

I. k. I. *Telſy*: Solon adótörvényéről. 20 f. — II. *Telſy*: Adalékok az adótörvénykönyvhöz. 20 f. — III. *Tarkányi*: A legújabb magyar Szentírásról. 40 f. — IV. *Szász K.*: A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. 20 f. — V. *Toldy F.*: Tudománybeli háttérmaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiai feladása. 20 f. — VI. *Vámbery*: A keleti török nyelvről. 20 f. — XI. *Bartalus*: A felsőaustriai kolostoroknak Magyarországot illető kéziratai és nyomtatványai. 40 f. (1867—1869.) — II. k. V. *Telſy*: Solomos Dénes költeményei és a hetszigi népi nyelv. 40 f. — VIII. *Gr. Kun G.*: A némi magánhangzókrol és megjelölés módjairól. 40 f. — IX. *Szilády*: Magyar szófejtégetések. 20 f. — XII. *Savory*: Emlékbeszéd Arvay Gergely felett. 20 f. (1869—1872.) — III. k. III. *Szász K.*: Emlékbeszéd Bitniz Lajos felett. 20 f. — V. *Finlay*: Emlékbeszéd Engel József felett. 20 f. — VII. *Riedl Sz.*: Emlékbeszéd Schleicher Ágost, kltiső I. tag felett. 20 f. — VIII. *Dr. Goldziher I.*: A nemzetiségi kérdés az araboknál. 60 f. — *Riedl Sz.*: Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. 20 f. — X. *Gr. Kun G.*: A némi Krim történetéhez. 40 f. (1872—1873.) — IV. k. I. *Brassai*: Paraleipomena kai d. thomana. A mit nem mondták s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgil Aeneide II-ik könyvéről különös tekintettel a magyarra. 80 f. — V. *Dr. Goldziher I.*: Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletre hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. 40 f. — VI. *Hunfalvy P.*: Jelentések: I. orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. — II. *Budenz A.*: A németországi philológok és tanfőriak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. 30 f. (1873—1875.) — V. k. V. *Szász K.*: Emlékbeszéd Kriha János I. t. felett. 50 f. — VI. *Bartalus I.*: Művészet és nemzetiség. 40 f. — VIII. *Barna F.*: A mutató és más hibák használata. 20 f. — IX. *Imre S.*: Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelv-tárra nézve. I. K. 20 f. — X. *Arany L.*: Bárczy Károly emlékezete. (1875—1876.) — VI. k. I. *Mayer A.*: A lágy aspiráták kiejtéséről a zendben. 20 f. — IV. *Dr. Goldziher I.*: A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. I. K. — V. *Szász K.*: Emlékbeszéd Jakab István I. t. felett. 20 f. — VII. *Bartalus*: Emlékbeszéd Mátray Gábor I. t. felett. 20 f. — VIII. *Barna F.*: A mordvák történelmi viszonyosságai. 40 f. — IX. *Telſy*: Eranos. 40 f. (1876.) — VII. k. VI. *Telſy*: Rankavis Kleon új-görög drámája. 60 f. — VIII. *Ballagi M.*: Emlékbeszéd Székács József t. tag felett. 40 f. (1877—1879.) — VIII. k. III. *Dr. Goldziher I.*: Orosz-lapp utazásomból. 40 f. — VII. *Mayer A.*: Az úgynevezett lágy aspirátus fonetikus értékéről az 5-ik indben. I. K. 20 f. (1879—1880.) — IX. k. I. *Budenz A.*: Emlékbeszéd Schiener Antal k. tag felett. 20 f. — III. *Ballagi M.*: Nyelvünk új fejlődése. 40 f. (1880—1881.) — X. k. III. *Hunfalvy P.*: A M. T. Akadémia és sztooni irodalmi társaság. 40 f. — IV. *Joannovics*: Erták meg egymást. 60 f. — *Ballagi M.*: Baranyai Deesi János és Kis-Viozay Péter közmondásai. 20 f. — V. *Dr. Pecz V.*: Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusai. I. K. 20 f. — VII. *Szász K.*: Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. 20 f. — VI. *Bogáts M.*: Canticale et Passionale Hungaricum. 60 f. — IX. *Jakab E.*: Az 1848-49. évi hírlapirodalom története 1848-ig. I. K. — X. *Heinrich G.*: Emlékbeszéd Kl. Lipót Gyula kltag felett. 80 f. — XI. *Bartalus*: Újabb adalékok a magyar zene történetéhez. 80 f. — XIII. *Bartalus I.*: Újabb adalék a magyar zene történetéhez. 80 f. (1882.) — XI. k. I. *Hunfalvy P.*: Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? 40 f. — II. *Telſy*: Újgörög irodalmi termékek. 80 f. — III. *Telſy*: Középkori görög versek. 60 f. — IV. *Dr. Posder K.*: Idegen szók a görögben és latinban. I. K. — V. *Vámbery*: A csuvasokról. 60 f. — VI. *Hunfalvy P.*: A számlálás módjai és évszámjai. 40 f. — VII. *Maglóth B.*: Telegdi Miklós mester magyar katechizmus 1562-ik évből. 20 f. — VIII. *Dr. Kiss I.*: Káldi György nyelve. I. K. — IX. *Goldziher I.*: A muhammedán jogtudomány eredetéről. 20 f. — X. *Barna F.*: Vámbéry Armin «A magyarok eredete» című műve néhány főbb állításának bírálata. I. K. — XI. *Ballagi M.*: A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a nyelv. 40 f. — XII. *Vámbery*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. K. (1883—1884.) — XII. k. I. *Dr. Kont I.*: Seneca tragédiái. I. K. 20 f. — II. *Dr. N.*

* A hiányzó számok már elfogytak.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN

ISMERT ÉS ISMERETLEN

KÖLTEMÉNYEI

ISTA

BADICS FERENCZ

RENDES TAG.

SZÉKFOGLALÓUL FELOLVARTA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA 1911. ÉVI

OKTÓBER HÓ 2-IKI ÜLÉSÉBEN.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

1912.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN ISMERT ÉS ISMERETLEN KÖLTEMÉNYEI.

Tekintetes Akadémia!

Mindenekelőtt legyen szabad hálás köszönetet mondanom a tek. Akadémiának azért a kitüntetésért, hogy mult évi nagygyűlésén rendes tagjai sorába méltóztatott emelni. Az alatt a tizenhat esztendő alatt, a meddig levelező-tagja voltam e tudós testületnek, bár időm javarésztét kötelességszerűen más téren kellett értékesítenem: pihenő óráimban nem szüntem meg a régi kedvvel és szeretettel művelni irodalmunk történetét. Ha a tek. Akadémia elismeréséből szabad azt a meggyőződést merítenem, hogy eddigi működésemmel — legalább régi és újabb költőink munkáinak kritikai kiadásával — jó szolgálatot tettem tudományos irodalmunknak: a mennyire időm és erőm engedi, mindenesetre igyekszem még tenni a jövőben is.

Régóta s az utóbbi nyolcz-tíz év alatt legtöbbször régi irodalmunk legnépszerűbb s költői nyelvünk fejlődésére legnagyobb hatású költőjével, *Gyöngyösi István*nal foglalkoztam: a magam és mások kutatásai alapján megállapítva életének jelentősebb szakaszait s munkáit magyarázva és megtszotgatva a kétszázados hibáktól.¹ Addig is, míg teljes életrajzával s összes munkái-

¹ 1. *Magyar irodalmi olvasókönyv*. III-ik köt. Budapest, 1892. 2—6-ik kiad. I. köt. 1911.

2. *Gyöngyösi István munkái*. Az első kiadások után sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta. (Franklin-társ. *Magyar Remekírók* III. k. 1905.)

3. *Gyöngyösi István főműveinek új kiadása*. Felolv. a M. T. Akadémia 1905. máj. 22-iki ülésén. (Megjel. a Budapesti Szemle 1905. okt. füzetében és külön.)

4. *Gyöngyösi István*. (Rupp K. értekezésének átdolgozása.) Beöthy-Badies: *A magy. irodalom tört.* (Köpes díszmunka.) 3-ik kiad. I. k. Athenaeum, 1906.

5. *Murányi Vénus*. Az 1664-iki kiadás után (3-ik kiad.) bevezetéssel és jegyzetekkel. Olvasó-könyvtár 1430—34. sz. 1906.

6. *Jegyzetek Gyöngyösi István életrajzához*. Beöthy-émlékkönyv, 1908.

7. *Mársat Társalkodó Murányi Vénus*. A M. Tud. Akadémia megbízásából az 1664-iki kiadás alapján sajtó alá rendezte, bevezetéssel, szövegjavító jegyzetekkel, név- és tárgymutatóval s teljes szójegyzékkel ellátta. 1939.

nak æsthetikai méltatásával elkészülök: ez utóbbinak alapvetéseül s egyszersmind mai székfoglaló értekezésem czéljául azt tűztem ki:

1. hogy tisztázva a kétségtelenül tőle eredő munkák keletkezésének vitás kérdéseit, megállapítsam költői működése kereteit;

2. hogy néhány, eddig ismeretlen kisebb és egy nagyobb költői munkáról kimutassam, hogy azok Gyöngyösi alkotásai;

3. hogy a XVIII. századi hagyomány által neki tulajdonított költemények közül kiválaszszam és megállapítsam a tőle eredőt.

Ezekből a fejtegetésekből ki fog tűnni, hogy Gyöngyösi költői munkássága nemcsak életének egy-egy kedvezőbb szakában történt alkalmi felbuzdulás volt, hanem teljes félszázadra terjed s így a költő hosszú életének folyama alatt tulajdonkép sohasem szünetelt, munkáinak kimutatandó keletkezési sorrendjéből pedig költői fejlődésének fokozatai is megállapíthatók.

I.

Ha Gyöngyösi költeményeinek első kiadásait nézzük, azonnal feltűnik, hogy 1664-től kezdve, midőn a *Murányi Vénust* kiadta, 1690-ig, a *Rózsakoszorú* kiadásáig, egyetlen munkája sem jelent meg, s ekkor 1690-től 1700-ig gyors egymásutánban jelennek meg: a *Kemény János emlékezete* (1693.), a *Palinodia* (1695.) s a *Chariclia* (1700.), és teljesen készen volt sajtó alá a *Csalárd Cupido* (1695.) is. Első tekintetre úgy látszik, hogy az alatt a huszonhat, sőt harmincz év alatt (1663—1693.), magán- és közéleti nagy elfoglaltsága közepett ideje s alkalmja sem igen volt írásra; 1663-tól 1671 végeig Wesselényi nádor és özvegye szolgálatában mint magán-titkár, 1672—1680-ig az Andrássy-család, Koháry István, Zrínyi Ilona s más előkelőségek ügyeinek intézése közben mint ügyvéd, 1680—1693-ig vármegyeje szolgálatában mint tábori biztos, majd mint alispán s két ízben mint országgyűlési követ, tehát három évtizeden át úgyszólván szakadatlanul a más dolgaival volt elfoglalva. Meltán vágyott tehát nyugalomra s midőn ezt, alispáni tisztéről lemondva, 1693-ban legalább egy időre (1700-ig) elérte, a saját

birtokügyeinek s egyéb családi dolgainak elrendezése — mondhatnók a beteges öreg ember végrendekezése — után irodalmi munkáit is igyekezett összeszedni. Azonfelül hogy öregségében is örömet lelte a költészetben, gondoskodni akart arról, hogy halálával ne menjen feledésbe, a mivel a régi jó időkben magának is, másoknak is annyi gyönyörűséget szerzett.

Gyöngyösi tehát 1690—1700-ig jóformán csak összegyűjtötte s rendezgette, javítgatta *régibb* munkáit. Volt ugyanis hosszú s abban a zivataros félszázadban bizony elég zaklatott életének többször hónapokra, sőt egyszer néhány éven át tartó olyan pihenője, a mikor ideje s alkalmja is volt a versírásra. Már első kiadott nagyobb munkáját, a *Murányi Vénust* is ilyen pihenő alkalommal fejezte be; mert — mint akadémiai kiadásom bevezetésében bőven kifejtettem — a munka már Füleken jórészt készen volt s mikor a beteges náddal 1663—64. telén a »stubbnyi hévviz«-en időzött, akkor csak kiegészítette s az egészet még egyszer átsimitva az 1664. január havában kelt előszóval sajtó alá adta.¹

Mikor a nádor halála (1667.) után Széchy Mária rendeletéből másfél évig (1669. jan.—1670. aug.) a kis Balogvár kapitánya volt, majd a mikor őt üldöztetése idején Pozsonyba (1671. febr.—jún.) s innét Bécsbe (1671. jún.—decz.) kísérte, megint volt néhány hónapi, Bécsből hazatérve pedig, főképp 1672—78-ig, esendesebb ügyvédi elfoglaltsága mellett, több éven át tartó nyugalma, s bizonyosan volt a nyolcz hónapig (1681. ápr. 28-tól decz. 30.) tartó soproni s a három hónapig (1687. okt. 18-tól 1688. jan. 25.) tartó pozsonyi országgyűléseken is, hol mint vármegyei követ kezdettől végig jelen volt. E kisebb-nagyobb pihenők idején készült nemcsak kiadott, de kiadatlanul maradt munkáinak legnagyobb része.

Amazok közt legrégibb keltű a *Kemény János emlékezete*.

¹ Akadémiai kiadásomat az akkor (1909.) egyetlen példányban ismert marosvásárhelyi példány alapján rendeztem sajtó alá, mert a Szabó K. által jelzett másik példány a pesti ref. collegium könyvtárából rég elveszett, a 3-ik példány pedig, mely a Berzeviczyek székes-nagylovinczi könyvtárában volt (Berzeviczy Egyed jelentése a Századok, 1897. 553. l.) szintén eltűnt. Örömmel jelentem, hogy ez utóbbi megkerült s jelenleg a báró Prónay-család acesai hitbizományi könyvtárában van.

Kemény János erdélyi fejedelem szomorú történetét s általában az akkori zavaros erdélyi eseményeket Gyöngyösi okvetetlenül hallhatta már a mindenről jól értesült nádori udvarban, s mivel a költői munka helyenkint, pl. II. Rákóczi György lengyel hadjáratának és Kemény tatár rabságba jutásának elbeszélése, majdnem szó szerint egyezik Kemény emlékirataival: kétségtelen, hogy Gyöngyösi e kézirati munkát is ismerte s talán éppen a nádor útján. A kalandos hadjárat s Kemény életének regénye már első hallásakor vagy a kézirat olvasásakor megkaphatta a költő figyelmét,¹ sőt a költemény első versszakai² arról tanúskodnak, hogy nem sokkal a *Murányi Vénus* kiadása után hozzá is fogott a tárgy feldolgozásához; folytatnia s befejeznie azonban akkori (1664—71.) zaklatott életében semmikép sem lehetett elég nyugalma.

Hogy a *Kemény János emlékezete* nem közvetlenül a kiadást (1693.) megelőző években készült, azt a munka ajánlólevele is nyíltan megmondja: «Jutott eszemben — úgymond a költő — hogy volnának nékem az fellyeb már régen el-múlt esztendőkből Kemény János dolgairól írott valamelly verseim, az mellyek — elidegenítetvén tőlem — olly helyre kerültek volt, az honnét nehezen lehetet megéint kezemhez szerzenem.»³ Ezek a «régén elmúlt esztendők» 18—20 év előtti időre vagyis

¹ Ebből a költői feldolgozásra nagyon alkalmas anyagból merítette Pekár Gyula is *Tatár-rabság* cz. (I—II. 1908.) kitűnő regényének tárgyát.

² A *Kemény János emlékezete* ekkép kezdődik:

Musám! az murányi hegyek tetejéről,
Az hol Wesselény Ferencz szerelméről,
Szécsi Máriával lett végezéséről
Szólottál, az Várnak megh is vételéről —
Szálly le s ereszkedjél a tájos tőrségre stb.

³ Az 1693. évi löseai első kiadás ajánló-lev. 2-ik lapján. Akadémiánk könyvtárának ezt a példányát — kézírral pótolva a könyv hiányzó czímlapját és a szöveg 3—4. lapját — id. b. Ráday Gedeon sajátkezű bejegyzése szerint «T. Professor Kovásznai Urnak» adta, megjegyezvén hátul, hogy a sajtóhibáknak a könyv utolsó lapján levő javításait Gyöngyösi sajátkezű javításai után íratta ide, s hogy ezen kívül még egy 1693-iki löseai kiadása van a munkának. Szabó K. az akadémiai példányt nem említi (ez valószínűleg a Ráday-könyvtár 2-od példánya volt), de említi más négyet.

az 1672—1674. évekre mutatnak vissza, az a «hely» pedig lehetne ugyan Andrássy Péter zábláthi kastélya is, de több valószínűség szól a mellett, hogy a Gyöngyösi költői működése iránt mindig érdeklődő Koháry István csábrági kastélya volt. Koháry ugyanis 1674. okt. 16-án kelt levelében megsürgeti az ígért verseket, mire Gyöngyösi restelkedve írja: «Bánom s szegyenlem is, hogy a versekről tett régi ígéretemnek illy későre tehetek eleget;» pár hét múlva Kassára és Eperjesre kell mennie peres ügyekben, mihelyt «onnét megérkezhetem — úgymond — a' leszen első dolgom, miképen tandem aliquando megküldhessem azon verseket Nagyságodnak.»¹ Melyik költeménye volt ez, czim szerint nem említi, de kétségtelenül nagyobb munkáról volt szó, mert ha ez kisebb terjedelmű, akkor nem kellett volna az elküldéssel oly soká késnie, sem most arra várnia, míg több hét múlva hazaérkezik s majd jobban ráér. Ez időt kész nagyobb költeménye pedig, mely Koháryt tárgya szerint is nagyon érdekelhette, csak a *Kemény János emlékezete* lehetett. Koháry hosszú fogsága alatt később egyéb javaiban is sok kárt szenvedvén, nem csoda, ha a költemény kézirata a hányódás és többszöri lemásolás miatt «igen el-rongyolottan és némelly részének valahol el-maradásaival-is térték meg oda, az honnét elvitettek volt.»² Ha ilyen állapotban került vissza hozzá a kézirat, akkor ez semmi esetre sem lehetett az a példány, mely később «a báró Andrási Urnak könyvtárjából» ajándékkép került a piaristák nyitrai rendházába, mert ennek egykorú bőrkötésbe foglalt kézirata maig is teljes és hibátlan.³ Gyöngyösi tehát nem ebből, hanem egy «elrongyolott» s utóbb el is veszett példányból dolgozott, melynek hiányait a munka «más-féle töredéki-

¹ Thaly: *Adalékok a Tökély- és Rákóczi-kor irod. tört.-hez.* I. 312—3. l.

² A ajánló-levélnek *elvitetés* szava mindenesetre enyhíti a fentebbi *elidegenítés* kifejezést, s egyik sem érthető másképp, mint hogy — a költő akarata ellenére — előbb elvitték tőle a munkát, mintsem még egyszer átjavíthatta volna.

³ Dugonics följegyzése szerint (Elő-intés XL. lap) Nemesényi Adolf, a piaristák provincialisa kapta az Andrássy-családtól a kézirati kötetet, mely «sárgára festett bőrbbe kötött 155 negyedlevnyi nagyságú vastag papírlévéiből áll;» bővebben ismertette Szalay Gyula a *Figyelő* XXIII. (1887.) 232. s köv. l.

bül» (nyilván az első fogalmazás értendő), pótolta s «a» mint lehetett, rendbe vette.» A czimlap kiegészíti ezt azzal, hogy «elrongyolott előírásnak töredékiből most újabb leírással kisebb rendben vette».

Ezt a «kisebb rendbe-vételt» most már három kézirati forrásból ellenőrizhetjük: az Andrassy-féléből, a muzeumi másolatból, s a legutóbb előkerült Gosztonyi-féle másolatból. Leghitelesebb mindenestre az Andrassy-féle nyitrai kézirat, melyet a költő maga másoltathatott le kedves ura, Andrassy Miklós fiának, a császári hadakban vitézkedő Péternek számára, ki sokfelé megfordulván, utóbb talán maga sem tudta, kinél hagyta el a kötetet lemásolás végett. Ebben a példányban több helyt összesen harmincznyolcz olyan versszak van, mely a költemény 1693-iki kiadásából hiányzik. Különösen fontos az a hosszabb önálló részlet (III. könyv 4. rész 65—95. vsz.), melyben az elkorcsosult magyar ifjakat és a Kemény segítségére késedelmesen menő s nyavalyákkal küzdő német hadsereget jellemzi. Ez a kortörténetileg is nagyon érdekes harminczegy versszak a költemény írásának meghatározásához is adalékot nyújt. Thököly fölkelése idején Gyöngyösi bizonyosan nem korholta volna ekkép a magyar ifjakat, sem a felszabadító harezok korában a német katonaságot; mindkét jellemzés tehát korábban, mindenestre 1678. előtt kelt. Nem valószínű, hogy éppen ez a kerek részlet veszett volna el kéziratából, hanem 1693-ban, a nagyon megváltozott viszonyok közt jobbnak látta kihagyni az egészet: a németekre vonatkozó részt politikai óvatosságból, a magyarokra vonatkozót pedig bizonyára azért, mivel akkor úgyis elég ellensége volt a magyarságnak. Dugonics egybevetvén az Andrassyaktól eredő nyitrai kézirati példányt az 1693-iki kiadással, észrevette, hogy a kézirat régibb és teljesebb, s így, ha nem is mindenben híven, ennek alapján adta ki a költeményt,¹ de Toldy² ismét elhagyta a költő által is mellőzött versszakokat, nyilván abban a hiszében, hogy a nyitrai kézirat szövege nem hiteles s a betoldások vagy egy későbbi másolatból, minő a XVIII-ik századi

¹ Gyöngyösi Istvánnak költeményes maradványai, Pozsony és Pest, 1796. II. k.

² Toldy Fer. kiadása: Gyöngyösi válogatott poétai munkái. I—II. Pest, 1864.

muzeumi példány,¹ vagy Dugoniestől erednek. Én azonban 1905-iki kiadásomban² ismét beiktattam a kihagyott részeket, mert a nyitrai kéziratot hitelesnek és több oknál fogva³ régibb keletűnek tartottam az 1693-iki kiadásnál.

Ebben a véleményemben most megerősít a Kemény János emlékeztetőnek egy harmadik, szintén a kiadást megelőző időből való kézirata, mely az alább bővebben ismertetendő Gosztonyi-codexben van. Ennek szövege csaknem teljesen egyező a nyitrai kéziratéval, igazolja tehát ennek hitelességét is. A Gosztonyi-féle másolatból azonban hiányzik az a nagybecsű előszó, melyet Dugonics a nyitrai kéziratból az Elő-íntésben adott ki,⁴ s melynek helyén utóbb a költő az Apor Istvánhoz intézett ajánlólevelet írta s adta ki. Ez az eredeti előszó nemcsak azért nagyon fontos, mert abban Gyöngyösi a maga költői eljárásáról számol be s egyben tanúságot tesz öntudatos verselő és nyelv-művészetéről, hanem azért is, mert hozzájárul a költemény íratása idejének meghatározásához. Ezt kétségtől akkor írta, mikor a nagy költeményt befejezte, a mikor tehát már hosszabb időn át elmélyedhetett költői tanulmányaiba s a versszerzés gyönyörűségébe; ez pedig ismét az 1672—1674. közti nyugalmas évekre mutat, midőn másodszor nősülve új családi tűzhelyt rakott, s az előbbi pár év alatt átélt politikai zaklatások után szinte menekült a magán-élet csendjébe s a költészet enyhet adó berkeibe. Mivel a Kemény János emlékeztető a Murányi Vénust szerkesztő és jellemző erő tekintetében is felülmúlja, de még nagyobb fejlődést látunk a nyelvbéli előadás és verselés tökéletesebb voltában: föl kell tennünk, hogy — ha bevezető sorai szerint a Murányi Vénus kiadása után pár évre hozzáfogott is a mun-

¹ Gyöngyösi István Kemény János tatárabsága cím alatt a Nemzeti Múzeum Jankovich-gyűjteményében 110. Quart. Hung. jelzéssel.

² A Magyar Remekírók idézett kötetében.

³ A nyitrai kézirat czimlapján hiányzik az 1693-iki kiadás első címlapja: Porából meg-éledett Phoenix, melylyel később a költő nyilván régi s már-már elveszettnek hitt kézirata feltámadását, újra éledését akarta jelezni; továbbá a kézirat sokkal teljesebb s magában foglalja mindazt, a mit később a költőnek bármily okból érdekében állt mellőznie.

⁴ Dugonics: Gyöngyösi Istvánnak költeményes maradványai, Pozsony és Pest 1796. I. darab, Elő-íntés XLII—XLIX. l.

kához — ennek teljes kidolgozásáig még nyolcz-tíz év múlhatott el, mely idő alatt más munkák írásán is gyakorolta tollát, a mire alább még visszatérek.

Gyöngyösi ismert munkái közül időrendben a harmadik: a *Maga gyámoltatlanságát kesergő és abban a' Kardos-Griffnek szárnya alá folyamodo Nympha, A' mellyel Magyar Ország mostani állapotját példázza*, szintén Lőcsén, 1695-ben jelent meg; de mint 1693-ban a *Kemény János emlékezete* elé, ez ele is új, ez-úttal görög-latin főcímet írt: *HAALINOJA Prosopopoeia Hungariae* Azaz stb. (következik az eredeti magyar czím),¹ továbbá elhagyja az ajánló-levelet, sőt a maga nevét is. Így is elegendő tudhatták mind a szerző nevét, mind a költemény keletkezése körül-ményeit, mert kézirati másolata többeknél megvolt. Egyik ilyen egykorú másolat a Nemzeti Muzeumban van² s ennek teljesen magyar czímlapjáról és ajánló-leveléből megtudjuk, hogy Gyöngyösi mint Gömör vármegye követe jelen lévén az 1681-iki soproni országgyűlésen, a költeményt az azon való országos öröm kifejezésére írta, hogy a Wesselényi Ferencz halála (1667.) óta be nem töltött nádori székbe gr. Eszterházy Pált ültette a köz-bizalom. Ezek az alkalmiságok a költemény kiadásakor már nagyon mellékesek voltak, Magyarország nyomorúsága és régi bajai azonban tizennégy év múlva még növekedtek s Eszterházy hazafias tevékenységére éppen 1695-ben nagyobb szükség volt, mint valaha: nyilvánosan megismétli³ tehát az 1681-ben kifejezett bizalmat és reményt. A költemény közrebocsátására a

¹ Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár*, 1879. szerint egyetlen példánya a pesti egyetem könyvtárában, de itt nem található; ellenben igen szép példány van a b. Prónay-család acai hitbizományi könyvtárában.

² Az *Acta Diactalia anni 1662 et 1681* című s 315. Fol. Lat. III. jelzésű vastag kötet 612—618. levelein.

³ Arany — Gyöngyösiről írott nagybecsű frői arcképében — a *Palinodiát* «visszaénoklás»-nak magyarázta (mintha Gy. 1695-ben megbánta volna régi bizalma kifejezését) s azóta sokáig ez volt az irodalmi közvélemény. A szó helyesebb értelmezésével s Gyöngyösi magánviszonyainak s a közviszonyoknak alapos számbavételével az új czímet a régi ének megismétlésének magyarázza *Szerenley Barna: Gyöngyösi J. Palinodiája* cz. értekezésében. *Urania*, 1901. 10. sz. és az *Irod.-tört. Közl.* 1904. 246. l.

közérdeken kívül valószínűleg a személyes tisztelet és hála is ösztönözte. 1692-ben ugyanis két ízben nyert Eszterházytól nádori adományt a felvidéki Kubinyi- és Máriaassy-féle birtokrészekre.⁴ Az érdekeltek erélyes ellenmondása miatt Gyöngyösi lemondott ugyan igényeiről, de a nádor jóakarátát ily módon is meg akarta köszönni. Hogy a nádor maga is ekkép értette a *Palinodiát* (s nem a régi költeményben mondottak visszavonásának), az is mutatja, hogy 1699-ben Csetneken átutazóban látogatásával tisztelte meg az agg poetát.⁵

Az írás időrendjében a *Thököly és Zrínyi Ilona házasságáról való ének* következik. Gyöngyösi már a soproni országgyűlésen tapasztalhatta, hogy a bécsi udvar akár erőltettségből, akár politikából szívesen megbékélt volna a szerencsésen hadakozó fölkelővezérrel s ezért házasságába is beleegyezett. Alig ért haza Sopronból, megyéje már 1682. január havában követül küldte Thökölyhez; június végén pedig Andrassy Miklós érdekében járt ott s valószínűleg tanúja volt a fejedelem fényes esküvőjének. Az év második felében Thököly ismét oly szerencsésen folytatta a hadakozást, hogy egész a Garamig minden neki hódolt a felvidéken. Meghódolt Gömör-megye is s a Thököly által 1683. január havára összehítt kassai országgyűlésre Gyöngyösit küldte el követül, ki így hatalmat tetőpontján, husz vármegye hódolatától övezve látta a fejedelmi párt és fényes udvarát, s látta az új fejedelemség önálló berendezkedését, jobb idők felvirradtat remélvén maga is a daliás fejedelemtől és szépséges nejétől. Ezek hatása alatt írta meg a költeményt, mely tárgya rokonságánál s lelkes előadásánál fogva méltán sorakozik a *Morányi Vénus* és *Kemény János emlékezete* mellé. Mivel a kassai országgyűlést is leírja, mely után «az rongyolt Ilaza meghajol s lábához borul új urának»: kétségtelen, hogy mindjárt a gyűlésről hazatérve, még 1683. tavaszán írta a költeményt;⁶ de mielőtt kiadására vagy csak átadására

⁴ Az okleveleket közli Nagy Iván az *Irod.-tört. Közl.* VIII. kötetében 1898. 206—213. l.

⁵ Gyöngyösi levele Koháryhoz 1699. jún. 6-án. *Thaly: Adatok* I. k. 331. l.

⁶ Kézirat (ezim nélkül: *Az ky régen fegyvert fogott* stb. kezdettel) XVII. századi szép írás (84 oldalas folio kötet), mely «Ex libris C. Caroli

kerülhetett volna a sor, 1683. nyarán váratlan fordulat történt: a török hatalom gyors hanyatlása csakhamar magával rántotta Thökölyét is. S Gyöngyösi, ki bizonyára nem csupán allegorizáló hajlamból, hanem óvatosságból is csak képletesen szólt a szereplőkről, később a politikai viszonyok változtatával nem látta időszerűnek a költemény kiadását, sőt — úgy látszik — a «törökös czimborá» emlegetésével¹ nemcsak csalódásának adott kifejezést, hanem mintha magasztalásának szerzőségét is el akarta volna háritani. Így maradt a költemény kéziratban a legújabb időkig; de így is eléggé elterjedt s a hagyomány mindig Gyöngyösi munkájának tartotta, így említette többek közt Ráday Gedeon,² mutatványt közölt belőle Kulesár István,³ később bő szemelvényekkel ismertette Thaly Kálmán,⁴ míg végre 1884-ben teljesen megjelent.⁵

Az 1690. Boldogasszony havának vagyis januárnak első napján keltezett s gr. Koháry Istvánnak újévi ajándékolni nyújtott *Rosa-Koszorú*⁶ a török hatalom megroppanása és Thököly teljes bukása után — 1689—90-ben készülhetett. Mind az ajánló-levélnak, mind a költemény bevezető énekének egyes helyei erre mutatnak. Ez utóbbiban a költő visszatekintvén ifjúsága kedvelt örömeire, midőn «a' bőségs Musák mágnesi Erőségekké vonták magokhoz»: bő részletességgel sorolja fel a classikus regéket s megjelöli bennök a tárgyakat, melyekről

Zichy Jankovich gyűjteményébe, s innét a Nemz. Múzeumba került; 154.

könyvtári jelzése: Pol. Hung. sz. — Thaly szerint «más egykorú példánya a m. kir. tud. egyetem könyvtárában is megvan». (Adalékok, I. 107. l.), de bizonyára volt több másolata is.

¹ I. alább a *Rózsakoszorú* előszavát.

² Kovásznai Sándorhoz intézett levelében, mely azonban csak ennek feleletéből (1789. júl. 8.) ismeretes: «Ezek a néhány versek, a melyeket vettem a Ngod gratiájából Zrínyi Ilonáról, bizonyosan a Gyöngyösi versei, de valamely nagy munkának csak egy kis darabotskája, fragmentuma.» (Alafi Figyelő, I. köt. 1876. 368. l.)

³ Hazai Tudósítások 1806. (A három első versszakot közli a Jankovich M. gyűjteményében levő kéziratból.)

⁴ Adalékok, I. köt. 107—172. l.

⁵ Olesó Könyvtár, 1884. 181. sz.

⁶ Nyomtatott Lótsén 1690. Szabó Károly négy példányát említi.

akkor a maga és mások gyönyörűségére énekelgetett; aztán így fordul magához:

Ah! de hadd félben újadot,
Ne fáraszd tovább magadot
Ezeknek járásában.
Hagy békét már *Heliconnak*,
Cyprus- Delos- Cytheronnak
Hegyei hágásában.

Oh! hívságoknak hívsága,
Ifjú elme bolondsága,
Hogy eddig-is ott jártál:
Az údot csak vesztegetted,
Mert, annak mi hasznát vetted,
És azért mi jót vártál?

Más virágokból kíván ezentúl koszorút fűzni s a hosszú expositio szerint Krisztus fogantatásáról, életéről, kinszenvedéséről és haláláról fog éneket mondani. Isten fiának ehhez a nagy s való tragédiájához képest «csak álom Trója rakása s lerombolása,» Meduza, Herkules, Perseus, Acteon stb. hasonlóképp semmi ahhoz képest.

Itt nem fabulás költeményt,
Avagy meséző Lelemént
Lehet erről hallanod:

Hanem igaz valóságot,
Valóságos igazságot
Kelletik már vallanod.

Im a sokat tapasztalt és sokat csalódott öreg ember gondolkodása, ki lenézi s hiú bolondságnak tartja ifjúkori kedvteléseit s mivel a költészetet még mindig kedveli, méltóbb tárgyat keres énekéhez; az így nyert Laurus árnyékában «teljes bátorságban» él:

Itt — úgymond — senkitől nem-is félek,
Szép bizodalomban élek
Annak nyugodalmaiban.

E sorok alighanem a *Thökölyről és Zrínyi Ilonáról* írt költeményére vonatkoznak, melynek kurucz tartalmaért 1688 körül volt is oka félnie. Az ajánló-levélnél — Koháry életrajza közben — kétszer is megemlékezik a «törökös czimborá»-ról, ki «naponként nagyobb-nagyob erőt vévén, — meg-erősödésének hamar gyűlő Arja anyira el-borította a' felső Magyar Országot, hogy Kassát-is, annak fő városát, nem csak ki-mozdította az Királyi hűségből, hanem el-is vonta azt sok Vármegyékkel attúl.» A királyához való törhetetlen hűséget magasztalja Koháryban, s annyi csalódás után nyilván a maga hűségéről is tanúságot

akar tenni egyrészt a pártütő Thököly elítélésével, másrészt Koháryhoz való régi tiszteletének kinyilvánításával. Gyöngyösi mint láttuk, megyéje következő jelen volt az 1687-iki pozsonyi országgyűlésen; már itt bőven volt alkalma látni az idők fordulatát, s a mik azontúl történtek az országban, még megokoltabbá tették opportunizmusát. Koháryt már gyermekkorától ismerhette, mert ő mint «seregbiro» Koháry atyja alatt szolgált;¹ az ifjabb Koháry 1667. óta atyja utóda lévén a fontos füleki kapitányságban, sokat vitézkedett ugyan a török ellen vívott harcokban, de pihenő óráiban szívesen olvasgatta a magyar költők verseit. Gyöngyösinek 1674. okt. 21-én hozzá intézett föntebbi levele nemcsak ez érdeklődésről tanúskodik, hanem egész tartalma és szíves hangja azt bizonyítja, hogy a kor- és rangbeli különbség ellenére igen barátságos viszony volt köztük. A börtön keservei később Koháryt is versírássra indították, mikor pedig 1687-ben Eger ostrománál jobb karján megsebesült, azontúl egész késő öregségeig vallásos meditációkon kívül jóformán egyedüli vigasza a költészet volt. Nyilván ez is hozzájárult, hogy Gyöngyösi a vallásos tárgyú *Koszorút* neki ajánlta fel kiadásra s kétségkívül annak költségen jelent meg.

Ezt s még inkább az 1693-ban kiadott *Kemény János emlékezetét* bizonyára szívesen fogadták az olvasók s alkalmasint biztatgatták is az agg poétát, hogy adja ki egyéb régi verseit is, melyek éppen nem olyan lenézni való «hiú bolondságok», mint a *Rosa-Koszorúban* mondotta. Talán nem volt egyéb kezénél vagy pedig erkölcsös czélszatánál fogva, a *Csalárd Cupidót* készítette 1695-ben sajtó alá s ezt is gr. Kohárynak ajánlotta.² Teljesebb czime szerint a költemény: «Az Csalárd Cupidónak

¹ Gyöngyösi levele id. Koháry Istvánhoz 1658. márcz. 24-én (*Századok*, 1873. 506. l.) és 1663. máj. 7-én. (*Századok*, 1870. 124. l. és *Adalékok*, I. 299. l.)

² A Nemzeti Múzeumban levő s 186. Quari. Hung. jelzésű kézirata XVII. századi gondos írás; ezt használta Dugonics is (az utolsó lapon bejegyzései vannak), tőle ifj. Beniczky Miklóshoz Csongrádra, innét 1826-ban Jankovich Miklóshoz s ettől került végre a Múzeumba. Rupp Kornél azonban nem onnól, hanem a barszontkeresztői kéziratból adta ki a *Régi Magyar Könyvtár* 6-ik füzetéül, 1898.

kegyetlenségét meg ösmérő és annak mérges nyilát kerülő *tiszta életnek Geniusa*» s ezt az olvasóhoz intézett előszó ekkép magyarázza: «... tudja meg azt is az olvasó, hogy azon versekben a Geniuson értetik egy olyan személyt, a ki minekutánna által látta sok dolgokból (a Cupido által okozott) veszedelmeket s azoknak szörnyűségét, a melyek tudnia illik mind az házasságban, mind azon kívül az megmondott buja szerelemnek mérge s emésztő tüze miatt szoktak esni és azokat ellakarni kerülni; a Diannának folyamodik oltalmához, és hogy inkább megmenekedhessen annak sokféle törétül s gyakor ostromitúl, a *magányos tiszta életre kötelezi magát*.»

A költemény sűrű mythologiai czélzásai, sőt mondhatni egész mythologiai kerete arra mutatnak, hogy — legalább első fogalmazásában — jóval régebben, még akkor írhatta Gyöngyösi, mikor effélékben gyönyörködött. A *Rózsakoszorú* első részében régi énekei tárgyaról írván, Diana vadászatáról s vele «szemben létel»-éről akként szól, hogy a czélzásokban ráismerünk a *Csalárd Cupido* harmadik részére, mely különben jórészt fordítás Ovidiusból.¹ — Figyelemreméltó az is, hogy a *Csalárd Cupido* nyelve s szólamai nagyon sokban egyeznek a *Murányi Vénuséival*, keletkezése tehát ennek közelébe esik. Még közelebb vezetnek iratása meghatározásához azok a helyek, melyek a költő életkörülményeire is vonatkoztathatók.

Ez utóbbiak megérthetése végett tudnunk kell, hogy Weselényi halála évében (1667.) Gyöngyösi — első felesége elhunytával — maga is özvegyiségre jutván, továbbra is megmaradt az özvegy nádorné, Széchy Mária szolgálatában. Míg azonban ennek az összeesküvés fölfedeztetése miatt meggyűltek bajai s e miatt 1668 végén Pozsonyba kellett mennie és ezer izgalom között várnia a történendőket: hazulról «az udvari tündérség» még léha pletykákkal izgatja, teljesen eláztatván a költőt a nagyasszony előtt. Ez aztán 1668 decz. 28-án kelt levelében² haragosan intézkedik: hogy «Gyöngyösi István be-

¹ *Tereus és Progne* története, mint a tisztátalan szerelem példája, a *Csalárd Cupido* III. részében szabad fordítása Ovidius *Metamorph.* VI 425—720. verseinek.

² Széchy Mária levele balogi tisztartójához. *Századok*, 1870. 127.

megyen balogi kapitányságra». A jelentéktelen kis vár kapitánysága mindenestre büntetés számba ment: száműzetés volt az özvegy nádorné udvarából. De az «udvari tündérség», mely őt «eleitül fogvást érdemtelenül rongálta», itt sem hagyott neki békét, pedig valósággal «remete életet» élt. Gyöngyösi egy remek levélben,¹ mely bepillantást enged írójának — bosszúsága és keserősége közepett is — szivárványos költői lelkébe, rendre megezáfolja a rágalmakat, melyekkel az «átkozott hírharangok kegyelmes asszonya elméjét ellene zavarják», de bízik Istenben, «hogy üdövel, ha fényes napot nem-is, neki is virraszt valami bomályos hajnalt valamikor». Az özvegy nádorné maga is meggyőződhetett a «temondák» alaptalanságáról, mert még azon év végén² újra kegyelmébe fogadja «elfelejtett szegény remete szolgáját», s korábbi jó szolgálatai jutalmul a Babaluska nevű falueskát adja neki zálogos birtokul. S Gyöngyösi ezentúl valóban páratlan hűséggel szolgálta asszonyát ennek egész nagy kálváriáján keresztül.

A balogi száműzetés 1669 januártól 1670 augusztusáig tartott s mindenestre elég alkalmat nyújtott a költőnek, hogy elgondolkozzék a kaczer szerelem áldozatairól (hiszen ilyen áldozat volt tulajdonkép ő is) s midőn az áldozatok sorsát nagy változatoságban felsorolva, a tiszta élet örömeire vágyódik, némileg vezekel botlásaiért. De ha a költeményben életrajzi vonatkozásokat keresünk, még jobban ráillenek ezek az 1672–74. évekre. Midőn ugyanis Wesselényinét politikai pöre befejezésekor Köszegre internálták (1671 decz.), Gyöngyösi még Bécsből felajánlotta szolgálatait a már korábban jól ismert Andrássy Miklósnak s ezentúl élete végéig a legszorosabb összeköttetésben volt e gazdag s egyre emelkedő főúri családdal. Másodszor házasodva (valószínűleg 1674-ben), az Andrássy-udvarból vett feleséget is: a szegény, de nemes származású Görgey Juditot, Andrássyné kedvelt komornáját; Andrássy Miklós azzal mutatta meg Gyöngyösiék iránt való jóindulatát, hogy 1674-ben tizenöt évre olcsó zálogbirtokul átadta nekik csetneki úri házát földjeivel s minden

¹ Eredeti kézírata az Orsz. Levéltárban. Mai helyesírással közölve a *Századok* 1871. 281. l. és az *Adalékok* I. 302–5. l.

² Széchy Mária levele 1669. decz. 14. *Századok* 1870. 431. l.

hozzátartozó jogaival és hasznaival.¹ Mindenesetre tehát Andrássyék pártfogásával nyerte meg a fiatal Juditot, kívül aztán ennek 1691-ben bekövetkezett haláláig igen boldogan élt. Valószínű azonban, hogy Gyöngyösi uram pár évvel azelőtt történt dolgait a murányi hírharangok eljuttatták Krasznahorkára s nehezítették dolga sikerét. Mennél jobban vágyódott a házasság-beli tiszta élet örömeire, annál jobban meg kellett mutatnia, hogy most másképpen él és gondolkodik, mint azelőtt. Talán az Andrássyék példás családi élete is hatással volt reá, mert Diana istenasszony tanácsaiból többször mintha Andrássyné tanácsa hangzanék ki; mintha előtte tenné a fogadást (IV. rész 24. s köv. vsz.), hogy ezentúl más életre adja magát s mintha Andrássyné mondaná neki Diana képében:

— — — — —
Szemed eleiben négy szép szüzet tettem,
A mellyeket mint hogy *magam* neveltettem,
Azokat te néked méltán dicsérhettem.

Hogy a kit *közülök* választasz *magadnak*,
Elegedd azt bizást *örökös társadnak*,
És csak *eggedül* azt tartván *szjátodnak*,
Rész szerént eleget tész fogadásodnak.

Mert — úgymond tovább:

— — — — — drága ugyan a szüzesség.
De mint hogy amabban vagyon sok nehézség.
Inkább hajol ehhez a gyarló gyengesség.

S aztán (IV. rész 38–46. vsz.) oly ékesen magasztalja a jó feleség kedvességét, bájaits s a házaselet boldogságát², mintha már teljesült vágyait rajzolná maga elé. Újabb fogadkozására újabb

¹ Az 1674. évi záloglevél kivonatát közli Nagy Iván *Irod. tört.* Közl. 1898. 88. l.

² V. ö. Az *igaz barátság* (előkére XVII. actusában az Altados és Nestor beszédében s a *Charictia* előszavában Andrássy Péternéről mondtakkal.

jó tanácsok következnek, melyek után Diana elé borulván, kéri, tartsa maga mellett, mert — úgymond —

— — — — — azért gyöttem udvarodhoz,
Hogy köteles legyek ott szolgálatodhoz:

mire asszonya azt feleli többek közt:

Akár hol léssz, lésszesz gondviselésemben,
S meg nem fogyatkozol kész segédmemben.

Aztán Diana «a bércekre fordul», ő pedig «a völgyre tér». A *Rózs-koszorúban* még tovább fűzi e jelenetet: hogy Dianától elválva, «az völgyre bocsátkozik» s tavasz-idő lévén, gyöngyvirágot szed s mivel ennek szépsége:

Ugy nem-is illethet senkit —
Mint e' tiszta Asszonyaságot,
Mint hogy példáz tisztaságot
Annak szép fejérsége —

felviszi hozzá a várba s Diana kedvesen fogadván: «megköszöni azt szépen». (I. r. 176. lap.)

Ezek az életrajzi vonatkozások azonban csak óvatosan használhatók következtetésekre, mert bármily közvetlenséggel szólnak az olvasóhoz, egyszerűen visszaemlékezések is lehetnek. A költemény ugyanis nem a házasság dicséretével végződik, hanem tovább szövődik s mikor Diana előtt «holtig tartó tiszta életet» fogad és e szándékától nem akar eltérni: a költő a maga nevében mintha már Koháry agglégény életét és életelveit dicsérné, a Szűz Diana pedig, ha figyelmezteti is a magányos tiszta élet küzdelmes nehézségeire, végül erre vonatkozó erős fogadásért veszi őt pártfogásába.

A címlap szerint Gyöngyösi «a magyar iffiaknak kedvéért» írta a költeményt s valóban, ha nem nélkülözi is ez a vezeklés színét, ép annyi emléke van benne a költő férfi-, mint öregkorának. Talán legközelebb járunk tehát az igazsághoz azzal a föltevessel, hogy a költemény egyes részeit írhatta ugyan Gyöngyösi ifjabb korában is: balogi száműzetésében s még inkább krasznahorkai élete elején, jelen összeállításában és

ezelzében mindenesetre jóval később, legvalószínűbben második felesége, Görgey Judit halála (1691.) után s akkor írhatta, midőn a *Csalárd Cupido* régi töredékeit előszedvén, ezek a maga szerelemmel küzdő életének egyes epizódjait is eszébe juttatták. Ifjúkora, boldog házassága s az öreg ember tapasztalásai tehát összeolvadnak a költeményben. Afféle humanista ízű tömjénezés, mint a melylyel itt Koháry elé járul, található a *Murányi Vénusban*, *Thököly és Zrínyi Ilona* házasságában s minden költeménye ajánló-levelében. Ezúttal azonban csalódott számításában: Koháry a *Csalárd Cupido* ajánlását — úgy látszik — nem fogadta el. Bár akkoriban s még a következő században is, szinte Gvadányi- és Csokonaiig, nem volt nagyon kényes a közízlés: a kegyes életű gróf igen erősnek találhatta Cupido áldozatainak rajzát, sőt Diana elbeszélését is Tereus bűnös szerelméről; a IV-ik rész második felében pedig a nyilvánosan reá vonatkoztatható agglégényi életelvek dicsérete úgy tűnhetett volna fel, mintha a költemény többi részében is az ő életének egyes epizódjai volnának versekbe foglalva. Ez lehetett az ok, a miért a költemény csak mindkettejük halála után¹ jelent meg először (1734.) nyomtatásban, névtelenül s a sok másolás és önkényes változtatás meg betoldás miatt szövegében később nagyon megrongálva.²

Gyöngyösi utolsó kiadványa: az *Új életre hozott Chariclia* (Lőcse, 1700.),³ melynek Andrassy Péter főispánhoz, régi kegyelmes ura fiához intézett ajánló-levele 1700. január 10-én kelt, nem eredeti munka, hanem mint maga mondja a címlapon: «A' Chariclia ritka példájú, és az olvasásra kedvet adó históriájának némelly régi versek rongyából, és azoknak sok fogyatkozásiból újabb, és jobb rendben vétele.» Heliodorus *Historia Aethiopica*-ja, mióta (1534.) eredeti görög szövege s utóbb (1552.) latin fordítása nyomtatásban is megjelent, nagyon kedvelt olvasmány volt a XVI. században s 1590—1600 táján *Czobor Mihály* a «szép-históriák» mintájára verses for-

¹ Gyöngyösi 1704-ben, Koháry 1731-ben halt meg.

² L. Dugonics kiadásának Elő-intését LVI—LXIV. és Rupp K. kiadásának jegyzeteit.

³ Szabó Károly a *Régi Magyar Könyvtárban* 9 fennmaradt példányt jelöl meg az első kiadásból.

mában magyarra is lefordította. Ez a fordítás sobasem jelent meg nyomtatásban, de kéziratban nagyon elterjedhetett, mert 1633-ban Nagyvárad körül,¹ később Zrínyi Miklós könyvtárában² találkozunk vele. Ez utóbbi, mely jelenleg a zágrábi egyetemi könyvtár tulajdona, csak töredék, a mennyiben a XVII. század első feléből való írással³ az I. rész 406, a II. rész 412 s a III. rész csak 242 ötsoros versszakot foglal magában 74 folio-levélen (az utolsó két levél más kéz írása) s itt a lap alján a következő versszakot jelző *Szavát felemelni...* szókkal megszakad az írás. A kézirat tehát nyilvánvalóan másolat.

Dugonics kezében egy teljesebb fordítás volt, melynek előtte ismeretlen szerzőjéről azt mondja:⁴ — «csupán abban hibázott, hogy az egész történetet *versekkel írta, noha hozzá nem tudott*. Hibázott abban is, hogy Heliodorust sokakban meg-másolta, vagy el-hagyván belőle, vagy hozzá toldván valamit.» Azt hiszi, hogy ez a fordító előbb elhált, mintsem befejezhette volna munkáját, mert Heliodorus tíz könyvéből csak az *első ötöt* szedte versekbe s ezekből *nyolcz részt* csinált; a csónka munkát aztán más valaki folytatni akarta», de IX—XIII. részekül «olly dolgokat firkált, melyekről Heliodorus nem is álmodott.»⁵

¹ Gyulaffi Sámuel 1633. máj. 26-án írja Hadadról Fráter Pálhoz intézett levelében: «Adák értésemre, hogy *egy koriklea historia az, melyet Czobor Mihály uram fordított volt deakból magyar versekre, kegyelmednél volna*», s alább: «tudom, hogy volt Zolyomi uramnak (= Zolyomi Dávid) es az grofnak (= gr. Bethlen István)». Közölve *Irod. tört. Közl.* 1901. 53—54. l.

² Gr. Zrínyi Miklós könyvtára gr. Zrínyi Ádám feleségének második házasságából származott utódaira szállott s 1890-ig a gr. Daun-család vőtanú várkastélyában volt; 1891-ben vétel útján a zágrábi egyetemi könyvtárba került, a hol SM. 30. D. 7. szám alatt őrzik. Majláth Béla a Zrínyi-könyvtárról tartott akadémiai felolvasásában (Akad. Értesítő 1890. 400. l.) a *Charicliát* tévesen Zrínyi munkájának tartotta, de a kéziratot nem volt módja látni és olvasni, mindössze néhány versszakot ismert belőle Kende bácsi antiquarius kiadványából.

³ Erre mutat Zrínyinek a könyv belső táblájára írt következő jegyzete is: «Anno 1646. 13. oct. Indultam megh én az felső magyar Országban es azon felül más országokban látni, hallani, tanulni.» A kötet tehát ekkor már Zrínyi birtokában volt.

⁴ *Gyöngyösi költ. maradványai* Elő-íntésében LXVII. l.

⁵ Ezen való hosszúságában utóbb — meglehetősen szabad fordításban — *A szerécsenek cz.* alatt I—II. 1798. kiadta az igazi Heliodorust.

Alig esalódunk, ha fölteszszük, hogy Dugonics példányának első fele (az I—VIII. rész) s a Zrínyi-könyvtár kézírata egyező szövegű s mindkettő Czobor Mihály fordításának másolata lehetett. Czobor ugyanis külföldi iskolákon járt, latinos műveltségű ember lévén,¹ okvetetlenül ismerte Heliodorus *latin* fordítását, de ha ifjúkorában el nem készült az egész — a latin szöveget még itt-ott bővítő — nagyterjedelmű fordítással, mivel java férfikorában (élt 1570—1616.) elhált, munkája befejezetlen maradhatott s a mohó olvasók még ezt is szétszedték. Már 1633-ban azt írja Gyulaffi Sámuel Fráter Pálhoz: ... «ha derekason (vagyis teljesen) mind öt nem lenneis, az *mi reze ol lezen*, azt is küldje el kegyelmed, az teőb rezet is ha kegyelmed tudná kinel vagyon, kegyelmed azt is adná értésemre» stb.² Akár befejezetlen volta, akár e szétszedés volt az oka, úgy látszik, már töredékesen került Zrínyihez is, meg ahhoz is, a ki aztán folytatta a történetet a IX—XIII. részek hozzátoldásával, nem Heliodorus alapján, melyet nem ismert, hanem a saját képzeletéből pótolván a hiányokat, *még a XVII. század folyamán*.

Több jel ugyanis arra mutat, hogy egy ilyen kiegészített kézirati példány — s talán éppen a Dugonicsé — volt Andrassy Péter kezében,³ ki a históriát nagyon kedvelte, de a gyenge verselésre s a zavaros befejezésre czélozva mondhatta Gyöngyösi-nek: «Kár, hogy ollyan rendetlenül vagyon a Chariclia históriája, és hogy nem vészi valaki azt igazításban.» Gyöngyösi aztán «kiváltképen az ő kedveért vette nem kis munkával újabb és jobb rendben, és az által az abbéli, már a' feledékenség terhe alatt haldokló dolgokat mintegy új elevevességre juttatta, a' honnét *Új életre hozott* Charicliának nevezte.»⁴

Hogy Gyöngyösi kezében szintén ez a tizenhárom részből álló átdolgozás volt, kétségtelenül bizonyítják a következők:

¹ Életrajzait I. Zsák J. Adolf ezikkében; *Irodalomtört. Közl.* 1901. 54. s. köv. l.

² *Id. h.* 53. l.

³ Mivel a piaristák nyitrai könyvtárába — Dugonics szerint — «a báró Andrassy Uraknak könyvtárából, más több könyvekkel együtt» került ajándékban Kemény János *enteketetének* kézírata, nagyon valószínű, hogy azok közt volt a *Charicliának* tizenhárom részből álló átdolgozása is.

⁴ Mindkét idézet a költemény ajánló-leveléből való.

1. nála is az I—VIII. rész felel meg Heliodorus I—V. könyvének; 2. a *Chariclia* nála is tizenhárom részből áll, de a IX—XIII. rész nem Heliodorus munkájából való; 3. a szereplő személyek nevét nem Heliodorus szerint írja, melyet a Zrínyi-féle kézirat még elég pontosan követ, hanem nyilván az előtte fekvő magyar átdolgozás torzításai szerint.¹ A Zrínyi-könyvtár kézirati szövegét azonban még Gyöngyösi átirása is annyira nyomon követi, hogy alig tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a Zrínyi-féle kézirat Czobor Mihály első átdolgozásának hű másolata, a Dugonics-féle kézirat pedig a későbbi átdolgozó másolata, a ki azonban (vagy talán valamelyik későbbi másoló) a neveket hibásan olvasta.

Gyöngyösi tehát nem közvetlenül Heliodorus munkája után dolgozott, sőt azt nem is ismerte, mert ha ismeri, akkor a IX—XIII. részben bizonyosan a szerint írta volna meg a történet befejezését s bizonyára sokat másképp írt volna az I—VIII. részben is. Mikép dolgozott Gyöngyösi, azt a Dugonics-féle kézirat ismerete nélkül, a Zrínyi-könyvtár Czobor-féle átdolgozása és Heliodorus szövege alapján is megítélhetjük néhány párhuzamos idézetből. A Czobor-féle szöveg így kezdődik:

Az tágh hyres Nylus hét szép ágaiual
Aegeum tengerben dől sok habjaiual
meszi iarast szerez hoszu utaiual
vigh tartomaniokath beüth ariaiual
Kazdagith nepeket morhas hajoiual.

Eredetith meszi ez paradicsumbol
Mert ot buzogh tizta es hines forrasbol
Küellieb hogi erkezik nizek toldasabol
el báueöl vastagul azok sok ualtabol
s hatalmas naggia neö szaporodasabol.

Gyöngyösi átdolgozásában ezek így hangzanak:

A' szép Nilus vize hét tág ágaival,
Aegyptum tengerben dől sok habjaival,

¹ Heliodorusnál (Mitscherlich-féle görög-latin szövegű kiadás, Argentorati 1792. I—II.): *Charikleia*, *Theagenes*, *Calasiris*, *Mitraneos*, *Thyamis*, *Potosiris*, *Nausicles* stb. a szereplők neve, Gyöngyösinél (bizonyára a magyar átdolgozás után): *Chariclia*, *Theogenes*, *Caliciris*, *Nitraneos*, *Thiamus*, *Pentheseus*, *Nansicles*.

Sok tartományokat bővít aranyival,
Gazdagít népeket marhas hajóival.

A' paraditsomnak ered forrásából,
És bellyebb érkezővén vizek toldásából,
El-bővül 's vastagúl szaporodásából,
Hatalmas nagyra nő azok sok völtából.

A következő versszakokban mind Czobor M., mind Gyöngyösi (valamivel rövidebben) bevezetéskép sokat írnak még a Nilus egyik ágánál, a tengerparton épült *Heraclea* nevű város (amott *Heracleus* császár, emitt *Hercules* az alapítója) szépségéről és gazdagságáról; minderről azonban egy szó sincs Heliodorusnál, mert ennek szövege mindjárt a tolvajok megjelenésével kezdődik: «Cum primum dies illucesceret et sol eacumina montium illustraret, viri ex armis et raptó vivere soliti, supra montem, qui ad influxum Nili in mare et ostium, quod *Heracleoticum* appellatur, protenditur, erecti, paullulum consistentes, mare subiectum contemplabantur.» Erről a Czobor-szöveg csak a 24-ik, Gyöngyösi pedig a 16-ik versszakban kezd írni:

Mely városához keozel minap ez teörtének,
mideon pyros hainál mar igen fenleodek
Jöteih hold föld ala vissza enyeszednek stb.

Midőn azért egyszer immár hajnalana,
És az éji setét égről le-szállana stb.

Látnivaló tehát, hogy Czobor átdolgozása körülíróbb, részletezőbb mind Heliodorus, mind Gyöngyösi szövegénél, bár efféle kitérésekre s elmélkedésekre Gyöngyösi is hajlandó minden munkájában. Egészben az első résznek Czobor-féle 406 versszaka Gyöngyösinél 373-ra olvad, s tartalmilag mindkettő megfelel Heliodorus első könyvének. Ennek második könyve Czobornál

¹ Dugonics szabad fordításában: «Röggellött az üdő. Meg-is-pirült immár annak a' Högynek háta, mely (Nilus vize mellett) ottan emelkedett föl-felé; holott a' fejőnek ága a' tengerbe szakad. Ezt az ágat *Hercules torkánah* nevezik. A' Högynek tetején valami Tolvajok leselkedtek. Ezek akkor a' terjedt tengerekre eregetvén egerésző kánya-szeméiket; a' vizek hátán ugyan semmi-oltyast nem szemlélhettek» stb.

a hosszú (412 vsz.) II-ik rész, de Gyöngyösinél (s bizonyosan közvetlen forrásában is) az arányosabb elosztású II. (264 vsz.) és III. (226 vsz.) részre bomlik. Czobor szövegének III. része a 242. versszakkal megszakad, mely Gyöngyösinél a IV. rész 238-ik versszaka, s ezután még tíz versszak következik, egészben pedig megfelel Heliodorus III-ik könyvének.

Mint a fentebbi idézetekből látható, Gyöngyösi a Czobor-féle fordítás ötsoros s nagyrészt rhythmustalan versszakait négy-soros alexandrin-versformákká dolgozván át, nemcsak rövidítette, hanem költői stylus tekintetében is teljesen átjavította. Van egy-két hely, a hol csaknem szószériát átveszi Czobor szövegét, például a III. részben (a 72. levél hátlapján):

Hazassagra soha nem uala szandeka,
nem kellet nekie Venus ajandeka,
az igen szep szüz oli volt uala mint beka,
de most feel uidittia annak csak arnieka,
tudatlan mindenben Amor nyomoreka.

Gyöngyösinél ez (IV. r. 183. vsz.) így hangzik:

Házasságra soha nem vala szándéka,
Nem kellett ő néki Venus ajándéka,
De most fel-indítá annak tsak árnyéka,
'S véletlenül léve Amor nyomoréka.

Legtöbbször azonban a tárgyi egyezésen kívül csak egy-két szó és kifejezés mutat arra, hogy Gyöngyösi versszakról verszakra a Czobor-féle fordítást követte. Joggal következtethetjük ebből, hogy a Dugonicsnál levő kézirat többi része a VIII-ik rész végeig a Zrinyi-félénél teljesebb Czobor-fordítás másolata lehetett, mert eddig Heliodorus nyomán halad. Gyöngyösinél ugyanis az V-ik és VI-ik rész megfelel Heliodorus IV-ik könyvének, a VII. és VIII-ik rész pedig Heliodorus V-ik könyvének, a melyben t. i. Calasiris elbeszéli tengeri kalandjait a görögországi szökésüktől egész Heracleában való kikötésükig, a hol a tolvajok támadásával Heliodorus elbeszélése kezdődött.

Gyöngyösi *Charicleiájának* IX—XIII. része aztán teljesen más, mint Heliodorusé. Itt Calasiris koldusruhában indul

Charicleával Theagenes fölkeresésére, de ők is fogságba jutnak s Theagenessel együtt már-már feláldozzák az ifjú párt, midőn végre kiderül, hogy Chariclea Persina királynénak csecsemő korában kitett s azóta sokat keresett leánya, kit aztán annyi küzdelmes kaland után a thessaliali királyfi, Theagenes végre feleségül vehet. Gyöngyösinél Calasiris és barátja indulnak Theagenes keresésére, utóbb ifjabb rokonai keresik fel Theogenest, ki ekkor a király pohárnoka; kértőkre kiadja, s mivel ugyanott már több követtség is keresi Theogenest, Cnemont és Charicleát, sietnek vissza Nansicles házához, s bár a szerezsen követek igazolva látják Chariclea származását, ez Theogenessel és Cnemon Nansicles leányával s a görög követekkel visszaveznek Görögországba.

Mivel a Dugonicsnál volt kézirati átdolgozást nem ismerjük, nem mondhatjuk meg, vajjon Gyöngyösi abban készen találta-e a IX—XIII. részek meséjét s csak átdolgozta-e, mint az I—VIII. részben Czoborét. Gyöngyösi nem ismervén sem Heliodorus munkáját, sem külön Czoborét, nem tudhatta, meddig tart a hiteles szöveg; valószínű tehát, hogy a Dugonics-féle kézirat inventióját nagyjában megtartotta. Csak nagyjában, mert például Pyramus és Thisbe mondájának beiktatása a XII-ik részbe egyszerű átírása Ovidius verseinek,¹ a mivel mindenesetre diszítani akarta előadását, mint egyéb munkáiban is szokta tenni; a korábbi dolgok gyakori ismétlésével pedig az összefüggést akarta szorosabbra fűzni a költemény első és második fele közt. De legjobban költői előadása bizonyítja, hogy a IX—XIII. részt ép úgy átdolgozta, mint az előbbieket; minden lapon, sőt majd minden versszakban találkozunk az ő kedvelt kifejezéseivel, hasonlataival. Ha Heliodorus munkáját ismeri, ennek meséjét dolgozva át, irodalmilag mindenesetre érdemesebb munkát végzett volna; de elhihetjük neki, hogy az átdolgozás így is elég fárasztó volt, s dicséretére válik az akkor már elaggott s beteges költőnek.

Az eddig ismertetett munkák nyilvánvalóan mutatják, hogy Gyöngyösi, ha csak kiadványai éveit (1664—1700) vesszük is,

¹ A Metamorph. IV. k. 55—165. verseiből. Kivonatossan elbeszéli *Kemény Ján. eml. II—VI. 34. s köv. vsz. is.*

férfikora kezdetétől agg koráig. — bár közben magán- és közéleti működése néha évekre elvonta a költészet művelésétől — mégis állandóan gyakorlatában volt a versszerzésnek. Sőt a jelzettem sorrend kétségtelenül mutatja fejlődése fokozatait is. A *Murányi Vénus* minden szépségei mellett még láttatja itt-ott az ifjabb író gyalulatlanabb stylusát, ha ennek jó része annak rovandó is fel, hogy alkalmas hely és kellő nyugalom híján — mint maga mondja, — »nagyobb részről uton, s-sok értetlen Csöcselék kiáltásával zaygó szállásokon írta». De a *Kemény János emlékezte* már a gyakorlott tollú író tudatos nyelvi és verselő virtuozitását mutatja. Hasonló fejlettségről tanuskodik a *Nympha* (Palinodia) és a *Thököl és Zrínyi Ilona házassága*. Kétségtelenül ezek legjelesebb s igazán főművei, melyek tárgyuk szerint is teljesen eredetiek. A *Rózsakoszorú*, s még inkább a *Csalárd Cupido*, ha nem nélkülözik is a gyakorlott toll könnyedségét: erőbeli szépséget, elevenséget és hajlékonyságot kevésbé mutatnak, s a mennyiben amannak tárgya a bibliai történetekből, emezé az egész III. részben (Diana elbeszélése) a mythológiából van merítve, eredetiségben sem vetekedhetik a főművekkel. Még kevésbé eredeti, stylusában pedig egyenletlenebb a *Charichia*, melyhez nagyon keveset adott a magából, s ezért elbeszélése tárgyilagossabb is.

II.

A *Murányi Vénus* azonban, ha Gyöngyösi későbbi alkotásaihoz képest még nem elég tökéletes is, mind verselő ügyesség, mind költői erő és nyelvi szépségek tekintetében nagyon felülmúl minden egykorú költői művet. A *Murányi Vénus* tehát sokszoros gyakorlásnak kellett már megelőznie s viszont még több kisebb-nagyobb alkotásnak követnie, míg Gyöngyösi a *Kemény János* tökéletesebb szépségeihez emelkedett. Kellettek nevezetesen jókora számmal lenni stylusgyakorló fordításoknak, átdolgozásoknak s kisebb-nagyobb eredeti munkáknak, melyek, ha az ismert főbb alkotások mellett jelentéktelenebbek is, a költő haladásának, fejlődésének lépcsőfokaiul tekinthetők. Ezek kiadására a költő életében nem került sor; mert ha ő talán gondolt is egyikre-másikra, azt sem tudta, kinél s hol keresse

kéziratait, melyeket — a főntebb idézettekől kitünőleg¹ — szanaszét kértek s hordtak tőle; hajlott kora gyengeségei és állandó betegeskedése mellett módja s alkalmja sem igen lehetett valamennyinek visszaszerzésére. Azt is gondolhatta, hogy ifjúkori munkái, mint merőben képzelet-csapongások, a közönséget kevésbé érdekelnék, a miben csak megerősíthette a *Csalárd Cupido* kiadásának meghiusult terve. Az az olvasó-közönség azonban, mely oly gyönyörködve olvasta nyomtatott munkáit, szívesen olvasgatta és hálásan terjesztgette a kéziratban maradtakat is, s hagyományként adta tovább ismerősei, barátai körében, hogy ez vagy amaz a Gyöngyösi munkája. Élelmes könyvnyomtatók aztán a XVIII. század sivár költői terméketlensége idején gondoskodtak, hogy a kedvelt kézirati másolatokat a nyomtatás útján hozzáférhetőbbekké tegyék. A könnyen hívő hagyomány persze tévedhetett is s nem mind Gyöngyösi munkája az, a mit neki tulajdonítottak. A valódiak kiválasztása lesz éppen alábbi fejtegetéseimnek egyik célja.

De tartsunk rendet s nézzük Gyöngyösi költői munkásságának kezdeteit, melyekre nagyon világosan rámutat a *Rózsakoszorú* első részében. Elmondja itt, hogy »a játékosabb esztendőkb« vagyis ifjúkorában a »Musák kedves éneklését Örvendezve hallgatta — Pegasus... bőséges forrását gyönyörködve szemlélte«, maga is »Kóstolgatta tiszta vizét, Másoknak is dicserő kedves ízét«; s mennyi »gondokat felejtető, Elmeket gyönyörködtető mulatságot« talált a régi világ istenei s hősei kalandos regéinek olvasásában és utánzásában! Valóban, Gyöngyösinek csupán életében kiadott munkái is lépten-nyomon nemcsak arról tanuskodnak, hogy alaposan ismerte a római költészetet, hanem azt is elárulják, hogy legjobban szerette azt a költőt, ki érzületével legrokonabb volt: a mythikus hőskor leleményes költőjét s az epedő szerelem édes szavú lantosát, Ovidiust. Annyiszor olvasta s annyira ismerte ügyszólván minden sorát, hogy egy-egy tárgy, helyzet vagy érzélem említésekor rögtön eszébe jut: mit mond arról az ő kedves poétája s akaratlanul is tolla alá kerülnek ennek szavai, nemcsak egyes

¹ Gyöngyösi levele Koláryhoz 1674. okl. 21-én. (Thaly: *Adalékok I* 312—3. 1.) és *Kemény János emlékeztetének ajánló-levele* Apor Istvánhoz.

kifejezések, hanem — mint újabb kutatók¹ a két költő műveinek részletes összevetése alapján kimutatták — kevés változtatással egész versszakok és szakaszok is.

Ovidius költeményeit mindenestre nagyon régen, már serdülő ifjúkorában megismerhette, s ha előbb csak az erotikus tartalom vonzotta, utóbb kétségkívül a páratlanul szép nyelv gyönyörködtette. Egyéni hajlandóságán kívül e mély hatásokban kell keresnünk költői tehettségének felébredését is, mely először abban nyilvánulhatott, hogy próbálgatni kezdte, mikép tudná Ovidiust magyar versekben megszólaltatni. Ez a fordítgatás és átdolgozás volt iskolája, ezzel a tanulmánynyal képezte ki költői dietóját s finomította általában a magyar költői nyelvet annyira, hogy másfél századig írók és közönség utolérhetetlen szépségűnek tartották, s még Csokonai, sőt Arany is sokat tanultak tőle.

Gyöngyösinek ebből az előkészülő korából eredhet az a három ovidiusi heroida (*Páris levele Helenához, Helena Firis-hoz és Penelope levele Ulysseshez*), melyeknek szép magyar fordításait a Nemzeti Múzeumnak egy egykorú kézirat-kötetéből² 1887-ben Nagy Sándor ismertette meg az irodalommal.³ Szabad fordítások ezek alexandrin-formában, de éppen e szabadság mellett érvényesült a fordító egyénisége olyképpen, hogy nyelvében és verselő módjában rá lehetett ismerni Gyöngyösi kezére. Minden valószínűség a mellett szól, hogy ezek nem egyedüli fordításai Ovidiusból s mindenestre ez utóbbiak számából valók azok a részletek is, melyeket a *Metamorphosisból* és *Heroidákból* illesztett a *Csalárd Cupidóba* s a *Charidiába*; ez

¹ Rupp K. *Ovidius és Gyöngyösi*. Egyet. Philol. Közl. 1891. 361. l. — Bartal A. *Találkozások a klasszikus és modern költészetben*. U. o. 1894. 625. l. — Maurer M. *Gyöngyösi L-nak Ovidiusból vett hasonlatai*. U. o. 1895. 37. l.

² *Collectio Fragmentorum Poeticorum diversa idiomate, tempore et occasione procurorum* című kötet — 128. — jelzéssel. Fol. Hung.

³ *Gyöngyösi István műfordításai* (Egyet. Philol. Közl. 1887. 37. l.): 1. *Páris Helenának*; U. o. 335. l. (modern helyesírással és nem előg gondos másolatban). — 2. *Penelope Ulysseshez*, kiadta (pontos másolatban) Csűrös Ferencz a debreczeni ref. főgymn. Értesítőjében, 1902. 19. l. — (A 3-ik: *Helena lev. Páris-hoz* eddig kiadatlan.)

utóbbinak ajánló-levelében Vergilius *Ecclogáiból* idézett töredék is valami nagyobb régi fordításának részlete lehet.

Mindezek azonban, bármily érdekesek nyelvi szempontból, mégis csak fordítások, legfeljebb szabad átdolgozások. Olyan *eredeti* költeményt, melyet a *Murányi Vénus* kiadása előtt írt Gyöngyösi, eddig nem tudott felmutatni irodalmunk, s éppen ez teszi fontossá s irodalmilag különösebben is érdekessé azt a két kisebb s egy nagyobb költeményt, melyeket egy XVII. századi codexből ezúttal kívánok bemutatni.

Ez az egykorú barna bőrkötésbe foglalt ívrétű kötet, mely a történetíró Nagy Iván bagyatekából a Nógrádmegyei Múzeum birtokába került s jelenleg a balassagyarmati állami főgymnasium őrizete alatt van, a XVII. ik század második feléből s a XVIII. ik század első tizedéből tartalmaz különböző följegyzéseket és költeményeket a következő cím alatt:

Gosztony István Élet Leírásának | Gyermekének, és egyéb Tudományos | ki fejtegetéseinek és Gyöngyösi verseinek Jegyzékei. Egy későbbi oldaljegyzet szerint: *Gosztony Antal József | Jegyzékei is itt | foglaltatnak*.

A belső lapon t. i. «1819° die 12^a Martii» kelettel 12 sornyi nagyon gyenge fogalmazású alexandrin-sorokban ekkori tulajdonosa elmondja, hogy a könyv mikép szállt apáról fiúra:

Gosztonyi vért illet Gosztonyi munkája
Édes szép Apáknak Ez Iparkodása stb.

E sorokból kitűnőleg a könyv első tulajdonosa s részben írójáról, *Gosztonyi Istvánról* íról-íra szállva közel két századig a Gosztonyi-család kegyelettel őrzött tulajdona volt, azért méltán nevezhetjük ezentúl *Gosztonyi-codexnek*. Nagy Iván — saját följegyzései szerint — 1885. július 22-én kapta Csesztvén Madách Károlytól, a költő testvér-öccsétől, kihez viszont rokonság révén került a Majthényi- s ehhez a Gosztonyi-családtól.

A codex a címlappal együtt 202 oldalt foglal magában; jó meritett papírja, melyen egy kürt alatt NG vízjegy látszik, elejétől végig egyforma, s kétségtelen, hogy (1670—1672 táján) egyszerre kötötték be és csak azután írtak bele.

A könyv vegyes tartalmú. Úgy látszik, verses könyvnek volt szánva az egész, a minthogy legnagyobbbrészt különböző

verseket tartalmaz, s csak az üresen maradt lapokra kerültek — különböző helyen — Gosztonyi Istvánnak családi följegyzései és tíz lapra terjedő verses önéletírása. Nagy Iván a könyv utolsó lapján teljes *Tartalom-mutató*¹ írt a kötethez, melynek az ad jelentőséget, hogy az egyes verses munkákról mind az írást, mind a szerzőt illetőleg a maga véleményét is közli, s ezt egy később írt értekezésében² is fenntartotta. E szerint:

1. a *Mars és Bacchus egymással való viaskodásáról* szóló,
2. Az *Jó Utáztoknak Tükere* című,
3. a cím nélkül *Philostenesről* szóló színjáték első actusa,
4. a *Nay modi* és végül

5. a *Porából megéledett Phoenix* című költemény mind Gyöngyösi munkája, sőt a *Philostenesről* szóló a 3-ik versszak közepétől kezdve s a *Phoenix* egészen Gyöngyösi kezeirása.

¹ 1. Címfele.

2. A tulajdonosság feljegyzése.

3—13. Latin Synonyma (sic!) gyűjtemény. (Gosztonyi István írása.)

14. Gosztonyi István írása 1681—1702. gyermekei születéséről.

15—16. Ismét az, bővebben és részletesebben leírva.

17—31. *Mars és Bacchus egymással való viaskodásáról*. (Gosztonyi István írása, de Gyöngyösi (sic!) István munkája.)

32. Üres lap.

33—40. Az *Jó Utáztoknak Tükere* (Gosztonyi írása, Gyöngyösi műve.)

41—42. Üres lap.

43—69. *Philostenesről színjáték első actusa*. (Az első három strophá Gosztonyi írása; a többi végig — úgy hiszem — Gyöngyösi saját kezeirása.)

70—74. Beiratlan üres lap.

75—77. Gosztonyi István gyermekeinek születési, halálozási jegyzéke 1693—1702-ig. (Gosztonyi írása.)

78—80. Üres lapok.

81—91. Gosztonyi István élete synopsisa versekben 1653—1707. saját írása.

92—101. Üres lapok.

102. Anno 1702. Gosztonyi István gyermekeinek életkora. (Gosztonyi István írása.)

103—108. *Naymodi* Verseik. (Gosztonyi írása, de Gyöngyösi műve.)

109—110. Üres lap.

111—200. A *Porából megéledett* (sic!) *Phoenix* vagy *Kemény János*. (Költemény Gyöngyösitől. Saját írása.)

² Gyöngyösi István életrajzi adatainak s származásának megállapítása ez. nagybecsű cikkében. Irodalomtört. Közl. 1897. 428. l.

Nagy Iván azonban mindezt, bővebb vizsgálat nélkül, csak állítja, de semmivel sem bizonyítja; elhiszi, a mit a szerzősége nézve a címlap általánosságban mond, s a kézírásra vonatkozólag csak a *Philostenes*-nél enyhíti azzal: „úgy hiszem, Gyöngyösi saját kezeirása”.

A *Porából megéledett Phoenix* vagyis *Kemény János emlékeztető* szerzőségéhez szó sem férhet; a piros betűs, későbbi keltű cím a nyomtatásról van ugyan véve, de különben a kézirat is, meg a szöveg is a munka kiadása (1693) előttről való, tehát nem ennek másolata, s fontosságát növeli, hogy — mint már az előbbi fejezetben rámutattam — teljesebb az első kiadás szövegénél, mindazokat a részületeket tartalmazván, melyek a Dugonics által használt nyitrai kéziratban is megvannak. A többi költői mű szerzőségét azonban még bizonyítani kell, s vizsgálataim alapján előre kijelenthetem: hogy a „*Nay modi*” nem Gyöngyösi munkája és sem a „*Philostenes*” sem a „*Phoenix*” nem Gyöngyösi kezeirása.

Mindkét kérdés szorosan összefügg Gosztonyi Istvánnal, azért először is vele kell megismerkednünk. Megkönnyíti feladatunkat a kötet 81—91. lapjaira írt verses önéletírása: 1653-tól 1707-ig, minden évről egy-egy négysoros s négyrimű alexandrin. Verseinek nagyon gyengék, de érdekesek egy-két kortörténeti följegyzés s az írónak a könyvhöz való viszonya miatt. Gosztonyi István e szerint 1652-ben Szombathely közelében, Köveskúton született. 1661-ben Szombathelyre vitték iskolába, de 1662-ben, midőn atyja is „a táborot viselte,” Németújvárra anyai nagybátyja, Perneszy István házához került, honnét csak 1665-ben, a háború befejeztével vitték haza. Egy ideig otthon tanult, de előbb anyja, majd atyja is elhalván, unokatestvérével együtt a soproni jezsuitákhoz került, a hol 1668-ban már „syntaxisba ment,” s az „epistola s christi exercitiumban” az elsők között volt. 1669-ben poesist tanult, mint maga írja:

Hatvan kilenczedben Poesisban mentem,
Az kedves masáknak Alumnussok lettem,
Kiktől is gratiat és kegyelmet nyertem.
Kedveért sok féle verseket szerzettem.

1670-ben rhetoricát tanult oly dícséretesen, hogy «három pramium-t nyert;» 1671-ben philosophiára Nagyszombatba ment, itt végezte 1672-ben a physikát is, közben már a «just-is» írogatta s egyre verselgetett; 1673-ban nem sokaig volt a metaphysikai osztályban, mert megúnván a «barát regulát,» — «stylust írni» inkább patvariára ment, 1674-ben «terminusokra» járt, de inkább az volt a vágya, hogy a «Nemesi Camara»-hoz jusson. 1675-ben el is érte célját s a következő évben mint accessista oly buzgón működött, hogy 1677-ben már cancellariai jegyzőségre nevezték ki. 1678 karácsony havában «nagy üstökös csillagb tetszett föl az égen,» lett is — úgymond — «had, éhség, dög, halál». A következő évben a pestis elől Modorra, innét őszszel Kőszegre, télen Kis-Martomba menekültek; 1680-ban megszűnt a pestis, s a «Nemes Camara megh tért Posomban». Itt már most megnyugodván, házasságra gondolt s 1681 februárban nőül vette Földváry Máriát. A következő években előbbre halad hivatalában: 1685-ben ellenőrré lesz «az harminczad tisztben,» 1686-ban a Clarissa-apácák prefectusul kéri fel «minden jószágukban,» 1694-ben végre harminczadossá lesz. De családi életének első tíz éve nem volt boldog: ekkor született gyermekei s utóbb felesége is sorra elhaltak. 1693-ban újra házasodott s 1702-ig született gyermekei tartották fenn nemzetségét az új században.

Eddig a verses életrajz írása majdnem egyforma karakterű, úgy látszik tehát, hogy ekkor, 50 esztendőskorában írta az eddigieket, azontúl pedig évenként a többieket. Az 1703—1707. években magáról semmit sem ír, hanem csak az akkor folyó kurucz fölkelésről; ezt némileg általánosabb érdekességénél fogva s hogy verselő módorát is megismerjük, egészen közlöm:

1703.

Az ezer hét százban és a harmadikban
Rákoczy, Berchény, s Károlyi Táborban
Száll a Német ellen; s vagionk zuzavarban
S Dunánis által út Boldogh Aszony hoban.

1704.

Az ezer hét százban és a negyedikben
Fel fordul az ország, vagion nagj veszéliben

318

Fel föld az Alföldel öltözik fegierben
Magiar boszut akar állany Németben.

1705.

Eötödik esztendő ezer hét száz után
Confoedaralt kurucz által meg a Dunán,
Véghe a Némettül Nagy Szombatnak táyan
Megh veretik, szalad által a Vágh hidján.

1706.

Az ezer hét száz hatodik esztendő
A sok vér ontásra két részrül esendő,
Békességh Tractája lén félben veszendő
Német s Magyar között, a ki nem illendő.

1707.

Az ezer hét százban jutánk hetedikben,
Rut Interregnumot tesznek ez időben
Kuruczok, de semmit sem vihetnek végheben,
Német Mattyas Földét el nyeré mezzőben.

A következő 92-ik oldalon az 1708. évszám csak fel van írva, de vers már nem következik utána; valószínű tehát, hogy Gosztynyi ez év folyamán meghalt.

Ezek az életkörülmények, összevetve az írás karakterével, megmagyarázzák a codex keletkezését s a jegyzetek és költemények beírásának legvalószínűbb idejét. 1669—70-ben tanulta Gosztynyi a poetikai osztályt; ekkor s a következő évben írhatta össze a kötet elején (3—13. l.) foglalt s jórészt költői vonatkozású latin synonym szokat s a *Quibus rebus praesunt Dij* feliratú poetikai s latin irodalomtörténeti jegyzeteket; 1674-től kezdve, s mikor «a barát regula alól» kiszabadulva Pozsonyba került, gondtalan fiatal korában kezdhette gyűjtögetni s szabadabban másolgatni folytatásul (már a 17-ik lapon) a *Mars és Bacchus viaskodásáról* szóló s nyomban utána (a 33-ik lapon) Az *Jo Uitézek Tükere* című költeményeket. Ezt a 40-ik lapon bevégezvén, a következő lapot díszesebb czimnek hagyhatta, mert a 43-ik lapon a Philostenes, Hermias és Florentina történetének vagyis Az *ijaz barátság tükörének* mindjárt

a szövege kezdődik (czím nélkül); de csak az első két versszakot s a harmadiknak két és fél sorát írta ő, a folytatás a 69-ik lapig más kéz írása. Talán 1679-ben, mikor a pestis miatt egyik helyről a másikra kellett tisztársaival együtt menekülnie, akkor hagyhatta valakinél a könyvet azzal a kérelemmel, hogy folytassa az írást; az illető folytatta is nagyon gondos, szép írással, de nem fejezte be. Lehet, hogy csak rövid időre kapta meg a kéziratot; bizonyára a folytatás számára hagyta üresen a 70—110. lapokat, mert csak a 111-ik lapon kezdődik s jól kiszámítva, a legutolsó (200-ik) oldalig folytatódik a teljesen befejezett *Kemény János emlékezete*, szintén idegen írással, mely kevésbé gondos mint az előbbi, de ezzel annyira egyező jellegű, hogy ugyanazon kéz későbbi írásának kell tartanunk. Gosztonyinak 1682-től 1691-ig megszorodott hivatalos dolgai s családi bajai közepett sem ideje, sem kedve nem lehetett efféle mulatságra. Erről a tiz évről csak születési és halálozási adatokat jegyzett be a könyv üresen maradt lapjaira. (14—16.) Csak második, boldogabb házassága idején veszi elő ismét a verses kötetet, s a 75—77. lapokra följegyzí az 1693-tól 1702-ig történt családi adatokat, s visszagondolva élete elmúlt félszázadára, a 81—91. lapokon megírja élete főbb élményeit krónikás versekben. A 102-ik lapon ismét családi jegyzetek vannak (hány esztendősek lennének 1702-ben addig elhalt gyermekei), a 103—108. lapokra végül ugyanő másolja le a *Nay modli* című verset, több helyt nehezen olvasható, sietős írással.

Nagy Iván, mikor *Az igaz barátság tükrében* és a *Kemény János emlékezete*ben Gyöngyösi kezeirására vélt ismerni, arra hamarjában nem is gondolt, hogy mikép juthatott Gosztonyi a szerencséhez, hogy neki Gyöngyösi olyan hosszú költeményeket lemásoljon, mondjuk 1681-ben, mikor talán először találkozhattak, s a midőn Gyöngyösi már hírneves költő és országgyűlési követ, Gosztonyi pedig csak kamarai jegyző, alig 28 éves ifjú, amaz már 50-en túl járó férfiú. Ha ekkor nem, később bizonyára még kevésbé tehetette meg neki Gyöngyösi ezt a szíveséget. Nagy Iván később, mikor 1897-iki czikkét írta,¹ fenntartja ugyan a kéziratokra vonatkozó állítását, de ezeknek Gosztonyi-

hoz kerülését akkép igyekszik megfejteti, hogy — mivel Gosztonyi «a kir. kincstárnál hivataloskodott» s mivel «Gyöngyösi-nek legidősb fia, Gábor, szintén szolgált a kincstárnál»: «jogos — úgy mond — a föltevés, hogy Gosztonyit ismerte és így juthatott Gyöngyösi István kézírata Gosztonyi birtokába». E «jogos föltevés»-nek azonban minden számbavehető körülmény ellenmond. Gyöngyösi fia, kit 1699-ben mint 22 éves ifjút, nyilván atyja érdemeiért választottak Gömör vármegye főjegyzőjévé, törődött öreg atyja helyett, ennek második alispánsága idején (1700—1704.) a porták kiigazítása végett ismételve fentjárt ugyan Bécsben, de sietős útja miatt először alig ismerkedhetett meg Pozsonyban Gosztonyival, második fölmenetelekor pedig a Rákóczi-forradalom kitörése miatt nem tért vissza vármegyéjébe, a hol helyét be is töltötték, hanem Bécsben maradt; később pedig az 1708. táján elhunyt Gosztonyival annál kevésbé találkozhatott Pozsonyban, mert Gyöngyösi Gábor csak a kurucz háborúk lezajlása után s nem a pozsonyi, hanem a kassai kamaránál szolgált. De fölitéve, hogy valamikép megismerkedtek az 1699—1708. években, alig tehető föl, hogy az 1693-ban már kinyomtatott *Kemény János emlékezete*nek kéziratát kérje el, mikor sokkal egyszerűbb volt a nyomtatványt — Gyöngyösi Gábor nélkül is — megszereznie. Azt meg csak nem tehetjük föl, hogy a költő maga terjeszsze a kéziratot, mikor a fentebb megjelölt helyeket szándékosan hagyta ki a sajtó alá készítéskor. Azt sem tehetjük föl, hogy a kész kéziratot utólag hozzákötötte verses könyvéhez, mert ennek papirosa elejétől végig egyforma s az utolsó lapok tömött írásán látszik is, hogy a másoló előre kiszámította, hogy miképpen fér el a kötet üres lapjain. S végül, ha Gosztonyi Gyöngyösi kész kézíratait kötötte könyvébe, mikép történhetett, hogy a kötet első felében (a 43—69. lapokon) foglalt *Igaz barátság tükrének* harmadfél versszakát Gosztonyi írja, a folytatását pedig Gyöngyösi, a költő? Ez képtelenség.

De ellenmond Nagy Iván föltevésének az is, hogy e két nagy költemény kézírása egészen elűt Gyöngyösiétől. Nagy Ivánt valószínűleg a *Csalárd Cupido* múzeumi kézírata¹ tévesztette

¹ Irodalomtört. Közl. 1897. a már idézett czikkben.

¹ L. az I. fejezetben idézve.

meg. Ez XVII. századi kézírás ugyan, de olyan gondos és egyenletes, a hogyan Gyöngyösi 1695-ben már nem tudott írni. Nagy Iván (mert nyilván ő az N. I.) ennek a kéziratnak aljára ezt írta: »Ezen munkája Gyöngyösi Istvánnak saját kezével íratott. N. I.» A Gosztonyi-codex említett kézírataihoz valóban meglehetősen hasonlít. De egyik sem hasonlít Gyöngyösi kétségtelen kezeírásához, t. i. sajátkezűleg írt leveleihez. Pedig egyedül ez döntheti el a kérdést.

Gyöngyösinek az a kedves humorú levele, melyet 1669 május 4-én balogvári száműzetéséből írt özvegy Wesselényiné Széchy Mária-hoz, megvan az Országos Levéltárban. Ez gömbölyded betűs gyöngyírás, míg a *Csalárd Cupido* meg a Gosztonyi-codex Gyöngyösinek tulajdonított kézíratai szögletes jellegűek, melyeknek különbözősége első tekintetre megállapítható. A betűk formájában, főképp a nagy kezdőbetűkében van ugyan némi hasonlóság, de ezek ép olyanok a Gosztonyi írásában is s közösek majdnem valamennyi XVII. századi úgynevezett cancellariai írással. A kis betűk (főképp a *h*, *k*, *g*, a szókezdő *m*, *n*, a szóvégi *s*, továbbá az *r*, *t* meg az *e*) írása azonban egészen más jellegű Gyöngyösinél.

Végeredményül tehát meg kell állapítanom, hogy sem a *Csalárd Cupido* múzeumi kézírata, sem a Gosztonyi-codex említett kézíratai nem Gyöngyösi kezeírása, hanem mind a három XVII. századi, tehát egykorú másolat. Erre vall az is, a mit — úgy látszik — Nagy Iván nem vett észre, hogy mind a *igaz barátság* tükörének, mind a *Kemény János emlékeztetének* írásában olyan szöveghibák vannak, a miket szerző a saját munkája leírásakor nem követhet el, hanem csak a sorokat vagy szöveget elnéző vagy az eredetit rosszul olvasó másoló. Ime néhány példa: a Gosztonyi-codex 46. l. *szívedben* (áthúzva s utána írva: *hívednek*) 48. l. *helej* (áthúzva s utána írva: *hevei*), 52. l. *Az Duna vizej*... kezdetű versszaknak hiányzik a 4. sora, 53. l. *Atyámtul* (*Anyámtul* helyett), u. o. *társoddal* (áthúzva s utána írva: *-hoz*), 54. l. *járok* (áthúzva s utána írva: *élek*), 59. l. *tennéd* (*telnék* helyett), ugyanott *megh életed* (*megh éledett* helyett), 61. l. *Morpezus* (*Marpezus* helyett), 64. l. *alceonus* (*Alcinous* helyett), 66. l. *feleségöl* (áthúzva s utána írva: *Felsége-det*), 68. l. *Cyprus is* (*Cyprussis* helyett) — *Az igaz barátság*

tükörre másolatából; továbbá: 121. l. *alsó szívének* (nyomtatva: *az ő szívének*), 132. l. *múlth* (ny. *múlthatott*), u. o. *első Zsengeriben* (ny. *zsengéjében*), 138. l. *más* (ny. *Márs*), u. o. *ürünk* (ny. *ürült*), 139. l. *híven* (ny. *kirán*), 140. l. *Cirius* (ny. *Curtius*), 146. l. *Az aras fogságból* (ny. *A záras*) 147. l. *Eleven* (ny. *E lévőn*), 148. l. *egy élet két szűnek* (ny. *egygyé lőt*) stb. a *Kemény János emlékeztete* kéziratából; ez utóbbiban a 150. lapon a másoló nyilván elfordított egy lapot, mert a 68. és 77. versszakok között *nyolcz versszak hiányzik*, melyek nélkül az egymásra következő 68. és 77. versszakoknak nincs helyes és összefüggő értelmük. Ezek a hibák magukban is súlyos, sőt döntő bizonyítékok a kéziratok eredetisége ellen. Nem Gyöngyösi kézírásai tehát azok, hanem okvetetlenül másolatok.

További kérdések már: vajjon a Gosztonyi-codexben foglalt költemények, a *Könyvtároló emlékirat* s a *Kemény János emlékeztet* leszámítva, mint a melyeknek szerzője bizonyos, valóban Gyöngyösi munkái-e, mint a codex czimlapja és Nagy Iván állítja? s ha igen, mikép kerülhettek azok Gosztonyi kezébe?

Először ez utóbbi kérdéssel foglalkozom, mert ennek eredménye közelebb visz az elsőnek megfejtéséhez is. Gosztonyinak tényleg volt alkalmja Gyöngyösivel, a költővel megismerkedni s így munkáinak kézíratait lemásolás végett tőle magától is megszereznie, bár megszerezhetette esetleg másoktól is. Gyöngyösi, mikor hűségesen szolgált úrasszonyát, az özvegy nádornét, az ellene indított vizsgálat idején elkísérte útjában, 1671. februártól június elejéig, tehát több mint negyedévig tartózkodott Pozsonyban. Az egész város tudta, hogy ott van a nagy hírű asszony s hűséges udvari embere, a költői híréből, legalább a nemrég (1664.) megjelent *Murányi Vénus* után ismert Gyöngyösi. Neki szabad járása-kelése lévén a városban, ismerősei körében bizonyosan szóba került költeménye s ennek kapcsán előkerültek egyéb szerzeményei is, melyeket vagy ekkor, vagy a mikor elküldte az érdeklődőknek, a kor szokása szerint többen lemásolhattak. Ilyenek lehettek a *Mars és Bacchus viaskodása* s a *Jó Utizék Tüköre*. A verskedvelő Gosztonyinak, mikor 1675-től

¹ Saját kiadásomban (Franklin-társ. Magyar Remelirők III. köt.) a 264—5. lapokon 68-ik a *Mint a kedves...* 77-ik a *Bátra szél...* kezdetű versszakok.

kezdve (az 1679-iki pestises évet leszámítva) állandóan Pozsonyban lakott, bőven volt alkalma azok másolatait megszerezni s 1681-ig elég ideje is azokat sajátkezűleg leírni.

Mikor Gyöngyösi az 1681-iki soproni országgyűlésen április 28-tól december 30-ig mint Gömör vármegye követe — levelei tanúsága szerint — mindvégig jelen volt, a hosszú tárgyalások idején maga is átrándulhatott a közeli Pozsonyba s a pozsonyiak — köztük az új-házasi Gosztonyiék is — átrándulhattak a nyár folyamán Sopronba s ilyenkor a fiatal Gosztonyi mindenesetre keresett alkalmat, hogy megismerkedjék a hírneves költővel, ki Sopronban is feltűnt az Eszterházy nádorhoz intézett verseivel. Még több alkalma volt a költővel találkozni s a régi ismeretséget felújítani 1687 őszén, az október 18-tól 1688 január 25-ig tartott pozsonyi országgyűlésen, a hol Gyöngyösi ismét jelen volt. Ha nem előbb, mindenesetre ekkor kaphatta tőle az igaz barátság tákorának kéziratait, melyeket elfoglaltsága s az idő rövidsége miatt maga le nem másolhatván, valamelyik jóírású cancellistájával iratta le akkor még csak verseket tartalmazó kötetébe. A *Kemény János emlékezte* kéziratát valószínűleg mástól kapta, mindenesetre azonban 1693, vagyis a költemény kiadása előtt (a mivel a könyvnek főntebb ismertetett bejegyzési körülményei is összevágának); bár nem lehetetlen, hogy ezt is Gyöngyösitől kapta, de azt már alig tehetjük föl, hogy Gosztonyi volna az a «hely», honnét később nehezen s csak «elrongyolottan» kellett a kötetet visszaszereznie. Az előadottak után azonban mindenesetre föl kell tennünk, hogy Gosztonyi, ki öreg koráig kedvét lelte költői művek olvasásában, sőt úgyahogy maga is verselgetett, alkalomadtán kereste a hírneves költővel való személyes ismeretséget s nem mulasztotta el ezt arra használni, hogy tőle még ki nem adott költeményei valamelyikét elkérje vagy megigértesse azok elküldését.

Mivel e személyes találkozások teljesen megfelelnek codex iratási idejének, már e körülmény is nyomós bizonyíték arra, a mit a címnap után Nagy Iván is állít, hogy a felsorolt költemények Gyöngyösitől erednek. Nyomós, de korántsem elég bizonyíték. Vizsgáljuk meg tehát egyenkint a többször említett költeményeket.

*

A sorrendben legelső: a *Mars és Bacchus egymással való viaskodásáról* című nemesak a könyvbe jegyzettek közt, hanem Gyöngyösi művei közt is a régiek közül való. A *Rózsakoszorú* első részében, midőn ifjúkori költői munkáiról szól, ha nem is oly felismerhetően, mint a *Csalárd Cupidón*ban előforduló Diana vadászatát, de világosan jelzi, hogy valamikor *Bacchusról* is énekelt.

Onnét Nyssa vidékére,
Bachus születő helyére
Kezdett útatot veszed:
Szeitt ott Borosztján Ágokot
És Vig énekekkel azokat
Az ő Fejére teszed.
De ott sokkáig nem lehettz,
Megént Apollohoz siettz,
És az kilencz szüzekhez stb.

Majd, mintha régi kedvelt tárgyainak felsorolásába is beleúnt volna, így folytatja a főntebb (13. l.) már idézett sorokat:

Hagy békét már Heliconnak...
Az mely zöldellő Ágokot,
Rosát s' egyéb virágokot
Eléb ott szedegettél,
És az Musáknak, Phoebusnak,
Dianának és Venusnak
S' Bacchusnak is szenteltél.
Hánd ki már most mind kezdből stb.

E sorokból világosan kitűnik, hogy Gyöngyösinek volt egy *Bacchusról* szóló bolondosan vig éneke, mely csak «üdő-vesztegető» mulatságul készült. S a *Mars és Bacchus viaskodása* valóban ilyen. Az első versszakokban tárgya újságával vonja magára a figyelmet:

Uy hir, uy hir, kihez még eddigh hasomlót
E földön jártában még senki sem hallott stb.

Aztán részletezi, mi lesz a harc következtése, ha egyik vagy ha a másik győz. Az elbeszélés azzal kezdődik, hogy «mindenik — seregét mustrálja». Bacchus, kinek «a feje sok boritaltul gőzölőgh, — nagy rosdás torkából inassát kiáltja», s hivatja a hegedűst, dudást, czimbalmost stb., hogy «vonnyanak egy nótát tehén-hús fogással». A nóta hangjára csakugyan gyűlnek hűséges cselédei: «Mindenik forgódik korszokkal s kékkel», mert azt hiszik, mulatságra készülnek. De Bacchus kijelenti, hogy «bayra kell készülniök». Márssal, s miután eldicsérte a jó békeség áldásait: Márs rendzavaró, világfelforgató természetét és a katonai élet sanyarúságait festi (17—24. vsz.) Aztán biztatja vitézeit, hogy «a szent könjvek is azt tartják, Az bornál erősebb nincs s méltán is vallják, — azért — úgymond:

Bátorsághra jó hort hozzátok vegyetek,
Kövér sóderokat idején egyetek,
Vas aczél fegyvertől semmit se félljétek.

Elmondja aztán, hogy Márs miatt sohasem mulathatnak kedvükre, mert minden ételt-italt elpusztít; de ha legyőzhetik, vége lesz mindenféle ellenségeskedésnek, ember-állat békességben fog élni egymással s csupa öröm és vígság lesz az élet. Haditerve pedig az, hogy Mársot úgy leitatja, hogy «holt-eleven vigyék ágyában» s fejét-szívét a borgőzzel úgy meggyőzi, hogy a lelket is kiűzi belőle.

Vitéz Márs is (44. vsz.) előhívja «trombitását, síposit, dobosit» s összegyűjtve vitézeit, főgenerálisát: a Haragot s főkapitányait: a Bosszúállást, Gyűlölséget, Gyilkosságot, Irigységet, buzdítja őket, hogy külön seregeket formálva, tisztében mindegyik eljárjon. Aztán Bacchus ellen fordul s mintha csak hallotta volna annak előbbi szavait, sorra czáfogatja, hosszasan felsorolva mindazt a bajt, háborúságot, a mit a bor és részegeskedés okozott (48—71. vsz.). Majd lerajzolja Bacchus rútságát s leírja fura fegyverzetét (82—86. vsz.). Végül buzdítja vitézeit: a régiak is — úgymond — ekkép harezoltak s csak a megnyert harez után «hajoltak vitézi vighságra»; de most nem úgy tesznek, mintha sarkaiból kifordult volna a világ. Valóban a 91—94. vsz.-ban mintha Magyar István és Zrínyi Miklós

panaszai újulnának meg¹ a fegyelmetlen s csak dőzsölésnek élő magyar vitézekről:

Régenten a' Török volt nagy ellensége,
Kivel emelkedett Éghig dicsősége
Most azzal öszve szűrt, kedves szövetsége,
Maga Nemzetségét rontya Nemzetsége....

Ezzel (94. vsz.) véget ér a költemény, pedig voltakép nincs vége: a 31. oldalon még két versszaknak való üres hely van, üres a 32. oldal is s csak a 33.-ikon kezdődik *Az Jo Vitézeknek Tükere*. A tartalom is azt mutatja, hogy még kellett néhány versszaknak következni, mert eddig csak a harcra való készülődést láttuk, a tulajdonképeni «viaskodást», melyet a czím is ígér, nem, bár annak módját, t. i. Márs leitatását, jelzi a 42—43. vsz. E terv meghiusulta s Bacchus kudarcza lehetett a befejező versszakok tárgya, ennek kézírata azonban — az utolsó lap — elveszhetett, azért nem tudta Gosztonyi lemásolni. De a költemény így is elég érdekes s mind a korra, mind a költőre jellemző.

Iratási idejére — úgy látszik — mintha az utolsó versszak közelebből rámutatna; de Boeskyától Thökölyig a XVII. század egész nyolczvan esztendejére ráillik a török «kedves szövetsége»; ez a czélzás tehát csak általánosságban vonatkoztatható az erdélyi fejedelmekre s a velük tartó elözületlen magyarságra. A költemény keletkezése mind tárgyánál, mind ennek feldolgozása módjánál fogva legtöbb valószínűséggel arra az időre tehető (A: *Jó Vitézek Tükere*vel együtt), midőn Gyöngyösi, mint a füleki kapitányság «seregbirája», éveken át (1656—1663.) katonák között élt.

Erre az időre mutat a költemény nyelve és helyesírása is, melyek feltűnően hasonlítanak a *Murányi Vénuséi*hoz; ennél ugyan durvább (vagy inkább pongyolább) a verselés s még nem elég esiszolt a nyelve, de Gyöngyösi kedvelt kifejezései és szófordulatai közül több itt is feltalálható; ime néhány példa: Bacchus Vitéz Mársal hareznek szemben állott. (1. vsz.) Mársal Társolkodó Murányi Venus. (A czímlapon és minden ének elején.)

¹ V. ö. a *Kemény János emlékezete* 1693. előtti szövegében a nyomtatásból kihagyott III. k. 4. rész 73—92. vsz., melyek bővebb kifejtései az itt csak érintett dolgoknak.

Nincz, szélesapságh, szerenche, ecképpen, eö, y = i (veszny, éltetny stb.) a M. V.-ban is ekkép sokféle változatban. A föltett szándék, föltett jó rendelet, sok szép nyereség, szép böcsület stb. szinte közhelyes kifejezések, oly gyakran fordulnak elő a M. V.-ban; ritkább szófordulatok a következők:

Az ki már veszni tért (5. vsz.)	Veszni tért kis hazánk. (M. V. I. 28.)
Széles e' világra csendes békesség száll. (4. vsz.)	Széles e' világon nagy hatalma ennek. (M. V. I. 159.)
Az széles világh-is léssen nagy békével. (35. vsz.)	
— éghig hatott hírek. (6. sz.)	— — — felhat az nagy éghen. (M. V. I. 118.)
	— — — égig ér sok jó téteménye. (U. o. I. 55. III. 391.)
— dolga másképpen vál (4. vsz.)	Hozzá hasonló kevés vál. (M. V. 251. III. 228 stb.)

Még szembezőköbb a két költemény előadásmódjának hasonlósága; a szóbőség, a kötőszók mellőzésével s hasonló és ellentétes kifejezések halmozásával keletkező élénkség, helyenkint a hosszadalmas részletezés mellett is humortól duzzadó fiatalos erő — mind oly sajátosságok, hogy a két költemény egymás mellett olvasott versszakáiból könnyen ráismerhetünk ugyanazon fő és kéz munkájára.

* * *

A Gosztonyi-codexnek sorrendben második költeménye: *Az Jó Vitéznek Tükere* című, negyven alexandrin versszakból áll s a mennyiben jelzi is, hogy itt «vége», befejezett egész. Akkoriban nagyon divatos volt az efféle ezim; gyér számmal megjelent könyveink közül csupán 1659—1676-ig tiznek a címében találjuk meg a «tükröt», nagyjából vallásos munkákban.¹ Ezek közül egy különösebben is magára vonja figyelmünket: *Tholnai Mihálynak* 1676-ban Kolozsvárott megjelent füzeté,

¹ *Lelki tüköre az embernek, Szomorú Esetek Tüköre, Tanácsai Tüköre* a váradi kapitánynak, *Poenitentiának Tüköre, Magyar-Ország Tüköre* stb. I. Szabó K. *Régi Magyar Könyvtárában* (I. k. 1879.) a megjelölt évek alatt.

mely *Szent Had az az, Lelki s' Testi szabadságokért fegyvert vont Vitézek Tüköre* címet visel s a melyben — mint még a hosszú czímlapon elmondja — a vitézek előtt tartott praedicationját közli, előadva: «mitsoda tézi a' Vitézlő rendeket báortalanokká, ellenségek előtt futókká, szaladókká. Viszont, mint kellyen ő magokat oly karban állatni, hogy ellenségekkel bátran szemben szállanak, s' diesiretessen harczolnyanak» stb. A Wes-selényi Pálnak, a Thököly előtt fölkelte bujdosók vezérének, mint «az igaz magyaros magyarok választott Fő Gyenerallisának» ajánlott füzetke szerzője «könyves szemekkel nézdegéli», hogy már régtől fogva milyen kimélet nélkül pusztítja a magyar a magyart; ő tehát a jámbor protestáns hadakozóknak a szentírásból vett idézetekkel és tanulságokkal bizonyítgatja a hadakozás igaz okait és módjait, aprólékos rendszerességgel fejtegetvén az előjárók és vitézlő rend teendőit a hadakozás előtt s annak folyamata alatt, a tábori lelkészek dolgairól sem feledkezvén meg.

Első tekintetre — a ezim és tartalom után is — úgy látszik, mintha a költemény szerzőjének ez lett volna a forrása, mert az utasításokban is van némi hasonlóság; de ezek, mint pl. hogy a vakmerő bátorságtul óják magukat, a borított és részeskedést kerüljék, az istenteleneket, tolvajokat, gyilkosokat, tudatlanokat maguk közt meg ne szenvedjék, óvakodjanak a praeda-kapdosástól, hogy a fejedelmet, a hadnak szövetségét, a csatában bé ne elegyítsék, hogy jó kémekről, strásákról gondoskodjanak stb., mind oly általános közhelyek, melyek minden akkori hadi regulában benne lehettek.

Ilyen hadi regulái a füleki várőrségnek is bizonyosan voltak, s Gyöngyösinek mint seregbírónak nemcsak alkalma volt azokkal megismerkedni, hanem nagyon jól kellett tudnia is, hogy a kötelezőmulasztó vagy bármikép vétkes katonaság felett igaz ítéletet mondhasson. Nagyon valószínű, hogy ő a költeményben — a maga tapasztalataival bővítve — efféle prózai szövegű regulákat foglalt versekbe, hogy így könnyebben megmaradjanak emlékezetben. A költemény tehát nem elbeszélő, nem is korfestő, mégis nemcsak nyelvileg, de történelmileg is érdekes, valósággal haditörténeti emlék, mely az alsóbb tisztikar és vitézlő rend számára ad az egész hadi életre vonatkozó utasításokat.

A hadakozás általános s ma is érvényes elvei mellett annyi gyakorlati tanácsosul szolgál, hogy ezekből egy jól fegyelmezett, óvatos, józanul okos, egyetértést ápoló, az ellenséggel szemben is emberséges, a »jó vitéz« híret-nevét sokra becsülő s egyszerűsmind istenfélő és hazafias érzésű, de *királyához hű* XVII. századi alvezérnek képe rajzolódik elének.

A 3. és 8. vsz. első s az 5. vsz. harmadik sorai:

Királyodnak adott Hitedet őrizzed....
Pártossá ne tégyen akár melly drága kincz...
Belső hadakozást hazádban ne gyullasz...

szinte egyenesen rámutatnak a Wesselényi Ferencz s utóbb a Kobáryak kapitánysága alatt mindig törhetetlen hűségű királypárti Fülekre; ugyanezt a hűséget dicséri Gyöngyösi s egyszerűsmind elítéli az erdélyiek pártos fölkelését a *Murányi Vénusban*, a mi bizonyára nem véletlen találkozás.

Gyöngyösi életviszonyai között egészen természetesnek kell mondanunk, hogy efféle költeményt is írt, nem költői becsvágyból, hanem az egyszer gyakorlati célból. A költemény nyelve, a tárgy természeténél fogva, kevésbé egyéni s így kevesebb egyezést találunk benne, mint a többiben; de kifejezéseiben, mondatfűzéseiben így is van annyi találkozás s ismét a *Murányi Vénussal*, hogy ráismerünk ugyanazon szerzőre, ki nem sokkal előbb írhatta ezeket a verseket.

A *romcs, boncs, lobboncs* és *kincz, indócz, kincz, egyesed cőrökre, szerenche* és *szerencse* stb. ugyanazt a helyesírási ingadozást mutatják itt is; a *öltött szándék, szép nyereség, veszély* kedvelt szavai itt is előfordulnak; ilyenek még:

(Szerenche) *Vakot fordít* sokszor. (12. vsz.)
... vakot fordít az koczkája. (M. V. II. 329.)
Kivel *nevetlenség* vitézi híredet. (23. vsz.)
Groffi személyekkel szerenesém *nevelem*. (M. V. II. 313.)
... könnyebb dolgokra kedvedet *neveled*. (U. o. I. 114.)
... Mindenkor fön lesz *vitéz híre s neve*. (39. vsz.)
... örök *hírt s szép nevet* terjesztnek. (M. V. II. 323.)
Szép régi *hírt-nevet* mocsokban kevernek. (U. o. II. 108.)
(... jó híre-neve, vitéz h. s neve stb. még számtalanszor.)

Jó vitéz híredet evvel ne veszessed. (40. vsz.)

De nem fogyathatták *vitézi híruktól*. (M. V. III. 227.)

Az népet ne veszessd... Inséggel Az vitézek dolga....
Hidég, hó, fagy, árvíz, essővel, Essőt, havat, s záport egyaránt
éhséggel. (38. vsz.) próbálni. (M. V. III. 6.)

*

Gosztonyi könyvében a harmadik: a *Philostenesről és Florentináról* szóló drámai költemény, a mely, bár csak az első felvonása van meg, mindenesetre legbecsesebb új darabja az egész kötetnek. Nyilvánvaló, hogy első kidolgozása annak a drámai alakú költeménynek, mely *Igaz barátságunk és szíves szeretetnek tüköre* kezdetű hosszú cím alatt először 1762-ben¹ s a század végéig még négyszer jelent meg nyomtatásban², a mi kétségkívül kelendőségét és kedveltségét bizonyítja. Tárja t. i. abból az indiai eredetű mesegyűjteményből van véve, mely a középkorban sokféle nyelvre lefordítva s többféle változatban egész Európában elterjedt s a *Gesta Romanorum*mal együtt (többször ezzel össze is kötve) legkedveltebb népkönyv volt. Latin fordítása bizonyára hozzánk is eljutott s ebből már a XVI. században készült egy magyar fordítás *Poncianus Historiaia az az Hét Bölcs Mesterek* stb. cím alatt (Bécs, 1573.) Ennek a két jó barától szóló novellája szolgáltat tárgyat a XVIII. századi *Igaz barátság tükörének*.

Ez utóbbival Bayer József foglalkozott részletesebben; forrását nem vizsgálja, csak »sejti, hogy egy töredékben tán meglevő moralitás bővített, javított kiadása«, epikai elemeiből pedig

¹ *Igaz barátságunk és szíves szeretetnek Tüköre*, melyben meg-irattatik Philostenesnek és Florentinának egymáshoz való hűséges szerelmek egymásért való nagy füzentse próbálások, végre fok füzendések után füzentés Házasságok, és öfzve-kelesek: Ismét Hermiásnak, Ezen dologban való nagy füzélatiá, Philosteneshez való ritka Pélájá nagy Barátsága, mellette ferény szorgalmatosága, és érette baj-vívása, melyet régi írárok fragmentumból öfzve-füzedetett Z. Sz. J. Nyomtatott Posonyban 1762 Esztendőben.

² Pozsony 1763. Buda 1765, 1777, 1785, s később 1808, 1848, és egy év nélkül Pesten.

azt gyanítja, hogy írója «egy elbeszélést igyekezett drámai formába önteni és innen maradtak meg akaratlanul is annak egyes elemei»; egyéb jelességeinél fogva így is «a színészet előtti kor legérdemesebb terméké»-nek tartja.¹

Ugyanekkor (1897) rendezte sajtó alá a *Ponciauus Historiáit* Heinrich Gusztáv, ki a bevezetésben a mondának az egész világirodalomban való alakulásait fejtegeti², s ugyanakkor adta ki Nagy Iván is többször idézett értékezését³, melyben jelzi, hogy a Gosztonyi könyvében megvan *Az igaz barátság*nak és szíves szeretetnek tüköréből az első actus kézírata (tévesen hozzátévé, hogy «az első három versszakon kívül Gyöngyösi saját kezével» írva.). Mivel az értekezés csak 1898 telén jelent meg, Heinrich Ponciauus-kiadásában már csak a jegyzetek legvégén emlékezhetett meg róla,⁴ de a Philológiai Társaságban szabad előadást tartott⁵ az *Amicus és Amelius*-féle mondáról s itt bővebben szólt az *Igaz barátság tükörének* 1762-iki kiadásáról s az időközben megszerzett s Gyöngyösinek tulajdonított töredékről. Mindkét helyen azt a meggyőződését fejezi ki, hogy «a költeménynek csupán első fele származhatik — bizonyára módosított szöveggel — Gyöngyösitől, a ki valószínűen befejezetlenül hagyta hátra e művét, míg a másik felét Gy.-nek egy ismeretlen, a Z. Sz. J. betűk mögött lappangó, nem tehetségtelen tanítványa írta».⁶

Én ezúttal az *Igaz barátság tükörének* csupán legközvetlenebb forrásához való viszonyát s a kézirat és nyomtatvány egyező és különböző részleteit vizsgálom a velük kapcsolatos dolgokkal, hogy kiderítsem, a mi — a fentebbiekből kitűnőleg — még nincs tisztázva irodalmunk történetében, s kétségtelenül

¹ *A magyar drámairodalom története*, Irta Bayer József. I. köt. 1897. 79—84. l. (Az előszó 1897. aug. 23-án kelt.)

² Régi Magyar Könyvtár. 5. sz. 1898. (A bevezetés 1897. aug. végén kelt.)

³ Gyöngyösi István életrajzi adatainak s származásának megállapítása. Irodalomtört. Közl. 1897. (IV. füz.) 428. l.

⁴ A Ponciauus-kiadás 230. lapján.

⁵ Rövid kivonata megjelent a Philol. Közl. 1898. «Vegyesek» rovatában, 491—2. l.

⁶ Heinrich G. a Ponciauus-kiadás 230—1. lapjain.

megállapítsam régi irodalmunk ez «egyik legbecsesebb terméké»-nek¹ szerzőjét és iratása körülményeit.

Első kiadója — Rima-Szombatban Szent György havának 20. napján 1750-ben kelt s Ambrus Gáborhoz, Nógrád- és Gömör vármegyék Juratus Assessorához szóló ajánló-levele alatt s a címlapon is csak neve kezdőbetűit jelölte meg: Z. Sz. J.-vel. Schmidt Attila kutatása kiderítette, hogy ez Zólyomi Szabó János dedk, ki a városi jegyzőkönyvekből kitűnőleg református vallású tanító volt a leányiskolában.² Bizonyára nem ez állása miatt titkolta nevét, hiszen a városban a kezdőbetűkből is ráismertek, hanem mivel magát nem tekinthette szerzőnek, csak kiadónak. A könyv címlapján meg is mondja, hogy a költeményt «régí írárok fragmentumából szedegette össze» s ilyen esetben más egykorú kiadók nem is szokták kitenni nevüket. Ha ő mégis kitette legalább neve kezdőbetűit, alkalmasint a verses *Előjáró beszéd* és *Toldalék* szerzősége miatt történt. Ezek ugyanis kétségtelenül tőle erednek s ha valami nagyobb költői szellemről nem, legalább annyi verselő ügyességről tanuszkodnak, hogy a hozzá hiányosan és töredékesen került kéziratnak hézagait vagy olvashatatlan szavait pótolni tudta. Eddig ugyanis még föl lehetett tennünk, hogy Zólyomi Szabó János kora bátorságával és izlése szerint néhol egyéb változtatásokat is tett a költeményen; de most, hogy a Gosztonyi-codexben előkerült a költemény első felének majd egy századdal régibb kézírata, a két szöveg összehasonlításából még inkább megállapíthatjuk, hogy a kiadó munkája nem igen terjedt túl a styláris pótlásokon. A kézirat és nyomtatvány szerkezeti és előadásbeli eltérései, mint alább látni fogjuk, olyan természetűek, hogy azok nem Z. Szabótól, hanem a szerző későbbi átdolgozásából eredhettek s ennek esetleg eredeti kézírata került hozzá a közeli Csetnekről.

¹ Heinrich G. u. o. jelzi egyszersmind, hogy «e szép költeményt a Régi Magyar Könyvtár egyik legközlebbi füzetében teljesen ki fogja adni», a terv azonban még nem valósult meg.

² Schmidt Attila közleménye az Egyet. Philol. Közl. 1899. 862—3. l. Rimaszombat városi levéltár 1745. jzk. 199. l. és 1751. jzk. 493. l. Z. Sz. J. conventója nagybírásaért folyomodik a városhoz, s ez a dedicatión követő évben föl is emeli azt, bizonyára a tekintélyes Ambrus Gábor közbenjárására.

Annyi bizonyos, hogy a költeményt már a XVIII. századi hagyomány Gyöngyösi munkájának tartotta s ezt az idősb. Ráday Gedeon, korának nagy olvasottságú és finom ízlésű műkedvelő-írója, a maga meggyőződésével oly erősen támogatta, hogy — ha megvalósulhat az a terve, hogy Gyöngyösi összes munkáit kiadja — bizonyára ezt is fölveszi a gyűjteménybe.¹ Midőn később, az ő tervéről talán nem is tudva, a tudós marosvásárhelyi professor, Kovásznai Sándor is foglalkozik a kiadás tervével s hozzáfordul támogatásért², Ráday készséggel szolgál neki útbaigazításokkal: elküldi neki Gyöngyösi egyik-másik munkájának első kiadását, egy töredéket *Thököly és Zrínyi Ilona házasságából* s nagy dicséretekkel szólhatott a *Florentináról* is (röviden mindig csak így említik *Az igaz barátság tükrét*), mert Kovásznai a levélre felelve, nagy sajnálattal írja, hogy erről a távoli Erdélyben «soha csak hírt sem hallott volt;» s «nagy óhajta várnja, hogy olvashasson», kéri is Rádayt, hogy küldje el neki a *kéziratot* (tehát nem tudja, hogy akkor már őt kiadásban forgott közkezen.). Második levelében már arról értesíti, hogy utána járva, ő is megkapta a *Florentinát*, de «figyelmesen átolvasván», sehogy sem tudott neki tetszeni, sőt azt is kétségbe vonja, hogy Gyöngyösi munkája. Fő kifogása az, hogy «Gyöngyösi a Régieket kívánta és tudta követni; ebben a *Florentina* comoediában pedig a Régiségnek semmi ize-büze nintsen tellyességgel».

A «régiség» alatt Kovásznai a görög-római mythost érti s arra céloz, hogy Gyöngyösi magyar tárgyú elbeszéléseit át-meg átszővi mythologiai vonatkozásokkal; nemcsak képeit és hasonlatait szereti onnét venni, hanem többször az elbeszélést is megszakítva, egész kis mythologiai történetkéket szöveget közbe. *Az igaz barátság tükrében* kétségkívül sokkal kevesebb ilyen vonatkozás van, de a mi van, elég arra, hogy Gyöngyösinek «régiség-ismeretét» bizonyítsa. Ime egy kis szemelvény:³

¹ A kiadás tervéről részletesebben írtam a *Murányi Vénus* akadémiai kiadásának bevezetésében a XXXVII—XL. l.

² B. Ráday Gedeonhoz 1789. júl. 8. és nov. 15., továbbá 1790. jan. 12.-ről keltezett három levele megjelent a *Figyelő* 1876. 366—374. lapjain.

³ A lapszámok az első kiadásra vonatkoznak, melynek valamelyik lenyomatát olvasta Kovásznai; az 55-ik lapig felsoroltak megvannak a kéziratban is.

Ceres sarlója, *Bacchus* gobérja (7. lap), *Boreas*—*Zephyrus* szele, *Galenus* orvosló báza (8. l.), *Philost.* *Vénus* betegé (11. l.), *Herculesi* kézzel, — *Cupido* ült szemében (12. l.), *Cupido* nádmézet ken Fl. nyelvére (15. l.), *Vénus* ostroma — *Aetna* tüzei — *Parnassus* hegyei (16. l.), *Hector* mint nyargaltam (17. l.), a *Musák* zengenek (20. l.), *Basiliscus* vagy (32. l.), *Heléna és Páris* (34. l.), *Arachna* régi maradéka, *Heléna, Diana* (36. l.), *Jupiter, Juno, Phoebus* (37. l.), *Vénus* (kétszer is 38. l.), *Marpesusi* érecek (39. és 108. l.), *Achilles, Pegasus, Hector* (57. és 58. l.), *Phoenix* (59. l.), *Mars* (62. l.), *Ixion* kereke, *Ticinus* kinja, *Tantalus* almája (85. l.), *Scylla* és *Charybdis* (100. l.) stb. Hogy ilyen vonatkozás mégis sokkal kevesebb van, afféle mythologiai történetkéik közbeszövése pedig egészen hiányzik a költeményből, annak két oka is van: Gyöngyösi itt kész történetet dolgozott fel s nem elbeszélő, hanem drámai formában; így minden-esetre kevesebb alkalma volt mythologiai célzásokra, mint ha maga beszéli el a történetet.

De a Terentius-fordító Kovásznainak a drámai jelenetkezés ellen is kifogása van. Plautusra, Terentiusra és Horatiusra hivatkozva azt mondja, hogy a *comœdia* csak öt actusból állhat, a *Florentinában* pedig 17 actus van. Zólyomi Szabó kiadásában s ennek későbbi lenyomataiban csakugyan annyi van, de Kovásznai aggodalma a hitelesebb kézirat láttára bizonynyal megszűnt volna, mert a meglevő töredékben az *első actus* nyolcz *scenára* van osztva s ezt egy *Inter medium* követi, a mivel az *első actus*, úgy hiszem, be is volt fejezve. Az a nyolcz *scena* a nyomtatott szövegben az 1—55. lapot, vagyis az I—VI. actust foglalja magában (az *Inter medium* itt hiányzik). Ha tehát a régiek szokását nem ismerve, valaki a scénákat egyfolytában számította s *actus*nak nevezte, az nem Gyöngyösinek, hanem a kiadó Zólyomi Szabónak vagy másnak rovására irandó.

Kovásnainak az a kifogása, hogy «olyan nevei vagynak a personáknak, melyek soha semmi régi fabulákban nem említetnek, mint *Altades, Eurmides*» stb., csak azt bizonyítja, hogy sejtelve sem volt, honnét vette Gyöngyösi a költemény meséjét, melynek keleti és nyugoti sokféle feldolgozásában a nevek is sokképen változnak. Azt is elfeledte Kovásznai, hogy a *Charicliában*, sőt a *Kemény János emlékeztetésében* is fordulnak elő ilyen

nevek. Rádayhoz írt 3-ik levelében egyenesen magára czáfol, midőn felvilágosítást kér tőle *Algiára* nézve: «Valami Medii Aevi Historiabeli vagy inkább valami fabulabeli asszony lehet ez az *Algia*, mert a régi fabulákban nem találtam fel. Olyannak gondolom lenni, mint *Lucina* vagy *Florentina*, a melyek nem említetnek az régi Mythológiában».

A fentebbiekhez hasonló kifogások által elfogulva, mivel a költemény egyéb szépségei iránt nem is volt érzéke,¹ a legszembeötlőbb bizonyítékoknak sem tudott binni. Észrevette — talán Ráday figyelmeztetésére — hogy a költemény nyelve s előadásmódja nagyon hasonlít Gyöngyösi egyéb munkáihoz, sőt csaknem egészen egyező versszakok is vannak; de ő ezekre azt mondja, hogy a szerző ezeket «gyermeki lopással» vette Gyöngyösitől s «azokat mint impostor maga munkája közé elegyítette». Különös, hogy Kovásznai uram, midőn az általa nagyon kedvelt, de sokkal kevesebb becsű *Daedalus templomában* ilyen egyezéseket talál, ott bizonyító erejűeknek, itt pedig csak «tzondorára varrt bársony foltok»-nak tartja.

Mit szolt ezekre Ráday, nem tudjuk, mert az ő levelei nem maradtak fenn, de Kovásznai feleleteiből látjuk, hogy az ő kifogásaira elmondhatta a maga véleményét s azok ellenében is ragaszkodott a magáéhoz. Ha bizonyítani talán nem tudta volna, a költemény olvasása közben érezte, hogy neki van igaza: Az igaz barátság és szíves szeretet tükörének szerzője nem lehet más, mint Gyöngyösi. Valóban, a tárgy-választás, az előadás művészete, az érzelmek bensőséges megszólaltatása, a nyelv bája, mind-mind arra vallanak, hogy a költeményt ő, még pedig a *Murányi Vénus* keletkezése táján (valószínűleg utána) írta. Így irni a XVII. században csak Gyöngyösi tudott. Egyes kifejezéseket vagy akár versszakokat más is átesempészthetett volna tőle, de egy hosszú költemény egész folyamán egyöntetű előadással utánozni másnak a munkáit s a kölcsönzött részeket új szépségekkel bővíteni — csak eredeti tehetségű költőnek sikerül, annak, ki egyéb munkáiból áthozza a maga előadásbeli virtuozitását, kedvelt szófordulatait s hasonló helyzeteknél önkénytelenül is csaknem szószerint ismétli magát.

¹ «Tudós ember volt, de ízlése nem volt» — írja róla Kazinczy is. Váczy: *Kazinczy levelezése*, II. k. 555. l.

A mi a tárgyválasztást illeti, föl kell tennünk, hogy Gyöngyösi, ki ifjúkorában annyira gyönyörködött az ovidiusi történetekben, jól ismerte a XVI. századi széphistóriákat; később a maga korából is legszívesebben kalandos szerelmi történeteket választ tárgyul, sőt e történetek kiszínezésével egyenesen azokat követi, csak hogy a classikusoktól tanult előadó és nyelvművészettel. A *Hét Bölcs Mesler* latin fordításai 1475 óta már nyomtatásban is elterjedtek s *Pontianus. Dicta aut facta septem sapientum* czímmel két azonos szövegű kiadás (1512 és 1526) is forgott közkezen; a magyar *Poncianus* (1573) kétségtől ezekből készült.¹ A könyv utolsó novellája, mely két jó barát hűségese szeretetről szól, külön is több feldolgozóra talált s mint *Amicus és Amelius története* főleg Franciaországban volt nagyon kedvelt, hol már a középkorban prózai és verses latin fordítása ismeretes s később más nyugoti népekhez is eljutott. Hozzánk azonban nem ezek útján közvetlenül, hanem a magyar *Poncianus* közvetítésével kerülhetett; legalább erre mutat, hogy *A bölcs királyfi* néven ismert magyar népmesében a két jó barát neve szintén *Alexander és Ludókius* (= Ludovicus), — a Gosztonyi-codex kéziratában s az *Igaz barátság tükörében* pedig a királyleány neve *Florentina*, a mi semmi esetre sem véletlen egyezés. A magyar *Poncianus* a XVII. század folyamán nálunk bizonyára könnyebben volt kapható, mint ennek latin eredetije vagy éppen a franciaországi *Amicus és Amelius*-fordítások. A *Poncianus*-nak a két jó barától szóló része és az *Igaz barátság* cselekvénye közt a sok hasonlóság mellett vannak ugyan lényeges különbségek is, de ezek, mint nyomban látni fogjuk, nem oly természetűek, hogy miattuk egy — esetleg kéziratban forgó — közvetítő szöveg magyarázatára volna szükségünk. A két jó barát története az eredeti *Poncianus*-ban is annyira kerek s az önfeláldozó hűség ritka példája oly megkapó, hogy a költő mint szép és tanulságos történetet érdemesnek tarthatta verses moralitássá vagy széphistóriává feldolgozni. Ez a cél eléggé megmagyarázza a különbségeket.

Míg *A bölcs királyfi* meséje nagyjában az egész *Poncianus*-t összefoglalja, az *Igaz barátság tükörének* szerzője a két jó barát

¹ L. a *Poncianus*-kiadás bevezetését a Régi Magy. Könyvtárban.

meséjének is csak a középső részét dolgozza fel. A *Poncianus*-ban ugyanis Diocletianusnak, a császár fiának elbeszélése az ú. n. *Vaticinium*mal kezdődik, melyben elmondja, hogy egy vitéz a tengerbe vetette fiát, mert ez egyszer azt jósolta, hogy ő valamikor olyan nagyúr lesz, hogy szülei szolgálni fognak neki. A fiú azonban megmenekül, hajósok messze földre viszik, a hol utóbb okosságaért az egyiptomi király fiává fogadja, leányát és országát is neki igéri. De a fiú, Alexander, előbb a nagyhirű és bölcs Cyrus király fényes udvarába vágyódik, hogy jó erkölcsöt tanuljon. Királyi nevelő-atyja elereszti, Cyrus király pedig nagy szíveséggel fogadja s asztalnokává nevezi ki. Nemsokára a zsidó király fia, Ludovicus is felajánlja szolgálatát Cyrusnak, ki őt is szívesen fogadja s pohárnokává teszi. A *Poncianus* így jellemzi őket: «Ez két ifju: *Alexander* és *Ludovicus* oly igen hasonlatosak valának minden módgyokban, hogy még ábrázattokban is nem ismerik vala meg őket egymástul és ketten igen szeretik vala egymást. *Alexander* erős vala és gyors, *Ludovicus* penigh beteges vala és csak evel különböznek vala egymástul. Az királynak vala csak egy leánya, kinek *Florentina* vala neve, . . . kit az ő atya csoda igen szeret vala és szép vala. Ez leány csak ő maga lakik vala egy házban az ő szolgáloival.»

Ilyen viszonyok között és csak itt kezdődik az *Igaz barátság* meséje, csakhogy a férfi-szereplők más neveket kapnak: Cyrus itt *Altades* király, Alexander — *Hermias* királyfi, Ludovicus pedig *Philostenes*, de nem a zsidó király fia, csak általában igen gazdag herceg. Hermias előbb került a királyi udvarba, Philostenes csak két évvel azelőtt, de csakhamar meleg barátságot kötöttek, a királynak pedig mindketten bizalmas belső emberei, komornyikjai lettek. Altades király¹ egyszer Philostenest küldé leányához, hogy ebédjénél kiszolgálja. Florentina «nevét s nemét kérdi,² tekintetük «futosó villámként egymásban ütközik»

¹ Innét kezdve a Gosztonyi-codex szerint közlöm a cselekvényt: a *Poncianus*sal s az *Igaz barátsággal* (1762.) egyező helyeket, valamint az eltéréseket jegyzetben említem fel.

² *Poncianus*-ban is: egyszer a király «Ludovicustul az étket az leannak küldé» s ez az ebéd végeztével monda neki: «édes öcsém, ki neved neked?»

s a királyleány csodás szépsége úgy megigézi, hogy halálosan belélszeret. A dráma ép azzal kezdődik, hogy Philostenes szerelmi gyötrelmében vergődik s hosszabb monológban (16 négysorú alexandrin versszakban) panaszkodik el reménytelen szerelme kínjait, midőn barátja Hermias látogat el hozzá; eleinte előtte is titkolózik, de ez kitalálja baját s ekkor Philostenes elmondja, miként ismerte meg Florentinát s kéri barátja segítségét.¹ Hermias figyelmezteti a veszélyekre, de Philostenest semmi veszély nem ijeszti el s készebb halált szenvedni, mint lemondani. Ezt látva, megigéri Hermias, hogy — mivel gyakorta megfordul Florentinánál — mindent megtesz, hogy szívét megnyerje barátja számára, s reméli is, hogy — mivel «az szép szó s ajándék az isteneket is megháitja az égből»: Florentina szívét is sikerül szerelemre gerjeszteni. Philostenes örök halát ígér ezért barátjának. (Eddig kéziratban I. scena, nyomtatv. I. actus).

Az agguló Altades elmereng ifjúsága szép idején, mikor buzgó hévvel-kedvvel vitézkedett, míg most vénségre jutva, kénytelen tűrni bent a pártoskodást, országa szélein az ellenség kártételét. Özvegy öregségének egyetlen vigasztalója, panaszos életének vidítója a szép Florentina; el is küld érte rögtön, s ez kedves naivsággal ujságolja atyjának, hogy az a szép tarka madár, melyet bátyja Telephus, a gepidák királya küldött neki, mily gyönyörűen énekel; Altades maga is elmegy meghallgatni, hogy azzal is felejtse teste törődöttségét. (II. scena, nyomt. II. actus.)²

A főcselekvényt itt egy rövid közjáték szakítja meg (a nyomtatványban hiányzik), melyben egy utonálló az arra menő majorosnét megtámadja, de ez azzal csúfolja meg, hogy nyakába önti a tejet s elfut. (III. scena.)³

Hermias nehéz dologra vállalkozott, resteli azt is, hogy vénasszonyok tisztét vette magára, de sajnálja Philostenest s győző benne az igaz baráti szeretet; felkeresi hát Florentinát, s

¹ U. o. elhagyván a királyleányt, betegségbe esik; barátja itt is meglátogatja s kitalálja I. betegsége okát s megigéri, hogy megsegíti bajában.

² A *Poncianus*-ban az egész jelenetből csak annyi van, a mennyit feljebb idéztünk, hogy a király «csoda igen szereti vala» Florentinát.

³ Az egész jelenetből természetesen semmi sincs a *Poncianus*-ban.

elmondja neki, mily beteg a barátja. Florentina szíves készséggel ajánlja fel az elhalt anyjától maradt orvosságot, mely jó a forróság ellen. Hermias kétértelműen felel, hogy csakugyan az anyjától maradt orvosság (t. i. Florentina öröklött bájai) fogja egyedül barátját meggyógyítani, de csak úgy, ha maga adja át neki. Florentina ezt illetlennek tartja; ekkor Hermias megvallja barátja igazi baját s részvétet igyekszik iránta kelteni, könyörögve, hogy fogadja őt titkos szerelmébe, de Florentina szüzi szemérme tiltakozik Hermias «trágár szavai» ellen. (IV. scena, nyomt. III. actus.)¹

Erre ismét egy közjáték következik: a Florentina «leány-seregéből» való *Electra*-nak monologja, melyben a pártában maradt vénülő lány mondja el keserveit, kinek «teste épsége, orcája szépsége még nincsen fogyatkozásban»: mégis hiába reménykedik; a csalfa legények csak csábító ígéretekkel forgódnak körülötte, de ő nem hallgat hamis nyelvökre, tovább remél s Istenben bízva minden jót a hosszú farsangtól vár. (V. scena.)²

Hermias újra ellátogat Florentinához, de hiába hivatkozik arra is, hogy három éven át mindig hű szolgája volt, Florentina hallani sem akar Philostenes szerelméről s azt mondja: beszéde «trágárság, akármi nyájas ingerkedés». De Hermias nem tágit: Florentina döntötte ágyba a szegény Philostenest, mert megbűvölte szép szemével; ha kitudódik, hogy milyen mérges tekintete van, rossz hírbe keveredik, hogy ő a halálosan sebzett Philostenes gyilkosa. E szótól megijed Florentina; Hermias most dicséri barátját s esengve kéri a lányt, hogy fogadja őt szerelmébe; de ennek szemérme s okossága egyre küzd: félti jó hírét, félti atyját, ki ha megtudná a dolgot, talán

¹ Az első találkozás *Poncianus*-ban akként van, hogy Alexander (Hermias) Ludovicus (Philostenes) tudta nélkül «drága kövekkel rakott» kezkenőt visz ajándékba Florentinának s mindjárt megjelenti: «hogy az te szerelmedben beteg ő mostan»; de Fl. látja, mit akar A.: «hogy ez kevés ajándékért elhaddnám az én szüzességemet; ne adja isten azt, hogy én ilyen gonoszban elegyedném valaha, és az fejébe ajándékot vennék. Azért menj ki innen és többé ne szólj ilyeneket».

² E közjáték nincsen meg az *Igaz barátságban* s természetesen hiányzik *Poncianus*-ból is.

szörnyű halált halna keservében. Hermias ajándékot is ad neki Philostenes nevében, aztán hosszan ostromolja a lány félénk szívét: hogy úgy szép az ifjúság és nemes erkölcs, ha nyájas, szerelmeta, maguk az istenek sem állottak ellen a szerelemnek; az idő múlik, s mostani szépsége elhervad, nem kell majd senkinek; atyja is Vénus jármában volt, kár volna, ha ő nem használná fel ifjúsága szép idejét, arról pedig váltig biztosítja, hogy viszonyuk titokban fog maradni. A sok szép szó nem téveszti hatását, Florentina szemérmes zavarában ingadozik: ha már szeretnie kell, bát megvallja, hogy Hermias szereti, de ez önzetlenül inkább barátja számára kéri szerelmét. Florentina megadja magát s Philostenes ajándékát elfogadván, azt izeni: «ha eljön, kedvesen látja». (VI. scena, nyomt. IV. actus.)¹

Philostenes ezalatt kétség s remény között várja barátját; egy pillanatra féltékenység is gyötri, de mégis bizik Hermias baráti hűségében. Nem is csalódik, s midőn ez elmondja, hogy ha nehezen is, de eredménynyel járt el Florentinánál, hálálkodva fogadja a jó hírt s mohó vágygyal sietne hozzá, de Hermias nagyon nagy óvatosságra inti, nehogy elárulja magát, mert sok veszedelem környezi. Philostenes mindent megfogad s mikor Hermias elragadtatva rajzolja le Florentina gyönyörű alakját, észbontó szépségét, Philostenes alig tudja fékezni türelmetlen vágyát, hogy mielőbb láthassa őt, de az inas azzal ér-

¹ E nagy jelenetből, mely lénypontja a drámának, csak egyes mondatok vannak meg *Poncianus*-ban: Alexander (Hermias) már első látogatásakor mondja Fl.-nak: «ha meghalad (Ludovicus), bizon senki halálának oka nem leszen, hanem csak Felséged». Elmenvén tőle, másodszor még drágább ajándékot visz a lánynak, ki ekkor «nagyobb szerelemmel kezdé Ludovicushoz lenni» s esudálja, hogy Alexander, ki gyakran látta őt, nem szölt a maga szerelméről; de ez újra barátjáért eseng: «ne hadd ötet elveszni éretted ilyen nyavalyásul». Florentina most sem hajlik szavára, azért Alexander harmadszor még drágább ajándékot visz barátja nevében; ezt látva, Florentina így szól: «mire hogy ez így legyen, nyitva leszen önöki mindenkoron az én ajtóm és ezennel jöjjön hozzám». Im e töredékekből szötte a költő a jelenetet, melyben Florentinát nem a sok ajándék csábítja el (sőt az ajándék a drámában nagyon mellékes), hanem Hermias ostromló szavai ejtik meg a szüzi szemérmességében s zavarában rendkívül bájosan rajzolt királyleányt.

kezik vissza, hogy Florentina «az Frauczimerekkel kártyázik», meg kell tehát várniok, míg elvégzik. (VII. scena, nyomt. V. actus.)¹

Hermias azalatt kitanítja Philostenest, hogy Florentina bizalmas szolgáját, Cyprussist igyekezzék megnyerni bőkezűséggel, de mivel szép leány, ne sokat enyelegjen körül, hogy Florentina félre ne értse viselkedését. Florentinával szemben pedig mérsékelje tüztét, negédes szóval, tolakodással meg ne sértse; ha eleinte hidegséget mutatna: fohászkodjék, hogy részvétet keltsen szívfájdalma iránt. Philostenes mindent fogad, csak már mehetne Florentina elé. Végre jelenti Cyprussis, hogy asszonya «a szomszéd házban» várja őket. Hermias bevezeti «szegén betegét» s aztán magukra hagyja őket. Philostenes hamar eljut a kijelentéshez, hogy «szíve szomszédhoz tüztét csak egy kedves csók régen várt harmattya olthattya»; Florentina szemérmessége még ellenkezik, majd csak az aggasztja, hogy megtudják; de Philostenes átkozódó fogadkozásai s egyre hevesebb szerelmi vallomása után végre megadja magát:

Hatalmadban vagyok, megh adttam magamat,
Szerelmed békója birja már lábomat.

S aztán szinte vetélkednek az odaadó és örök hűséget fogadó szerelmi nyilatkozatokban s gyűrűt is váltanak. De édes bucsúval szétrebbennek Florentinának arra az aggodalmára, hogy a király «talán keresteti azon közben». (VIII. scena, nyomt. VI. actus.)²

A kézirati költemény utolsó jelenete az az *Inter medium*, melyben Philostenes konyhamestere és szolgája beszélgetnek

¹ Ebből a jelenetből mindössze annyi van *Ponciusban*, hogy Alexander «el bemene társához nagy örömmel és mondá neki: szerelmes társom, ne bánkodgyál, ám megszőrződtem az leánynyal, hogy valamikor ő hozzá akarsz menni, szabadon beboesát és valamikor akarod, őtet késszen találod. Ludovicus hogy ezt hallotta volna, mintegy nehéz álomból hogy felserkent volna, tellyességgel meggyógyula.»

² Ebből a jelenetből a *Ponciusban* csak a látogatás eredménye van középkori realitással jelezve; a mint Alexandertől megérti, hogy Florentina szívesen várja: «estve felé az leányhoz bemene és vele hála mind az egész éjjel. És hogy ez dolog maghilen, oly igen megszereték egymást, ogy az két szerelem egynek tetszik vala».

tótos magyarsággal, melyből megértjük, hogy Philostenesnek megjött az étvágya, ura parancsából örömmel készül a jó vacsora elkészítéséhez, mert Hermias is ott lesz vendégül. (Az *Igaz barátság* nyomtatott kiadásában ez a jelenet is hiányzik, s természetesen a *Ponciusban* is.)

Az *Igaz barátság* nyomtatott példányában (1762) a VII-ik actusban folytatódik a cselekvény. Altades király udvari főemberei körében panaszkodik a betven év terhe s bajai ellen; az öreg Nestor, mint régi bajtársa, megerősíti, milyen vitéz volt az ifjú király; az ifjabbak: Eurmides, Achantes, Severus, Hermias és Philostenes mind hallották legalább hírét a király hősi tetteinek s megnyugtatták, hogy jó híre-neve, a mi pedig mindennél becseseb, fennmarad halála után is; ebben meg is nyugszik, csak szívének öröme, Florentina éljen mellette soká. Ekközben posta érkezik s Hermiasnak jelentik, hogy atyja halálán van, azonnal indulnia kell. Altades sajnálja távoztát s jó ajánló-leveleket írat számára.¹

Villámcsapásként hat a hír Philostenesre és Florentinára (VIII-ik actus), de hiába tartóztatják féltő gondban és halás szorítással; búcsúzáskor Hermias még egyszer szívökre köti, hogy uralkodjanak érzelmeiken s főkép arra vigyázzanak, hogy az irigység vesztüket ne okozza, mert «máris lappang a hír némely szögletekben». Biztatja őket, hogy az öreg király már úgy sem él sokáig, maradjon addig titokban viszonyuk. Ezután egymást kölesönös szeretetről s hű emlékezetéről biztosítván, érzékenyen búcsúznak.²

A szállongó hírt a IX-ik actus mutatja be. Két paraszt találkozik az úton, egyik a királyi udvarban járt s ott hallotta,

¹ A *Ponciusban* csak a jelenet végéről van szó: hogy levelek jöttek az egyiptomi király haláláról, Alexander elbocsáttatását kéri a királytól, a ki minden szükségességgel ellátva, nehéz szívvel, de Isten áldásával boesátja el szeretett asztalnokát s társai közül is sokan megsiratták távozását.

² A *Ponciusban* Alexander, a mint megkapja a leveleket, — «azonnal az király leányának és Ludoviciusnak megh ízené az ő elmentét, kin igen kezdenek bánkodni: s ismét: «mindketten az földre esének és nagyon sirának». Alexander vigasztalja, de figyelmezteti is őket, hogy «szerelmem és békessége legyen köztük s jól vigyázzon, hogy el ne árulja valaki viszonyukat a királynak, mert «téged azonnal megölnék».

hogy Philostenes igen szerelmes a király szép leányába. Iddó-gálva tréfálkoznak az urak dolgain, s a jó vásár öröme be-térnek a koresmába, a hol feleségeik versenyt isznak velük s nem a legilletelmesebb tréfákkal mulatoznak.¹

A X-ik actusban az udvari emberek közül Severust és Achan-test nagyon bántja, hogy a király az eltávozott Hermiast oly igen dicséri, mert nyilván nem tudja, hogy lányát elkerítette másnak; minden rosszat elmondanak róla s be akarják vádolni a királynál, mert Severus különben is haragszik rá. Eurmides hiába csitítja, hogy mért nem ittléte idején vádolta Hermiast s minek szomorítsák a királyt és haragítsák maguk ellen a lányt; de Severus irigylő Philostenes szerencsését, «ki földre tapodta Florentina szép szemérmességét s illetlen esókokra vette merészségét»; nevének megfelelő szigorúsággal óvna, ha tőle függne, a leányok erkölcsös jó hírét, de Eurmides szerint apá-czát illet az ilyen rabság; ne bántsa hát őt az irigység, mert mérgében még tömlőcbe veti a király. De Severus mégis csak elárulja a szerelmeseket és a «hüségese» Hermiast. Altades rettentő haragra lobban s Nestor is hiába csillapítja, hogy talán csak az irigység kiáltja nagyra a dolgot s «nem merült oly mélyen köztök a szövetség». Philostenes is önérzetesen fogad-kozik, hogy «nem érzi magát semmiben vétkesnek», kész szembenézni a váddal és fegyverrel is megvédelmezni az ártat-lanságot. A király előbb maga akar bosszút állni, utóbb bele-egyezik a párviadalba, s ha Florentina bűnösnek bizonyul, maga kezével mossa le szűzenét.²

A XI-ik actusban Philostenes Florentinával mely aggodal-

¹ A *Poncianus*ban is Ludovicus oly gyakorta látogatja a király leányát, — hogy az udvarban is immár híre vala, hogy az leánynak el-veszett volna szűzenége. Az udvarbeli vitéz legények szöveteznek is, hogy este reálesnek és megölik, de Alexander megtudja a tervet, ő is fegyveres legényekkel megy oda, mire az ellenfél eltávozik.

² *Poncianus*ban a bucsúzó Alexander figyelemzeti Ludovicust, hogy «az hispaniai király fia Sido nemből való» (nomine Sydo) jön majd helyébe, attól különösen óvakodjék. Ez csakugyan alig megérkezik, halálva az udvari «morgást», meggyűlöli Ludovicust s végére jár annak, hogy most is gyakorta jár a király lányához s azt is megtudja, hogy Alexander mikép kerítette meg számára. Mikor egyszer a király dicséri Alexandert, bevádolja a vétkeket. A király «igen megbámulja» s Ludovicusnak azt mondja, hogy ha ez valóban bizonyul, szörnyű halállal kell halnia. Sydo kész «bajvívással bizonyítani, hogy igazat mond», Ludovicus elfogadja a kihívást, a császár pedig «napot hagyja az bajvívásnak».

mak közt hányja-veti az előzményeket: magát nem szánja, csak Florentina életét ne érne veszedelem, ez viszont kedveséért aggódik, s bár ez bizik szerencsésében, Florentina el akarja vele kerülni a bajt, mert gyengébb kezű, mint Severus, a tanult vitéz, inkább meneküljön el hazájába. Philostenes hallani sem akar erről. Jó barátjuk, az öreg Nestor is hiába akarja a bajvívásról lebeszélni, végre is felesége, Helione szolgál jó ta-nácsossal: vegyék rá Hermiast, ki Philostenesnek jó barátja és jeles vitéz, külsőleg pedig hozzá nagyon hasonló, hogy vivjon meg Severussal. Philostenes nehezen bár, de Florentina kérére mégis beleegyezik a szerepcserebe, a királytól pedig atyja beteg-ségének ürügyével kér távozási engedélyt, hogy aztán titkon Hermiással értekezhessek.¹

El is utazik hozzá, elmondja nagy baját, s Hermias, bár éppen az nap van lakodalma s már a násznép is gyülekezik, vál-lalkozik barátja megmentésére, segít majd ebben Helione varázs-szere is, melylyel ha megöntözik magukat, még hasonlóbbak lesznek egymáshoz. Philostenes addig Hermias képében marad s mulattatja mátkáját. (XII. actus.)²

Florentina ezalatt búsan kesereg kedvese után: jobb lett volna együtt halniok, ha baj éri őt, úgy sem tudja túlélni ha-lála hírét. Cyprussis azzal vigasztalja, hogy még minden jóra

¹ A *Poncianus*ban Ludovicus «bemenő nagy titkon az leányhoz és monda nagy sírva: édes szívem, im én halálnak vagyok fia», s elmondja, mi történt s hogy ő nem vonhatta ki magát a vándal elfogadásától. Most elpanaszolja, hogy itt nem volt azelőtt erősebb Alexandernál, de ő elment, most «Sydo erősbb itt mindennél, én penigh betegős vagyok és félig megholt». Ekkor Florentina tanácsolja neki, hogy menjen a királyhoz s atyja halálos betegsége ürügyével kérje a bajvívás elhalasztását, aztán siessen Alexanderhez s kérje meg: «jőne ide és az mi nagy szerelmünkért véna megh képedbe az Sydóval», ami nagy hasonlatosságuk miatt sen-ki-nek sem fog feltűnni. Ludovicus elfogadja a tanácsokat s csak azon aggódik, hogy Alexander hajlandó lesz-e eljönni, de Florentina meggyű-gy-tatja.

² A *Poncianus*ban Ludovicus megnyervén a király engedélyét, azon-nal simegy Alexanderhez, s nagy könyörgéssel előadja kérését. Itt is menyegzőre készül Alexander, s éppen úgy helyettesíteti magát az eskü-vőnél s lakodalmi ebédnél, s csak arra kéri, hogy a nászágynál tartson hűséget hozzá. S Ludovicus mindezt hűségesen meg is tette.

fordulhat, s Istenben bízva aztán együtt keseregnek. (XIII. actus.)¹

A eszeska Cyprussist elküldve, Florentinát Helione vigasztalja, annnyival sikeresebben, mert már ott van viadalra készen Hermias is. (XIV. actus.)²

A viadal helyén szemben állnak Severus és Hermias; amaz gyűlölködő haraggal pirongatja ellenfelét (azt hívén, hogy Philostenessel fog vivni), ezt untatja a fecsegés, sürgeti a harcot, mely csakhamar Severus halálával végződik, Eurmidés tanúja a viadalnak, s örülvén, hogy a felfuvalkodott áruló elvette jutalmát, siet a hírrel Altadeshez, Helione pedig Florentinához. Hermias csak üzenetet küld ennek, maga pedig siet haza Philostenesért. (XVI. actus.)³

Philostenes megérkezik s Nestortól megtudja, hogy itthon minden rendben van: a király már asztalához hívta Florentinát, az ő távollétét pedig betegség ürügyével mentették ki. Helione azt is tudja, hogy a király teljesen megengesztelődött s nem bánja már, ha feleségül veszi leányát. A szerelmesek öröme nem ismer határt. (XVI. actus.)⁴

Altades azon elmélkedik, hogy minden jó az Istentől van, s ezek közt nem utolsó a jó házasság. Nestor most az elhalt királynéban megrajzolja a jó feleség ideálját, s mivel ő és

¹ Ez a jelenet teljesen a költő leleménye.

² A *Poncianus*ban egyedül Florentina tud a személyeséről s így ott Ludovicus képében Alexander maga jelenti be mind a királynét, mind Florentinát, hogy megérkezett. Ez nagy örvendezéssel s öleléssel-csókival fogadja, az órát is áldva, melyben született.

³ A *Poncianus*ban a bajvívók lóra ülnek s estig viaskodtak, ekkor Alexander az Sydónak fejét vevé és az leánynak bemutatá. Az leány ezen igen kezdte örülni és az Sydo fejét ő maga vivé az királynak, ezt mondá: Itthon az gonosz ember feje, az ki engem bevádolt. A király hivatja Alexandert (kit Ludovicusnak tart) s azt mondja: Imma megmentette mind magadat, mind leányomat és ez magam tisztességét, de meglátod édes fiam, hogy ezután nagyobb szeretettel látlak, hogy nem mint azelőtt. Ekkor ismét haza kérdeződik, mert atyját betegesen hagyta.

⁴ A *Poncianus*ban Alexander hazamegy s Philostenesnek elmondja a történeteket, mire ez hálálkodva bücsűzik tőle és visszamegy Altades udvarába, hol senki nem tudá sem Ludovicus elmenését, sem az Alexander megjövését. Ezzel Florentina története itt véget ér; a költemény XVI. és XVII. actusa tehát egészen a költő leleménye.

Eurmidés Philostenes felől megnyugtatták, maga elé hivatja a szerelmes párt s az eskető papot. Mikor megjelennek, áldásai között nemcsak leányát, hanem országát is átadja Philostenesnek.¹ Ez halálával fogadja Altades kegyelmességét s fiúi hűséget fogad neki. Florentina csak betelt boldogságáról tud szólni, mely annyi bánat után vig örömben egyesíti őket halálukig. Aztán — mint Nestor a költő nevében elmondja — «vígsgáos lakásra kelének», hosszú életök alatt:

Nőttön nőtt egymáshoz szívek s kedvességek,
Mindaddig, míg eljött életnek vége. (XVII. actus.)

Ezzel az *Igaz barátság* cselekvénye be van fejezve; a kiadó által hozzáadott *Toldalék* is csak elmélkedik (6 versszakban) Hermias igaz baráti hűségének szép példájáról; úgy látszik, nem ismerte a történet folytatását, különben a *Toldalék*ban bizonyosan erről szolt volna. A *Poncianus Historiájában* ugyanis Philostenes és Florentina szerelme s Hermiasnak ezt elősegítő baráti szolgálata és önfeláldozó hűsége a két jó barát történetének első fele. A szerelmes pár halála és viszontszolgálata a második részben van. Alexandert (Hermiaszt) a nászéji kísértés miatt annyira meggyűlöli a felesége, hogy egyik udvari vitézével szövetségre lép, úgy hogy poklosságba esik, s e miatt az az urak elűzik trónjáról. Bujdosásában eszébe jut barátja Ludovicus (Philostenes), ki ekkor már két ország királya, s mint nyavalyás koldus jelenik meg előtte; az egykor tőle kapott gyűrűt felmutatván, megismerteti magát. Ludovicus szívesen fogadja, de isteni szózat szerint csak úgy tudja meggyógyítani barátját, ha öt gyermekét megöli s ezek vérével mosakodik meg Alexander. Ludovicus megteszi s mikor barátja meggyógyul, elküldi a határra fényes udvari néppel, hogy jöveteléről értesülve, feleségével együtt ünnepélyesen fogadhassa. Vig lakoma fejezi be az ünnepet s Ludovicus csak most közli feleségével, hogy mikép gyógyította meg barátját. De felesége nem hogy megijedne, hanem még több gyermekét is feláldozná barátjukért. A dajkák nagy sirással mennek az ügyes házba és — csodák

¹ A *Poncianus*ban Ludovicus csak Cyrus halála után vette el leányát s örökölte országát.

esodája — a megölt fiúk vígan tánczolnak. Hálát adva Istennek, sereget gyűjt Ludovicus s barátját visszaviszi trónjára, gonosz feleségét szeretőjével együtt megégetteti, s a maga hugát adja hozzá nőül. Így fizette vissza Ludovicus (Philostenes) és Florentina Alexander (Hermias) egykori baráti szolgálatát. Mint hatalmas király aztán fölkeresi szüleit, kik egykor a tengerbe dobták őt, mivel a jóslat szerint egykor szolgáltniok kellett volna neki. Ez csakugyan megtörténvén, megismerteti magát, de örömeiben is rettegő szüleit nem bántja, hanem holtukig nagy tisztességben tartja. Így egészül ki Diocletianus elbeszélése, melynek tehát csak egy részét dolgozta fel az *Igaz barátság* szerzője.

Ez a rész így is egész, legalább azzá kerekítette ki a drámai költemény szerzője, csak hogy itt nem a baráti önfeláldozás a fő, mint *Poncianus Historiájában*, hanem a *regényes szerelmi történet*, mint Gyöngyösi eredeti munkáiban is, s nagyon valószínű, hogy eredetileg más címe volt a költeménynek, talán éppen *Florentina*, mely néven Ráday emlégette Kovásznaihoz írt leveleiben, s ez esetben a kiadó Z. Sz. J. adta neki az *Igaz barátság* stb. hosszú címet, mely csak félig felel meg a történetnek.

Annyi bizonyos, hogy már maga a tárgyválasztás, illetőleg a *Poncianus Historiájából* csupán a regényes szerelmi történet feldolgozása Gyöngyösi szerzőségére vall. Még inkább megerősíti ezt a feldolgozás és előadás módja, s a nyelv és verselés rokonsága, sőt egyezése Gyöngyösi egyéb munkáival. Mint a cselekvénynek forrásával való összevetéséből kitűnt, a drámai költemény szerzője lényeges dolgokban nem sokat változtatott a cselekvényen, de annál többet a szereplők jellemének s a helyzetek részleteinek, a cselekvés indító okainak kialakításában. *Poncianus* meséje merőben középkori színezetű: a szerzőt is, meg az olvasót is csak maga a rendkívüli kaland érdekli, ennek belső valószínűségével nem törődik; Ludovicus és Florentina viszonya pedig annyira érzéki, hogy semmi erkölcsi alapja sincs, Ludovicus maga annyira gyáva, hogy egy pillanatra sem tudja magát elszánni a párviadalra. Gyöngyösinek nem éppen erős oldala a jellemzés, de ezúttal segítségére volt a kész mese, melynek hőseit s ezek tetteit csak közelebb kel-

lett hoznia a maga százada életfelfogásához és emberismeretéhez. S midőn egy szerelmes ifjú pár érzelmeit kellett megszólaltatnia, itt Gyöngyösi már azon a területen járt, melyen egyéb munkáiban is kitűnt. Már Arany rámutatott arra, hogy Gyöngyösi elbeszélő költeményeiben a páratlanul szép lyrai helyek a legbecsesebbek s a szemléltető leírásokon kívül ezekben nyilatkozik meg leginkább költői tehetsége.

Gyöngyösi nemesebb erkölcsi felfogása mind a meseszövésen, mind a jellemzésen meglátszik. *Poncianusban* Ludovicus fogadkozása, hogy ártatlan Florentina megrontásában, tiszta hazugság, s így Alexander önfeláldozása is kevesebb értékű. Gyöngyösínél Philostenes és Florentina viszonya valóban ártatlan, bár az udvari pletyka nyelvére vette őket, de Philostenes felháborodása a vád ellen jogosult. S bár tudja, hogy a harezban gyengébb, mint ellenfele, ügye igazában s Istenben bízva minden áron meg akar küzdeni Severussal, csak Florentina esdeklése s öreg barátjaik: Nestor és feleségének jó tanácsa bírják rá, hogy maga helyett Hermiast kérje fel a vívásra; s ez itt szintén igazabb ügyért: a barátja ártatlanságáért s a maga megvádolásáért áll bosszút, vállalkozása tehát indokoltabb, mint a hazugságot kellene lepleznie mint a *Poncianusban*.

A drámai költeménynek azonban fénypontjai Philostenes és Florentina szerelmének kifejlése és megnyilatkozása. Philostenes titkolózó epedése, majd türelmetlensége, Florentina ártatlan szemérme, ébredő szerelme, majd mindkettejük magafelejtő szerelmi vallomása, hűségfogadása és jegyváltása, később — az elárultatás és párhaj elhatározása után — mindkettejük kétségbeesése, végül boldogságuk öröme a drámai formában nagy közvetlenséggel s az érzelmeik igazságával tárul elének. Jól kellett az ifjú lélek érzelmeit, a szerelmes szívek aggodalmait és vágyait ismernie, a ki azokat így tudta megszólaltatni. A XIII. actusban van két, Balassi-versszakban írt kütön ének is, mintegy lyrai betétek, melyek a századnak legszebb alkotásai közé tartoznak, különösen a második: *Búsul teljes, Gondol terhes* kezdetű (8. vsz.), melyben Florentina kesereg szerelmi bánatában, midőn Philostenes oda van Hermiasnál, hogy felkérje a párhaj elvállalására, s ezer aggodalom közt várja hazatérését s dolga sikerét.

A lyrai részekhez sorolhatók azok az érzelmes elmélkedé-

sek is, melyek az egyes személyek ajkáról elhangzanak, ilyen Altades király monologia a II-ik, Hermias óvatosságra intő búcsúbeszéde a szerelmesekhez a VII-ik actusban, ilyen az öreg Nestor aphoristikus beszéde többször is s különösen a XVII. actusban a jó feleségről,¹ s ugyanott Altades áldó szavai az ifjú párhoz. És — jöllehet párbeszédekben foly a történet — a költő itt is alkalmat tud venni ahhoz, a mihez minden munkájában nagyon ért, a színes, szemléltető leíráshoz; így midőn Hermias találkozóra hívja barátját Philosteneshez s elragadtatásában leírja ennek szépségét, a mire még visszatérek.

Mindamellett, hogy a költő ily szívesen festeget és elmélkedik s monologokban és más alkalommal sűrűen vegyít előadásába Iyrai elemeket: a párbeszédnek legtöbbször (főkép a rövidesebb kéziratban) igen elevenek s jól festik a szereplők lelkiállapotát. Abban az időben ez igen nagy érdem. Megesik azonban, hogy az elbeszéléshez szokott költő a színen kívül vagy a jövőben történeteket — Nestor vagy más neve alatt ugyan — de maga mondja el. (Igy pl. a XVII. actus végén kétszer is.)

A mi már a drámai költeménynek kézirati és nyomtatott szövegét illeti, a kettő között sok egyezés mellett sok különbség is van; néha csak a sorok vannak fölcserélve vagy a szórend s egyes kifejezések megváltoztatva, különben teljesen egyezők a verssorok; viszont van egy-egy versszak, a mely hiányzik a kéziratban s még több olyan, a mi csak a kéziratban van meg. Ez utóbbiak kétségkívül fontosabbak, mert a kézirat szövege régibb és eredetibb. Így mindjárt az I. scena 12-ik versszakától kezdve Philostenes még öt versszakon át töprenkedik titkos szerelmi bűjában, s midőn Hermias jön hozzá, igen élénk, rövid (két-két sornyi) párbeszéd foly köztük egész addig, míg ki nem vallja, hogy Florentinába szerelmes. Mind e helyett a nyomtatványban három lapon át egészen más szöveg van, hosszabb párbeszédekkel, melyekből csupán két sor egyező a kézirati szöveggel. A továbbiakban a kézirat 4-ik scenája

¹ Érdekes e helyet összevetni a *Csatárd Cupido* IV. r. 37—46. versszakaiban a jó feleségről s a *Charictia* ajánló-leveleiben Andrássy Péterné erényeiről mondottakkal, melyekben nemcsak a felfogás, hanem sok kifejezés egyezése is mutatja, hogy valamennyi egy szerzőtől ered.

kisebb jelentőségű módosításokkal egyező a nyomtatvány III. actusával s amannak 6-ik scenája emennek IV. actusával; szintűgy a kézirat 7-ik scenája a nyomtatvány V-ik, s 8-ik scenája a VI. actusnak felel meg. Ezekben a szöveg néha több soron át teljesen egyező, de a nyomtatvány rendszeren bőbeszédűbb. Hogy a két szöveg egymáshoz való viszonyáról fogalmat nyerjünk, hasonlítsuk össze azt a főntebb dicsért helyet Philostenes és Florentina kölcsönös szerelmi vallomásáról:

Kéziratban I. actus 8. scena

(67—68. lap).

Flor. Hatalmadban vagyok,
megh adtam magamat,
Szerelmed békója birja már
lábamot.

Nyomtatványban VI. actus

(54—55. lap).

Flor. Hatalmadban vagyok, megh-
adtam magamat,
Szerelmei békója birja már lábamat,
Levette orozámról szemérmes vol-
tomat,
Magszelídítette minden valóság-
mat.

Phil. Én vagyok te rabod, te én
Aszszonyom vagy.

Flor. Te vagy az Ur, nékem
szolgálóskodnom hagy.

Phil. Én vagyok te rabod, te
én Aszszonyom vagy.

Flor. Te vagy az én Uram,
szolgálóskodnom hagy.

Éted gyúlt tűzomnak heve mert
olhyan nagy,

Nem hidegítheti meg senki ke-
mény fagy.

Phil. Oh engem élesztő szép
gyönyörűségem.

Örvendetes napom s kedves
reménységem.

Búmnak enyhítője, kívánt fényes-
ségem.

Bágyatságh vidéttő ui elevenségem.

Flor. Légyek én a tied, te pen-
nigh enyim légy.

Phil. Oh engem élesztő szép
gyönyörűségem.

Örvendetes napom, kedves remén-
ségem,

Búmnak enyhítője, kívánt fényes-
ségem,

Légyek én a' tied, te én örökségem.

Flor. A' mint én a' tied, úgy
te is enyém légy.

A' mellyre én tölem ezennel jelt is
végy,

Engem híven szeress, arca hitet-
is tégy,

Hogy én szerelmenőtől a' másra
nem megy.

Phil. Inkább mint én tied, s
mind te az enyim légy.
Ah boldogh osztozás. (*Flor.*) Inkább
öszve kötés.
Phil. Bizony a Világon nincs
olly erőltetés,
Az ki el szakassza, sem olly
számkivetés.
Eörökös lesz bennem az igaz
szeretés,
Melly bizonságára vegyed az
gyűrűmet.

Flor. Vedd te is. (*Phil.*) Tarcis
tulajdonodnak.
Flor. Tarcis te is engemet. —

Kerestet az király talán azon
közben.
El kell mennem mostan, légy jó
egésségben.
Cyprussis fogh menni hozzád
követségben.
Az mikor hivatlak, gyors légy az
jövésben.
Phil. Súlyom szárnyon járnék,
annál is gyorsabban,
Az mikor szálléltasz, ha mód volna
abban.

Phil. Oh! boldog osztozás.
(*Flor.*) Inkább öszvekötés,
Bizony a' világon nincs olly erőltetés,
A'melly elszakaszson, sem olly
számkivetés,
Örökös lesz bennem az igaz
szeretés,
Melly bizonságára vegyed a'
gyűrűmet
Ezzel együtt pedig szerető szíve-
met,
Sőt szívemmel együtt egész
személyemet,
Tarts te sajátodnak edesem
engemet.

Phil. Vegyed szép szerelmem
te-is jegy-gyűrűmet
Mellyen midőn látod ára

személyemet,
Jutassa eszedben fogadás-tétemet,
El-ne felejtis édes viólám engemet.

Flor. Keresett a' Király talám
azon közben,
El-kell mennem mostan, légy jó
egésségben,
Cyprussis fogh menni hozzád
követségben,

A' mikor hivatlak, gyors légy a'
jövésben.

Phil. Súlyom szárnyon járok,
annál-is gyorsabban,
A'mikoron szálléltasz, ha mód tészen
abban,

Ezen hűségedet köszönöm azon-
ban,
Kivánom, bíssalak vidám ábrázat-
ban.

Mint e mutatványból is látszik, a nyomtatvány körülíróbb, többször fölöslegesen bőbeszédű s ezért erőtlenebb, a kézirat pedig drámaibb. Annál feltűnőbb, hogy a kéziratban egész jelenetek vannak, melyek a nyomtatványban nincsenek meg; ezek a 3-ik és az 5-ik scena s a 8-ik után következő *Inter medium*. Tulajdonkép mind a három jelenet olyan közjáték, melynek — mint fentebb láttuk — semmi vagy nagyon kevés köze van a cselekvény fejlődéséhez, sőt kizökkenti az olvasót a főcselekvény által keltett hangulatból. Az akkori színjátékok nyilván elénkítésül szőtték közbe az ilyen reális természetű népi jeleneteket, minők a főcselekvény ellenképeiül, s persze finomabb kiadásban, a legnagyobb drámairóknál is találhatók, csak hogy itt, ha nem viszik is előbbre a cselekvényt, a viszonyokat jellemzik s a helyzeteket magyarázzák és így érthetőbbé teszik a főhősök küzdelmeit. A fentebbi jelenetek csak igen kevésbé járulnak ehhez; az 5-ik scena mintha Hermias beszédét igazolná, hogy ime a vénhedő leány mint eped szerelem után, de már későn, nem kell tehát elszalasztania az ifjúság örömeit. A nyomtatványban csak egy ilyen közjáték van, a IX-ik actus, a paraszt-társaság vaskos tréfálkozása. Ez a különben kitűnő népies jelenet annak drámai formában való feltüntetése, hogy Philostenes és Florentina titkos szerelmét és többszöri találkozását már szájára vette az udvari személynél s az udvarból már a nép körébe vitte. Ez a jelenet tehát a főcselekvényben is említett dolgoknak illusztrálása s ezért nem oly henye jelenet, mint az előbbiek.

Az a kérdés már most, vajjon ki mellőzte az előbbieket s ki a szerzője a nyomtatványbeli népies jelenetnek? Ha a kéziratban nem volnának efféle jelenetek, még föl lehetne tenni, hogy a kiadó Zólyomi Szabó János alkotta az utóbbit, mert a nép között élven, ismerhette a nép tréfáit. De ha megfigyeljük a parasztok beszédéből kivehető viszonyokat, könnyű felismerni, hogy ők nem a XVIII., hanem a XVII-ik század emberei. Ez a jelenet is okvetetlenül benne volt tehát már az első fogalmazási kéziratban és semmi esetre sem a kiadó szerzeménye. De az első három közjáték mellőzése sem az ő munkája; mindenesetre nagyon sokat tartanánk a kisvárosi tanító drámai érzékéről, ha föltételeznők, hogy a kezében levő kézirat cselek-

vényét ő rövidítette meg oly czélszerűen, a kevésbé szükséges jelenetek elhagyásával, mert ő hajlandóbb volt a közbeszűrásokra, a párbeszédek megnyújtására, mintsem a rövidítésekre. Minden valószínűség tehát ama föltevés mellett szól, hogy Gyöngyösi maga dolgozta át régi munkáját az *Igaz barátság tükörévé*, mikor élete utolsó tizedében egyéb munkáit is revideálta és sajtó alá készítette. Élete derekán nagy városokban és Bécsben is többször járván, lehetett alkalma színi előadásokat látni, s némi érzék ébredhetett benne a drámai cselekvény egysége s a színszerűség iránt. De mint a *Csalárd Cupidót*, ezt sem tudta aztán kiadni. Ennek az átdolgozott munkának kézírata vagy másolata kerülhetett Zólyomi Szabó János kezébe, ki aztán a sok olvasás és hányódás közben elrongyolott kézirat hezagait itt-ott kijavíttatta, néhol pedig, a hol talán keveselte, pár sorral meg is toldotta, mindenestre ügyesebben, mint a hogy némely kortársa, «megjobbította» Gyöngyösi egyéb munkáit.¹

A költemény szerzőségét minden kétséget kizáró határozottsággal Gyöngyösi egyéb munkáinak nyelvével s kedvelt szófordulataival való rokonsága, sőt egyezése bizonyítja, s ez az egyezés egyszersmind a költemény keletkezése idejének meghatározására is kulesot ad kezünkbe. Már az a körülmény, hogy a Gosztonyi-codexben mindjárt a legrégibb bejegyzések, t. i. a *Mars és Bacchus viaskodása*, meg a *Jó Utizék Tükere* után következik, arra mutat, hogy e drámai formájú költemény első fogalmazása Gyöngyösi költői működésének régibb szakában készülhetett. Mintha az *Igaz barátság tüköre* cím is (bár ez a kéziratban bíányzik s lehet későbbi is) közelebb hozná a *Jó Utizék Tükere*hez, mely — mint fentebb láttuk — a XVII. század derekától kezdve nagyon kedvelt, szinte divatos volt; s ne feledjük, hogy a *Murányi Vénus* végén (III. r. 393. vsz.), mely részlet 1663—4. telén készült, Wesselényit is Gyöngyösi szavaival «*Hűség tükörének* nevezi Császára».

De mindezeknél fontosabb, hogy a költeménynek mind kéziratában, mind nyomtatott alakjában seregestül találunk olyan kifejezéseket, melyek szószerint vagy kevés változtatással főkép

¹ A *Murányi Vénus*ban elkövetett önkényes változtatásokat I. akadémiai kiadásom jegyzeteiben.

a *Murányi Vénus*ban és a *Kemény János emlékeztető*ben fordulnak elő. Szinte közbelyek: a *feltett szándék*, *feltett czél*, a *tökéletes szín*, az *elvetett kezka*, mely *fordul vakjára*, a *sebhel, szíveket lágyítani* stb. kifejezések, melyek mindhárom költeményben többször ismétlődnek. Általában a szemléltető jelzőknek mindenütt ugyanaz a változatossága s újszerűsége, a képes beszédnek ugyanaz a színpompája, mely nemcsak a költői képzelet élénkségét, hanem Gyöngyösi szókinésének gazdagságát is ékesen bizonyítja. Íme csak néhány példa a *kézírti* (tehát hitelesebb) szövegből:

Szívetem praedáló kegyetlen szerelem.	I. scena.
Szívet kínzó bű.	
.... Az két tekintet futosó villámként	
Egymásban ütközvén, nyargalá az szemfönt.	II. scena.
Mint napot köszöntő pacsirta örültem.	
Aggottságom tele ha fordéthatna nyárt.	III. scena.
Erzem rajtam sulyát nem kis gond terhének.	IV. scena.
Visel szíve érted majd halálos lángot.	
Lángos szereteti ne legyen megvetve.	
Volt oíly felvont íja szép szemöldöködnék.	VI. scena, stb.
Az melynek nyilátul sért tagjai nyögnek.	
Orezád gyengesége, hol most rózsák ülnek,	
— — — üdövel hervadt ránczban gyűlnek	
E két ráró szemnek kár csak úgy állani,	
Mosolygó fényével mással nem játszani.	

Számtalan példát idézhetnénk még a szebbnél-szebb inversiókra, a teljes hasonlatokra, a költői körülírásra; de maradjunk csak ama jelentős egyezések mellett, melyekben a hasonlat tárgya, a szemlélet módja találkoznak vagy az író felfogása jut hasonló kifejezésre az egymáshoz időben legközelebb eső költeményekben. Ilyenek például a jellemzések; a *Murányi Vénus*ban (II. r. 52.) Wesselényinek:

Étélke kö Várak; Vri rend nemzete,
Ideje leg job kor, vitésség élete;
Ekelete jó példa, deliség termete,
Dolgai gyorsaság s ráró tekintete.

Philostenest így jellemzi Hermias (kézirat VI. sc. 33.):

Leginkább négy dolgot vizsgál az szeretet:
Jó erkölcsöt, erőt, értéket, természetet,

Nestor is azt mondja Philostenesről (ny. XVII. actus):

Termete, értéke, személye, köcsara
Mind megvan, méltó hát a Florentinára.

A *Kemény János emlékeztetésében* (I. 1. r.) majdnem szó szerint ismétli az előbbi Gyöngyösi a Lónyai-lányokról szólóban:

Leginkább négy dolgot vizsgál a szeretet:
Erkölcsöt, értéket, szépséget, nemzetet.

Hasonló egyezések vannak Széchy Mária, Florentina és Lónyai Anna szépségének leírásában.

A *Murányi Vénusban* (II. r. 143.) Széchy Mária:

Mint szép Semiramis, nyukszik az ágyában,
Játszad az szellő kin-függő hajában,
Napkeleti klóvst látnál ajakában,
S' rósák mosolygonak gyenge orcájában.

Az *Igaz barátság* (kézir. VII. sc. 24. vsz.) Florentináról:

Jáznak szemeiben gyémánt ragyaktánok,
Ajakán inguak Gláris szívérványok...
Szép terjet mezein fel nőtt homlokának,
Ki nyílt lilómozok fehérségűi álnak,
Egyenlő Piaezán gyenge orcájának
Rósák Pirossághí mosolygogóitnak.
Két almát rekesztet kincses kebelében stb.

A *Kemény Jánosban* (I. 1. r.) Lónyai Anna, bár férje elhúnytán kesereg:

Szép szemöldökének, szemeinek íja
Most víg mosolygással a szívet nem víja:
A piros klárisok, kik ajakán ültek,
Előbbi mosolygó színekben kékültek.
Orcáján a rósák, kik minap örültek,
... .. hervadásra dültek.

Magos homlokának gyenge lilómoz,
Egyenes nyakának szép alabástroma,
Gyümölcsös mellének két mozgó ezitroma
Változott stb.

Vegyük még ezekhez a *Csalárd Cupidóból* (IV. 44. vsz.) ezeket:

Gyenge lilómoz fejér homlokának,
Szép Alabástroma ölelő nyakának,
Egyenes cédruza karsú derekának,
Mosolygó klárisa piros ajakának.

Nem éppen ugyanazok a szavak, de ki nem ismeri fel, hogy a négy nő szépségének leírása rokon: egyező mind a négy leírásban a szemlélet (többször a szavak is) s mégis mind a négy új és eredeti.

Nézzünk még néhány rövidebb példát:

Fene természetet mint *tigris*, nem vettél. (*Mur. Vén. II. 72.*)
Nem reméltem volna ily *fene* voltodat,
... .. viselnéd *tigrisek* vadságát. (*Igaz bar. kézir. VI. sc. 15. vsz.*)
Szívó *tigris* módra keményült *feneség*. (*U. o. VII. sc. 7. vsz.*)

Murányvára és Széchy Mária szíve:

Bár *Marpesius-hegyi* érzek volnának-is,
Enged *keménységek* ennek azoknak-is. (*Mur. Vén. I. 164.*)
Ah, lám caucasusi vad tigriseket is,
Marpesius-hegyi *kemény* érzeket is
Győznél beszéddel *keményebbeket* is. (*Igaz bar. kézir. VI. sc. 55. vsz.*)
Marpesiusi érzet viselne szívében,
A ki ezt nem szánná ennyi keservében. (*U. o. nyomt. 108. l.*)
Marpesiusi érzetnél *keményebb* szívével,
Fenebb mint örményi tigris, erkölcsével. (*Kem. Ján. II. k. II. r. 3.*)
(Wesselényi) *Katonu-könyérrel*, mint régen, most-is él. (*Mur. Vén. I. 46.*)
(Altades): *Katonu-könyérrel*, mert magam is éltem. (*Igaz bar. ny. 56. l.*)

Nehéz az *vadás* főképen azoknak,
Szerelmes szívei kiknek edgyütt laknak. (*Mur. Vén. III. 267.*)
Vadásuát nehezebb nincs az szerelemben. (*Igaz bar. kézir. VII. sc. 1. vsz.*)
Mint az *hályke-vesztett tigris*, ordítottak. (*Mur. Vén. III. 164.*)
Mint *tigris* ellopott *kölgyecet* husuljon. (*Igaz bar. ny. 81. l.*)

Ott tisztul az arany, hol az tűz lángozik. (*Mur. Vén. I. 40.*)
 Az szép arany tisztul tüzekkel. (*U. o. II. 230.*)
 Az aranyat próbára kell venni. (*U. o. II. 175.*)
 Sok pöröly próbálja s tűz az aranyat is,
 De nem árt fényének, nem vall kárt azzal is. (*Igaz bar. ny. 60. 1.*)

Mindkettőnek (t. i. a vitéznek és szerelmesnek) csoportos az uttya.
 (*Mur. Vén. III. 16.*)
 Sok csoportja vagyon (a szerelem) szoros ösvényének. (*Igaz barátság*
kézir. IV. sc. 1. vsz.)

Bátran velt fejét minden veszélyekre. (*Mur. Vén. III. 138.*)
 Egymásért fejünket veszélyre nem veltük. (*Igaz bar. ny. 113. 1.*)

Nagy szíve-szakadva várja, (*Mur. Vén. II. 154.*)
 Nagy szívek-szakadva, . . . (*U. o. II. 249.*)
 Nagy szívünk-szakadva várunk. (*Igaz bar. ny. 119.*)

Még csak egyetlen kedvelt szólásmódjának változatait sorolom fel:

Kedves öröm virad az mostani gyászbul,
 Mint az fel-derült nap elébbi homálybul. (*Mur. Vén. I. 199.*)
 El-válnak napjaid az régi ködöktől. (*U. o. II. 199.*)
 Viraszt kedves napot kezdendő dolgára. (*U. o. II. 209.*)
 Fel-virad várt napja megént fényességgel. (*U. o. II. 351.*)
 Igérte köd után kívánt nap-fényemet. (*U. o. III. 253.*)
 Bár vig napom után mord idöket vessen. (*Igaz bar. ny. XI. a.*)
 Féltlek, hogy napodat rút homály ne fedje. (*U. o.*)
 — — — homály fogta elébbi fényemet. (*U. o.*)
 Kódosódott napnak két régi fényében. (*U. o.*)
 Mostani kódosdából reméld szép fényedet. (*U. o. XIII. a.*)
 Talám jót ad Isten, köd után napfényt hoz. (*U. o. XVI. a.*)
 — — — felderül köd után napotok. (*U. o.*)
 Hajnallik kedves fény kódosult napokra. (*U. o.*)
 Ha érnek köd után felderül napokat. (*U. o.*)
 Eljött vig nyaratok, elmúlt mord teletek. (*U. o. XVII. a.*)

Most béborult napját megint felhozhatja. (*Kem. Ján. I. I. 51.*)
 — — Wesselényinét bús állapotjából
 Vig napokra hozza . . . (*U. o. 52.*)
 A ködből fény s abból megint köd fakadva. (*U. o. 53.*)
 Elhűnt napod fénye ezennel felvirad,

Szomorú teledből lesz vigságos nyarad. (*U. o. I. III. 37.*)
 Felvirad napja most elhűnt fényének. (*U. o. II. I. 73.*) stb.

Érdekes fölemlíteni, hogy Gyöngyösinek e kedvelt és sokféleképp variált szólama előfordul föntebb idézett balogvári levelében (1669. máj. 4.) is.¹

Tanulmányának nagyon érdekes és hálás volna, de czélomtól messze vezetne a költemény nyelvének akár összes egyezéseit, akár azokat a sajátos szépségeit, azokat a szófordulatait, képeit és hasonlatait felsorolni, melyek (mint föntebb pár példában láttuk) olyan eredetiségek, hogy a *Murányi Vénus* és *Kemény János emlékezte* mellett méltán gyarapítják Gyöngyösinek éppen a költői nyelv és verselés terén szerzett érdemeit.

De czéломat szolgálja végül egy olyan szónak fölemlítése, mely eddig egyedül a *Murányi Vénus* 1664-iki kiadásában fordult elő; ez a *vetrengés*, melyet sem az egykorú és régibb szótárak, sem a *Nyelvtörténeti Szótár* nem ismernek. Ép ezért kritikai kiadásomban — meghagyva a szövegben a szót — hajlandó voltam sajtóhibának tekinteni *vetrengés* helyett, melyet «involutio, volutatio» értelemben Szenczi Molnár Albert ismer, s a mely szó «lelki gyötrődés, hánykolódás» értelemben a szövegbe is beleillik. Wesselényi ugyanis azon tépelődve, hogy mikép foglalja el Murány várát, azt mondja magában (I. 114.):

..... Mi haszna, ha módgyát nem leled,
 Hogy ily *vetrengéssel* magadat terheled.

És most ime az *Igaz barátság* kéziratában is megtalálom a szót, egészen tisztán írva. Mikor ugyanis Philostenes végre Florentina elé jut (VIII. sc.) s ez részvételt tudakolja: «Philosten beteg vagy?» ez azt feleli: «Csak aligh *vetrengék*» (VIII. 19. vsz.) Nem sajtóhiba tehát a *Murányi Vénus* «*vetrengése*», főnévül és igévül annyit tesz: *vergődés* — *vergődöm* vagyis: kinlódom, gyötrődöm, hánykolódom. A nyomtatott szövegben nincs meg a szó, de a bőbeszédűbb körülírás ugyanezt az értelmet fejezi ki:

Phil. Philosten beteg vagy? (Phil.) Jaj csak alig vagyok,
 Rám tódult kinaim s' nyavalyáim nagyok,

¹ L. feljebb a 18. lapon.

A' gyótródésekben semmit el-nem hagyok,
Kikben hól hevülők, hól tsak meg-nem halok.

A «vetrengés»-sel rokon értelmű és hangzású «fetreng» a *Murányi Vénusban* nem fordul elő, az *Igaz barátság*nak is csak nyomtatott szövegében, olyan helyen, a hol a kéziratban más sor van. Mikor az I. scenában Hermias megígéri barátjának, hogy minden lehetőt megtesz érdekében, így folytatja:

Mert mint magam tűzét, úgy érzem szívemben
Szinlető kinodat az nagy szerelemben.

A nyomtatott szövegben:

Mert mint magam kinnyát, úgy érzem szívemben.
Hogy előttem *fetrengsz* e' nagy gyótrelembő.

Az előadottak alapján megállapíthatjuk nemcsak azt, hogy az *Igaz barátság és szíves szeretet* *Lükörének* szerzője kétségtelenül Gyöngyösi, hanem azt is, hogy e munkáját a *Murányi Vénus* kiadása táján, a költemény egész hangulatából s főképp fejlettebb, esiszoltabb nyelvéből és drámai formájából következő, valószínűleg pozsonyi és bécsi tartózkodása után, de mégis a *Kemény János emlékezete* előtt, tehát 1672—74. évekbeli pihenő ideje alatt írta.

*

A Gosztonyi-codex negyedik, Gyöngyösinek tulajdonított költeménye a *Nay modi* című, mely 35 négysoros, egyező rimű alexandrin-versszakból áll és teljesen befejezett. Az írás kétségtelenül Gosztonyié s meglehetősen egyező az *Önéletírás* utolsó éveinek írásával; egy helynevet kivéve, nincs benne semmi törlés vagy javítás, s annyira sebtiben készült, hogy helyenkint alig olvasható; ez a sietség lehet az oka, hogy a 7. vsz. 4-ik sorában értelmetlenül ismételte a 3-ik sor végzavait. A költemény tehát másolat és nyilvánvalóan nem Gosztonyi szerzeménye; nyelve, verselése nem elsörendű költői alkotás ugyan, de jóval felette áll a darabos nyelvű s döcögős verselésű *Önéletírás*nak, és nagyon érdekessé teszi kortörténeti tartalma és satirikus előadása.

A költemény ugyanis elejétől végeig az «uy üdö, uy világh, uy élet» nyomán hirtelen támadt változásokról szól, gúnyolva a Bécsből hozzánk jött női és férfi-öltözet különösségeit, a megváltozott életmódot és szokásokat; a szerző nehezen tudja elhinni, hogy ez a sok ujság «hasznunkra fordullyon,» bár különben az ellen nincs kifogása, sőt:

Az nay modi között neki ez egy tetezik,
Hogy a' német-magyar egyben egyezszik:
Edgyik a' másíknak modgyában öltözik,
Jó atyafisághnak jele ebben fekszik.

Ez a nagy átalakulás a felszabadító harcok befejezése s a Rákóczi-forradalom lezajlása után, midőn német katonaság és sok jövevény polgárság lepte el hazánkat, pár év alatt egész Magyarországon észrevehető volt s a nyugoti széleken bizonyára előbb mint Erdélyben, a hol csak évtizedek múlva vált oly mértékben feltűnővé, mint Apor munkáiból és Cserei jegyzeteiből ismerjük. Pozsonyba és Sopronba német polgárságuk révén s Bécs közelségénél fogva hamarabb eljuthatott az új divat és egyéb változás, de könnyen tovább terjedhetett a dunántúli és felvidéki városokba is. Mindenféle változás kétségtelenül jobban feltűnhetett olyan embernek, a ki egy ideig nem volt itthon, vagy nem járt határszéli városainkban, mint olyannak, a ki az átalakulásokat napról-napra, szinte észrevétlenül látta maga körül terjedni. Már ez is ellene szól Gosztonyi szerzőségének, ki évtizedek óta állandóan Pozsonyban lakott.

Nagy Iván mind a codex tartalomjegyzékében, mind többször idézett értekezésében (1897.) határozottan Gyöngyösit tartja a *Nay modi* szerzőjének; de ez semmiképen sem bizonyítható be, sőt minden számbavehető körülmény ellenmond ez állításnak. A *Nay modi* egészen más természetű munka, mint Gyöngyösi költeményei; tréfás enyelgésre van példa majd mindenikben, de satirikus hajlamra sehol sem találunk. Gyöngyösi a nyelv választékosságára és a versek művészibb alkotására is nagyobb gondot fordít, mint a *Nay modi* szerzője, ki — úgy látszik — nagyobb költői becsvágy nélkül, a maga és baráti társasága számára csak úgy könnyeden vetette papírra rigmusait, melyek egy-két találó megjegyzése miatt így is tetszettek. Végül azért

sem lehet Gyöngyösit tartanunk e versek szerzőjeül, mert ő 1704 július 24-én már elhunyt; mint törődött, beteges aggasztán már évek óta alig ülhetett locsira, Bécsbe is, hol a vers szerzője (19. vsz.) «csak a minap is» megfordult, ismételve a fiát küldte bizonyos megyei dolgok elintézése végett. Gömör-megyében pedig bizonyára későbbben terjedt el az új divat anynyira, hogy félszegségei ellen verset írjon, mikor az írás már különben is oly nehezére esett, hogy ekkor már leveleit sem maga írja, hanem csak a nevét jegyzi a más írása alá.

Nagy Iván ügyelmét — úgy látszik — elkerülte a Thaly Kálmán *Adalékjai* II-ik kötetében *Kurucz világ után* cím alatt és 1713—17. évjelzéssel, bár csak töredékesen, kiadott költemény, melynek versszakai csekély változással megegyeznek a Gosztonyi-codex *Nay modijának* szövegével. Thaly, ki csak 15 kurucz vonatkozású versszakot közöl a versből, azt jegyzi meg hozzá, hogy a «Palocsay György kezével írt eredeti vers a b. Palocsay-levéltárban, Lőcsén» van. Mivel Palocsay sok egyéb verset is írt, joggal föltehetette, hogy ennek a sajátkezűleg leírt versnek is ő a szerzője, bár az is föltehető volna, hogy mint költészeti-kedvelő ember, csak lemásolta a neki tetsző verset.¹

Végleg eldönti azonban a szerzőség kérdését a *Nay modijának* az a kézirati másolata, mely a Bossányi-levéltárban maradt fenn,² s mely szintén b. Palocsay Györgyöt mondja a vers szerzőjének. Mivel ez a másolat két versszakkal többet tartalmaz, mint a Gosztonyi-féle, melytől styláris tekintetben is több helyt különbözik s egyezőbb a Thaly-félével, valószínű, hogy a szerző később némileg átdolgozta s erről készült a Bossányi-féle másolat. Ennek 1704. évjelzése a költemény keletkezésére is világot vet. Palocsay ugyanis mint százados a Gombos-féle huszárezreddel résztvett a spanyol örökösödési háborúban, s 1703 őszén a francziákkal Landau és Neustadt körül vívott harcokban súlyosan megsebesülván, december végén harminczad magá-

¹ A *kuruczvilág költészetéről* (a Képes Irodalomtört. első s köv. kiadásában) tizenkilencz évvel ezelőtt írott cikkemben magam is elfogadtam Thaly véleményét s a *Nay modit* Palocsay költeményeképp tárgyaltam.

² Jelenleg Keglevich-jussan az Odescalchy hercegek magán-levéltárában Kőrmöcsbányán.

val Prágába küldetett téli szállásra. Mivel itt több mint egy hónapig tartózkodtak, valószínű, hogy sebe gyógyítása végett lement Bécsbe, innét pedig bizonyosan átrándult Pozsonyba is, hova régi barátság és ifjúkori emlékek fűzték. Palocsay t. i. fiatal korában, mielőtt a katonasághoz ment, a *pozsonyi kamaránál* szolgált, a hol Gosztonyi István már 1675 óta működött. Gosztonyi tehát okvetetlenül személyesen ismerte Palocsayt s így tőle magától kaphatta az új divat és szokások különösségeit csipkedő verseket. Palocsaynak Bécsben és Pozsonyban ugyanis nagyon feltűnhetett a sok változás és újság, a melyek ellen beszéd közben többször kifejezhette gúnyos megjegyzéseit, és valószínű, hogy ezeket még itt, üdülése unalmaiban foglalta versekbe.¹ Van ugyan néhány sora (a 22—25. versszakokban), mely nagyon emlékeztet egy-két kurucz költeményre. A *Csinom Palkó* dicsekvéskép, a *Kuruczokról való labancz gúnydal* pedig gúnykép emlegeti a «másfél arasz dolmánkát,» a «tizfontos» forgót, a «prémes» nadrágot, a «zsinóros salavárdit,» a «sarkantyus csizmát,» a «futó paripát,» a «kurta kis dolmánt,» a «szép selymes lódingot,» melyek csaknem szószereint ismétlődnek a Gosztonyi-féle *Nay modijában*. Ezek a kifejezések azonban, mint a nyalkább magyar ifjuság újmódi viseletére vonatkozó közszólások a kurucz fölkelés második évében (1704.) már szélteben elterjedhettek, mert az említett kurucz költemények is (legalább a *Csinom Palkó*) mindenesetre régiek a Thaly Kálmán évjelzésénél. Végül az is bizonyítékot nyújt, hogy Gosztonyi maga írta bele könyvébe a *Nay modit*; má pedig ő, mint fentebb láttuk, 1708 folyamán valószínűleg elhunyt, s az *Önéletrész* utolsó éveinek krónikás versei már nehezkesebb kézzel is vannak írva, mint a *Nay modit*. Tehát, ha föltehetnők is, hogy Palocsay esetleg később küldte el Gosztonyinak a verseket, vagy ez mástól, de szintén később kapta, 1708-on túlra még ez esetben sem mehetünk. Ekkor pedig a kurucez s utóbb brigadérossá lett Palocsaynak már bizonyosan más véleménye volt a «német-magyar egyeledés» hasznáról, mint 1704-ben, a

¹ A *Neustadti harc* ez költeményét is (l. Thaly *Adalékjai* II. 21—29.) «Landau alatt esett sebben fekvő ágyban» írta 1707-ben, mert kiújult sebei miatt időnként később is feküdnie kellett.

mikor, bizonyára pozsonyi látogatása alkalmával, értesülvén a kurucz mozgalmak sikeréről, a prágai parancsnok menetlelével nem ezredéhez, hanem e helyett egész csapatával együtt Szilézián át hazaszökött s csatlakozott a fölkelőkhez, hogy a német ellen harcoljon.¹

Bár a *Nay modi*, mint költői mű, csekély értékű, méltó utóda a XVI. és XVII. századi társadalmi satiráknak, s korfestő voltánál fogva becses adaléka művelődéstörténelmünknek, érdekes bevezetése a XVIII.-ik századi nagy átalakulásoknak, melyeknek rajza az erdélyi részekre nézve Apor *Metamorphosis*-át s Csereinek ehhez fűzött jegyzeteit is oly becses irodalmi emlékekké teszi. Erkölesrajzokban szegény irodalmunkban ez ad értéket a *Nay modinak* is.²

III.

Bár Gyöngyösi munkái közül a XVII. század utolsó tizedéig (1690.) csak a *Murányi Vénus* jelent meg nyomtatásban: előbb és később írt költeményei, mint a fentebbi fejtegetések során láttuk, kézirati másolatokban meglehetősen elterjedtek, s egy részük a költő életében később sem jelent meg. Egy-egy munka kiadását akkori viszonyaink között rendszeren valamelyik irodalom-kedvelő Mécenas bőkezűsége tette lehetővé s anyagi haszna abból a szerzőnek vajmi ritkán volt. Gyöngyösi hírénevét azonban a kézirati másolatok is terjesztették, s költeményeinek hatása nemcsak abban nyilvánkozott meg, hogy megkedveltette az olvasást, hanem többeket utánzásra is ösztönzött. *Köszeghy* Pálnak Bercsényi Miklós «ifjúságában tett vitézi magaviseléséről,» Homonnai Drugeth Krisztinával kötött boldog házasságotól s utóbb Csáky Krisztinával való egybekeléséről írt harmas költeménye, bár csak a harmadik rész maradt meg, kétségtelenül mutatja nemcsak a *Murányi Vénus*-nak, ha-

¹ A prágai tartózkodásra s a szökésre vonatkozó adatokat a menetlevél teljes szövegével együtt közli Thaly K. a *Századok* 1873. 178. s köv. lapjain.

² B. Palocsay György «*Nay modi*»-ja című alatt bevezető tanulmányával s a Thaly- és Bossányi-féle variánsokkal együtt egész terjedelmében kiadtam az *Irodalomtört.* *Közlem.* XXII. (1912.) I. füz. 1—10. lapjain.

nem a kézirathól ismert *Kemény János emlékeztetének* hatását is, s ha előadás, nyelv és verselés tekintetében nem vetekszik is mesterével, nem érdektelen emléke XVII. századi irodalmunknak, s annyit mindenesetre bizonyít, hogy Gyöngyösi koszorúja után mások is vágyódtak, csak hogy a legtöbben Köszeghyt sem közelítették meg s csak a rimes krónika színvonalán maradtak.

Gyöngyösi népszerűsége azonban voltakép a XVIII.-ik század folyamán emelkedett annyira, hogy e század végén egész irodalmi iskola keletkezett, mely őt vallotta utolérhetetlen mesterül.¹ Ez a népszerűség mindenesetre összefüggésben van munkái terjedésével. A mint a felszabadító háborúk és kurucz fölkelések lezajlása után békésebb évek következtek, az olvasmányokban gyönyörködő magyarság előkereste a régi jó Gyöngyösi munkáit s élelmes könyvnyomtatók gondoskodtak, hogy hozzáférhetőkké tegyék a keresett munkákat. Így jelennek meg egymás után — Gyöngyösinek saját kiadásait nem számítva — 1702-től 1796-ig vagyis Dugonics gyűjteményes kiadásáig a *Murányi Vénus* 7, a *Rózsakoszorú* 3, *Kemény János emlékeztete* 7, a *Palinodia* 6, a *Chariclia* 4, a *Csalárd Cupido* 4 kiadásban; csupán e hat munka tehát 31 kiadást ér, melyből minden évtizedre esik néhány. E század annyira meddő volt újabb költői tehetségekben, hogy az olvasó-közönség egyenesen rá volt utalva Gyöngyösi munkáira, melyekhez fogható csakugyan nem is termelt az a század.

Ezek a kiadások azonban, avatatlan kezek «javíthatásai» s az új meg új lenyomatok sajtóhibái miatt mindinkább megromlották az eredeti szöveget; a hozzáértőknek ez a tapasztalása s a költemények közkedveltsége nemcsak kívánatossá, hanem a század vége felé egyenesen irodalmi szükséggé tette Gyöngyösi összes műveinek kiadását. Előbb, mint fentebb már érintettük, *Báday Gedeon*, majd *Kovácsnai Sándor* foglalkozott a kiadás tervével, de öregségükben nehezökre esett ennek

¹ A Horányi Elek, Gvadányi és Dugonics magasztalásait l. idézve a *Murányi Vénus* akadémiái kiadásában (bevez. tanulmányom XXXVII—VIII. lap). A Kovachich által szerkesztett *Mercur von Ungarn* (1786.) is annyira rajong Gyöngyösi költészetéért, hogy Wieland mellé teszi s németre fordításukat óhajtja. (Idézve a *Phil. Köz.* 1912. 3. füz.)

megvalósítása,¹ 1792-ben mindketten el is haltak. Landerer Mihály, ki mindenestre tudhatott Ráday készülleteiről, most *Dugonics Andrást* szólította fel a terv megvalósítására; így jelentek meg *Gyöngyösi István*nak *Költeményes Maradványai* cím alatt 1796-ban két vaskos kötetben a költő addig bizonyosnak tartott művei.² Több mint hatvan esztendőn keresztül aztán ezek a kötetek voltak Gyöngyösi régi hírének a változott izlés mellett is fenntartói, az eléjük írt bevezető tanulmányok pedig egyedüli forrásai a költőről és műveiről való irodalmi ismereteknek, mig nem a 60-as évek elején Toldy legalább egy-két főművének új kiadása s Aranynek ez alkalomból írt remek irodalmi arcképe újra rájuk nem irányozta a figyelmet.

Dugonics kiadása, bár költői szövege hibás, tanulmányának adatai megbízhatatlanok, ítéletei pedig fejletlen ízlésénél fogva rég elavultak, annyiban ma is érdekes, hogy nyilatkozataiban többször nemcsak a maga, hanem kortársainak véleményét is halljuk, s ennyiben ma is számolnunk kell vele. A XVIII-ik századi bagyomány ugyanis a *Csalárd Cupidón* kívül, mely Gyöngyösi nevével jelölve maradt kéziratban, nemcsak *Thököly és Zrínyi Ilona házasságát* meg az *Igaz barátság tükörét* tartotta Gyöngyösi munkáinak, hanem más, kissé tetszetősebb versekre is hamar ráfogta, hogy Gyöngyösitől erednek, s bővebb vizsgálat nélkül terjesztette tovább a hallott kritikátlan véleményyt. Mellozve itt a figyelmet egyáltalán nem érdemlőket, csupán a Dugonics által részletesen említett versekről szölok. Dugonics, miután *Elő-íntés*nek nevezett bevezető tanulmánya második szeptetében sorra vizsgálta Gyöngyösi bizonyos munkáit (a *Murányi Vénust*, *Palinodiát*, *Rózsakoszorút*, *Kemény Jánost*, *Cupidót* és *Charicliát*), a harmadik szeptetben Gyön-

¹ 1792-ben Ráday már 79, Kovásznai azonban csak 62 éves volt, mégis így ír Szombathi János sárospataki tanárhoz: «En magam akarom ezt a munkát felvenni, de a szemem meggyengülvén, kényteleníttettem ezen szándékomat letenni és másokra bízni, a kiknek isten arra jobb tehetséget és műtást engedett.» Közölve Abafi Figyelője XVI. (1884.) 388. l.

² Az I. kötetben LXXXII. lapnyi bevezetés után a *Charicliá*, a II-ik-ban a *Murányi Vénus*, *Palinodiá*, *Rózsakoszorú*, *Kemény János* és a *Csalárd Cupido* foglaltatnak.

gyösi bizonytalan munkáinul a következőket sorolja fel: 1. *Kuma várossában építetett Dedalus' temploma* 2. *Tunnyogi Sámuel*, 3. *Siralmas Krónica Tésla Mihályról*, 4. *Álom-könyv*, 5. *Cupidónak egy része*. A Nagyvárad 1689-iki ostromakor halálos sebbe esett Tunnyogi Sámuel fővezres-kapitánynak és az 1692-ben szerencsétlen véget ért Tésla Mihály császári kapitánynak szomorú végéről írott versezetekről csak azért szól, mert mindkettő 1695 körül a löcei Brewer-czég nyomdájából került ki, s a Gyöngyösinek ugyanott nyomtatott *Palinodiája* és *Kemény Jánosával* egybekötve találta.¹ Mindkettőt Gyöngyösi gyenge utánzatának tartja s az előbbiről azt mondja, hogy azt «éppenséggel nem Gyöngyösi, hanem valamelyik Collegiumban egy Szakács-inas készítette.» A mutatványul idézett pár versszak igazolja Dugonics állítását. Annál különösebb, hogy az *Álom-könyvről*, melyet Gyöngyösi előbb említett két költeményével szintén egybekötve talált, így vélekedik: «Övé-é, nem é, nem vittatom, se nem tagadom. Reá érhetett Gyöngyösi, hogy némely álomnak tapasztalt ki-menetelét, a' régi Magyaroknak szokások szerint, fel-jegyzette, ki-is nyomtattatta.» Hát ennek csak feltevése is sértő Gyöngyösire, mert a könyv, a régi álmoskönyvek babonás együgyűsége szerint efféle felsorolásokból áll: bánkódni — öröm, darut látni — jó, fát le-vágni — tsalárd-ság, halat fogni — esőt jelent stb. — *Cupidónak egy része* azok a betoldások, melyek a Nemzeti Múzeumban őrzött s akkor Dugonicsnál volt kéziratból hiányzanak, s így nyilván a későbbi kiadók munkája.

Dugonics maga is megkülönbözteti az első helyen említett

¹ Szabó Károly (*Régi Magy. Könyvt.* 1879.) csak a Tésla Mihályról szóló *Siralmas Krónikát* említi meg Sándor István feljegyzése után a nyomt. hely megnevezése nélkül 1696. évvel, de mivel egyetlen példányát sem ismerte nyomtatva, hajlandó volt feltenni, hogy kéziratban maradt. Ennek ellentmond Dugonics pontos feljegyzése. A Tunnyogiról szóló krónikát sem ismeri Szabó, s egyik sem fordul elő Petrik G.-nál (*Magyarország Bibliographiája* 1702—1860.) sem, tehát ha megjelentek is 1695 körül, újabb kiadásra egyáltalán nem kerültek. Az pedig, hogy egybekötve találta ezeket is, az *Álomkönyvet* is Gyöngyösi munkáival, bizonyára igen gyenge bizonyíték a szerző azonossága mellett.

*Dedalus templomát.*¹ »Azok — úgy mond — kik ezen *Dedalus templomát* Gyöngyösiének tartják (ezek számából vala, hallom, *Faludy Ferencz*) főképpen abból vittatták: hogy mind a' ezimnek nagysága, mind annak magyarsága egyenlő a' Gyöngyösiével. Azon kívül valamint Gyöngyösi, a' hol csak lehet (sőt néha, a' hol nem illik is, mint a *Rózsakoszorúban*) öszvehordgya és sűrűn elő-adgya a' költeményes dolgokat, a' Parnassust, Phébuszt, Caunust, Bibliát, Nimfákat, sat. úgy ezen Cumai Templomnak szerzője is illetően kövekből építette annak falait.» Bizonyára egyik sem nyomós érv, hiszen a' cím könnyen utánozható s afféle »költeményes dolgokkal,« a' mikén ő is (mint Gyöngyösi) a' mythologiai vonatkozásokat érti, s a' melyekben az idétt mások is elég jártasak voltak, bárki is könnyű szerrel fűszerezhetette a' költeményt. *Faludy Ferencz*, ki *Dugonics*' halomása szerint Gyöngyösiének tartotta a' költeményt, bizonyára fontosabb okokra építette véleményét, s *Faludy* ízlése és ítéllete megbízhatóbb, mint *Dugonics*'é.

Dugonics a' fentebbi érvek ellenében ekkép okolja meg a' magáét: »Ha jól meg-vizsgáljuk az egész munkát, én ugyan azt Gyöngyösiének nem tarthatom. Mert elsőben ezt a' hagyomány se tartotta az övének lenni. (A *Faludyra* hivatkozás azonban, valamint alábbi adataink az ellenkezőt bizonyítják.) Másodszor Gyöngyösi soha semmit sem fordított, hanem az ő munkái mindnyájan eredeti munkák. Ez pedig fordítva vagy egy Poétától, a' mint a' Czimlapon vagyon.» (*Dugonics* azonban megfeledkezett a *Chariclairól*, melyről pedig maga is bőven kifejti, hogy az *Heliodorus* görög históriájának régi magyar versek nyomán való fordítása.) *Dugonics* harmadik érve, hogy »noha ugyan a' versek nem rosszak, sőt *Gyöngyösi*'hez igen hasonlítanak, nincs még-is benne azon méltóság, mely *Gyöngyösi*-ben tündöklék.« Ez utóbbi állítása bizonyítására egy gyenge

¹ A költemény teljes és pontosabb címe: *Cuma Városában Építettett Dedalus Temploma*, Melybe mont volt *Aeneás* Király *Trójból* való kibujdosásában; és abban mutat önéki az *Apolló* *Sybillája* külömbkülömb Képeket, s azoknak *Históriáit* renddel meg-beazélli. Melyet a' *Históriáknak* olvasásában gyönyörködőknek kedvéért Magyar Versekre fordított egy Poéta. Nyomtatott (H. n.) 1724-iki Esztendőben. Továbbá: 1744. s még Budán 1764. és Posenban év nélkül.

rimű versszakot idéz; a' bevezető versszakokat idézve azonban maga is elismeri, hogy a' költemény »elég pompásan kezdődik.« Végül abban foglalja össze véleményét, hogy a' költemény szerzője »szorgalmasan olvasta és elég szerencsésen követte« Gyöngyösit.

Dugonics megjegyzéseinél sokkal becsesebbek azok az észrevételek, melyeket kevéssel előbb *Ráday Gedeon* és *Kovácsnai Sándor* tettek a' szóban forgó költeményről azokban a' levelekben, melyekből már fentebb is idéztünk. *Kovácsnai* mindjárt az első, *Ráday*hoz intézett levelében,¹ bejelentvén kiadói szándékát s felsorolván, hogy mit ismer Gyöngyösitől, mit nem, — nagy elragadtatással szól a *Daedalus templomáról*. Már deák korában úgy hallotta *Boroynai Lukács János* püspöktől, ki a' XVII. században született, s a' kinek házában mint fiainak tanítója sokat megfordult, és b. *Szilágyitól* is, hogy annak a' szerzője Gyöngyösi István. E szájhagyományon kívül Gyöngyösi munkájának tartja azért is, mert »a' verseknek szépsége, a' benne levő stílus és Descriptionok nyilván arra mutatnak.« Majd így folytatja: »Hogy Gyöngyösi irta légyen azt a' *Dedalus templomát*, azt bizonyítja az a' tudálatos szép rendű gondolat, a' képző elme munkájának ereje, de kivált az a' *Figura*, melyet a' *Rhetorok* Descriptionnak hívnak, a' mely a' miképpen minden ékesen szólásnak veleje, úgy a' Poésisnek épen lelke és természetére tartozó dolog. Soha pedig senki a' Magyar írók közül, a' melyeket én olvastam, ezzel a' *Figurával* úgy nem tud élni, mint Gyöngyösi István.« »Ide járul továbbá a' Magyar Nyelvnek tudálatos bővsége, szépsége és hathatós jelentő ereje, a' melyet látunk ezen históriában és épen olyan, mint Gyöngyösi-nek egyéb arany munkáiban.«

Ezek mindenesetre igen nyomós érvek, de *Ráday* ezek ellen »egy néhány okot említett,« melyek között *Kovácsnai* véleménye szerint »legfontosabb az, hogy Gyöngyösi jól tudván a' Mythológiát, nem vétett volna olyan tetemesen a' Chronologia ellen; hogy *Theseus*nak szájában olyan képtelen példákat adjon, a' melyek sok száz esztendővel történtek az utánn, és hogy még *Argirust* és *Gismundát* is előhozta *Theseus* az ő

¹ 1789. júl. 8. Kézölve: *Figyelő* 1876. 366. l.

Ariadnéhoz küldött levelében. Kovásznai azt feleli, hogy ezek (t. i. Argirus és Gismunda) nincsenek sem a Theseus, sem az Ariadne levelében, hanem ezek a költő szavai¹ (a mi kétségkívül nagy különbség!), s hogy Argirus történetére a *Murányi Vénusban* is van idézés.² Egyebekre nézve a classikus írókban nagy jártasságát bizonyítva, példák idézésével mutatja, hogy Vergilius, Ovidius és Horatius szintén keveset törődtek a chronológiával, minthogy nem históriát, hanem költeményt írtak. «Ha azért — így folytatja a czáfolatot — ilyen nagy poéták a' chronológiát annyira elhagyhatták, miért nem tselekedhetett volna úgy a' mi Magyar Ovidiusunk, Gyöngyösi? Nem következik hát, hogy a' *Dedalus Templomát* nem ő írta, annyival is inkább, hogy kisebb az hiba, mint az említett három poétákban.» Egyébként pedig — így végzi erre vonatkozó szavait — «soha senki a Magyar poéták közül a' régiakat nem igyekezte és tudta úgy követni, mint Gyöngyösi, soha egy olyan históriában is nem követte annak írója olyan szorosan a' régi Mythológiát, mint az a' *Dedalus Templomának* írója. Azért minden bizonynyal nem más, hanem Gyöngyösi volt az, és az ő szép elméjétől születtek ilyen szép dolgok, nem az másétól.»

Az erős meggyőződésnek e szavai és a felhozott érvek — úgy látszik — Rádayra is hatottak, mert harmadik levelében (1790. jan. 12.) már azt írja Kovásznai, Ráday újabb levelére felelve: «Addig hányjuk-vetjük a' *Dedalus Templomát*, hogy talán utoljára közelébb jutunk hozzá». Mivel legutóbb Ráday azt írta, hogy «éppen mivel Gyöngyösi olyan tudós a' Mythológiában, nem írhatta a' *Históriát*»: Kovásznai visszafordítja az okoskodást s azt igyekszik megmutatni, hogy Gyöngyösi «nem volt olyan nagy Criticus és Chronologus, és egyéb munkáiban is ejtett hasonló vétkeket, azért ilyen okon nem lehet tagadni.

¹ Argirus is így járt Tündér Ilonával,
A' Thisbé pediglen szép Piramussával,
Késerves Gismunda Iró Deákjával,
Hát még Lucrétia Euriálussával.

1744-iki kiadás B₂ íven.

² A II. rész 249. vszakában: a medvék

Hallatlan bömbölést — indítanak,
Mint ha az Árgilus ördögi vírának,

hogy ő írta a *Dedalus Templomát*. Kimutatja, hogy Gyöngyösi bizonyos munkáiban (mint a *Kemény János emlékezete* és *Chariclia*) többször esik tévedésbe, mert mint classikus mintái, ő is «azon vagynak inkább, hogy az Olvasót gyönyörködtessék». Végül azzal menti Gyöngyösit, hogy «kikerülván az iskolából, nem érkezett arra, hogy az accurata kritikát megtanulja, hanem Ovidiust s más poétákat olvasgatván és a' természet a' poésisre hűzván őtet, nagy poéta lett az Ovidius imitatioja által, de valószínű tudós ember nem volt soha. Hihető az is, hogy azt a' *Dedalus Templomát* ifjúságában írta, mely idő után még sokat tanult, épült».

Kovácsznai iménti okoskodása és következtetése ma is teljesen elfogadható. Gyöngyösi, ha egykorú históriákat dolgozott fel, mindig nagyon ügyelt, hogy a főbb dolgokban hű maradjon a valósághoz s inkább a mellékes dolgok kiszínezésében igyekezett költői lenni; a classikus világ mythologiai «históriája» azonban semmiképp sem kötötte meg, nemcsak azért, mert forrásai sem igen törődtek a szoros chronológiával, hanem Gyöngyösi egyenesen Ovidius utasítását követhette, ki a *Libri Amorum* XII. elegiájában azt mondja:

Exit in immensum fecunda licentia vatum,
Obligat historica nec sua verba fide.

Kovácsznai érvelései meggyőzték-e Rádayt annyira, hogy ő is elfogadta a Gyöngyösi szerzőségére való véleményt: nem tudjuk, mert levelezések megszakadt; de Kovásznai mindvégig megmaradt véleményében.¹ Utánuk és Dugonics után több mint felszázadig senki sem foglalkozott a *Daedalus templomával*, sőt Gyöngyösi egyéb műveivel sem igen; a költők (Csokonai—Arany) érdeme szerint nagyrabecsülték ugyan nyelvművészetét, de a XIX. század eleje óta a változott irodalmi ízlés jóformán kivette az olvasókörösközés kezéből; a conservatív hagyomány azonban, mint az

¹ A tervezett Gyöngyösi-kiadásba — úgymond a Szombathi János-hoz írt levelében — «elő kellene foglalni a *Dedalus temploma* nevű históriát, mert előttem mind régi traditiókból, mind egyéb argumentumból bizonyos, hogy az is a Gyöngyösi munkája.» Közölve a *Figyelő* XVI. (1884.) 388. l.

Igaz barátság tükörét, a *Daedalus* templomát is fenntartotta, ponyvára került két kiadásban.¹

Toldy Ferencz az ötvenes években tartott egyetemi előadásai során² foglalkozott ismét bővebben Gyöngyösi költészetével s bár Kovásznai és Ráday levelezését nem ismerte, azt mondja, hogy «a hagyomány csakugyan tulajdonít neki (Gyöngyösinek) egy, életében nyomatlanul maradt ifjúságabeli munkát», a *Daedalus* templomát, mely «egészen hiányzik» Dugonics különben is hézagos és hibás kiadásából. Éppen ez indította őt arra, hogy Gyöngyösinek legalább egy-két főbb munkáját újra kiadja.³

Bizonyára fontos, ha egy kéziratban forgó s utóbb nyomtatva is elterjedt, de névtelen munkát a hagyomány következetesen egy író nevéhez fűz. Kovásznai adata alapján föl lehet tennünk, hogy a hagyományt a XVII. századból hozták át s esetleg a szerző tudtával terjesztették; de bizonyosabb, hogy a hagyomány a költemény olvasásából nyert benyomásokból alakult, mert a ki a *Daedalus* templomát olvasta, azonnal raismert benne Gyöngyösi kezemunkájára. Tárgya, előadásmódja, nyelve és verselése kétségkívül nagyon emlékeztet Gyöngyösi egyéb munkáira, azért bármily röviden, de részletekbe kell becsátkoznunk, hogy a fentebbi általános ítéletek mellé konkrét bizonyítékokat szolgáltatassunk.

A költemény tárgya a classikus mondáknak az a része, mely Minos krétai királyról, feleségéről, Minotaurusról, Theseus athéni királyfiáról s Daedalusról és fiáról szól, a mely mondák mind megvannak Ovidius *Metamorphosis*ában és a *Heroidákban*,⁴ Gyöngyösi legkedveltebb könyveiben. Ezért mondhatta a czimlapon, hogy «fordította»; de a fordítás ekkor s még a következő században is tágabb értelmű: nem a szöveghez ragaszkodó átültetést, hanem szabad átdolgozást jelent, a minőt fentebb már a *Charitiáiban* és az *Igaz barátság tükörében* láttunk. A *Minos*-,

¹ Amaz Budán 1848. Gyurián és Bagó, emez 1828-ban h. n. és Budán 1840. szintén Gyurián és Bagó kiadásában jelent meg.

² Toldy *A magy. költészet története*. 1854. és 1867., emitt a 291. és 293—4. l.

³ Gyöngyösi István *Válogatott poétai munkái*. 1864. I—II. köt.

⁴ A *Metam.* VII. és VIII. könyvében és a *Heroidák* közt: *Ariadne Theseo* czim alatt.

Theseus-, *Daedalus*-mondák többféle változatban megvannak más görög és római írók munkáiban is, de alig szenved kétséget, hogy Gyöngyösi főforrása Ovidius volt; az itt talált mondai anyagot azonban a saját leleménye szerint dolgozta át.

A *Daedalus* temploma öt egyenetlen részből áll, a mennyiben az I. 29, a II. 35, a III. 39, a IV. 160, az V. 74 négy-soros alexandrin versszakot foglal magában. Az I. részben Aeneas Trójából menekülve, eljut Cuma városába s itt a Dédalus által épített remek templomban megismerkedik Deiphobéval, a templom 700 esztendő s Sybillájával, ki Aeneas kívánságára készségesen elbeszéli, mit ábrázolnak a templom képei. A költemény többi része ezt az elbeszélést tartalmazza. A II. részben elmondja Kréta királyának, Minoisnak¹ születését s házasságát a szép Pasiphóval. Egyetlen fiuk Androgeus jeles ifjúvá serdül, Athenában minden versenyben legyőzi a görög ifjakat, a kik végre irigységből megmérgezik. A III. részben Minois követeket küld Athenasba, majd haborút indít ellenük. Pasiphoe ezalatt természetellenes vágya folytán teherbe esik egy bikától s megszületik Minotaurus. Minois Dédalussal megépítteti a Labyrinthust s oda záratja a szörnyszülöttet s vele öleti meg az athéni ifjakat, kiket minden kilenczedik évben fia megölése miatt áldozatul küldenek. A IV. részben, mint az eleje irt tartalomjegyzék mondja: «Meg-iratik Minotaurusnak Theseus által való meg-öltetése, és a' Király Leányának Ariadnének kérése által a' Dédalus tanácsából Theseusnak a' Labyrinthusból való ki-menekedése». Ez a rész a költő leleményével gazdagítva, a leg-főbb és legszebb is. Athenben Theseusra esik a sors, el kell mennie Krétába; szülei nehezen búcsúznak tőle, de ő bizik szerencséjében. Minoisnak két lánya: Ariadne és Phædra látják a királyfi s mikor énekes apródjával bánatáról énekeltek, ez meghatja Ariadnét, Vénus elküldi most Cupidót Krétába, hogy mindkét szerelmest olthatatlan lángra gyújtsa. Ariadne helyét nem találja s levelet küld Theseusnak, melyben (ép úgy mint *Szilágyi és Hajmásiban* a török leány) megígéri kiszabadítását, ha őt társul választja. Theseus nem tudja, higgyen-e a leánynak; nagy aggodalmai közt mégis elhivatja Dédalust s gazdagon

¹ A neveket a *Dédalus* temploma 1724. és 1744-iki kiadása szerint adom.

megajándékozván, rábizza három pecséttel lezárt levelét. Ariadne könyhullatások közt olvassa Theseus válaszát, esőkolgatja a czimeres pecséteket s nem gondolja meg, mennyi bajt okozott már a könnyen-hívés. Majd felnyitja ládáját s kézimunkái közül egy gyönyörű himzést küld Theseusnak. Dédalus Ariadne megbízásából fölfedezi előtte a Labyrinthus titkát s megmondja, hogy másnap küldik az útvesztőbe, vigyen tehát pörölyt és szöget s egy gombolyag czérnát. Theseus viszont azzal bizza meg Dédalust, hogy készítse útra Ariadnét, minden kincsét is gályára hordva. Másnap nagy trombitaszó zengése hívja össze a népet s Theseust az asszony nép szánakozása közt vezetik be a Labyrinthusba. Theseus reszkető inakkal, de bátor szívvel indul a végzetes útra. A gombolyagot folyton eresztve, végre eljut az útvesztő közepére, a hol napsugárban fehérlik az alvó Minotaurus szép szőre. Theseus óvatosan közeledik a bikafejű s emberlábú szörnyeteghez, s vakszemébe veri a szöveget. Minotaurus rettenetesen ordít, de künn még egyre szól a síp és trombita, nem hallják az ordítást. A király aztán a néppel együtt visszamegy a városba, abban a meggyőződésben, hogy Theseus már elveszett. Pedig ő a czérna segítségével szerencsésen kijön a barlangból, a tengerpartra siet, a hol Dédalus gondoskodásából már útra készen várja Ariadne és Phædra. — Az V. részben megérkeznek Naxosba s vig lakoma után meghálnak. De Theseust álmában szózat figyelmezteti, hogy hagyja el Ariadnét, s Phædrát vigye magával, mert amazzal sohasem lesz boldog. Felriad s egyet-mást gyorsan hajóba rakatva, tovább eveznek. Ariadne halálos álomba merülve, későn öbred; de hiába nyújtja ki karját ölelésre, Theseust nem találja. Siránkozva bolyong a kietlen szigeten; párdueczok, oroszlanok rémitik s magát halálra szánva, kétségbeesetten sóhajtoz a hűtlen Theseus után, ki ezalatt hazaérkezik Phædrával. Krétában Minois megtudja Theseus szabadulását és lányai szökését; Dédalust fiával együtt kőfalak közé záratja, a hol ez, szabadulásra semmi-kép sem látva reményt, már öngyilkos akar lenni; majd szárnyakat készít s így szabadulnak börtönükből. De fia nagyon magasra száll s a tengerbe zuhan. Atyja partra száll s hálából csodaszép templomot épít Appollónak, utóbb maga is itt hal

meg. — Ezeket beszéli el Sybilla Aeneasnak s mivel mindnyájan elfáradtak, aludni mennek.

Mint e vázlatból is kitűnik, Gyöngyösi a classikus mondákba főképen az érzelmi helyeken szövi közbe a maga leleményét. Ennek egyes motivumai: mint a börtönben kesergő ifjú éneke, a házassági ajánlat és kiszabadítás, Ariadne s a török lány a szigeten mintegy siralombházban, emlékeztetnek *Szilágyi és Hajmásira*, melyet Gyöngyösi ismerhetett; de még több részlet van Ovidius egyéb munkáiból ide kölesönözve: Ariadne és Theseus levél-váltása, Ariadne siránkozása s beszélgetése az Echóval mindenesetre ilyen helyek, melyeket aztán későbbi munkáiban (*Murányi Vénus*, *Kemény János emlékezete*) újra felhasznál. De vannak a leíró részekben tisztán magyar motívumok is, melyek éppen ezért — erős anachronismuskok. Így mikor az athéni ifjak «kopja-törésekben» versengenek és:

Magát a' Királyfi (Androgeus) gyakran itt hánytatta,¹
Tántáztal lépő Lovát sokszor meg-ugratta,
Aranyos forgóját széllal forgattatta,
Sippal fűtt nótáját dobbal szaggattatta. — stb. (II. r.)

Ilyen Theseus leírása is, midőn Minois udvarába érkezik:

Créta Szigetébe el-jut nagy pompával,
Paripája fényes bársony tzafrangjával,
Homlokán tsillámló szép arany holdjával,
Nyerek kápájában fénylő gyémántjával.

Maga a' Király-fi fényes kontósében,
Arany forgó villag musztos süvegében,
Mosolyog ortzája szép piros színében,
Fénylenek szemei széllyel nézésében.

Szél lengedeztetí fodor haj-szálaít,
Arany gyűrűk fogták szép fehér ujaít,
Arannyal rajzolták atzél kar-vasait,
Selyemből szótt foszlán takarta vállait. — (IV. r.)

¹ A verses idézeteket a versszakos (tehát szokottabb) formában szedtem 1744-iki kiadás után adom.

Ezekben bizonyára hívebben rajzolódik elénk egy XVII. századi magyar lovas vitéz képe, mint Androgeusé vagy Theseusé; de az akkori olvasók kevés archaológiai érzéke nem ütközött meg az ilyeneken.

Még inkább Gyöngyösi költői előadására ismerünk a hajnal és a nő szépség leírásában s a szív érzelmeit, főképp szerelmi bánatát megszólaltató lyrai betétekben. A nap keltét így rajzolja a IV. részben:

Már a' Nap lovait szekérben fogatta,
Udvarán kapuit ám fel-is nyitatta,
Ragyogó sugárit fejében rakatta.
Készülő nótáját erősen fúvtatta.

Hámban zárt lovai lábokkal kapálnak,
Gyeplőn tartják őket, mert nehezen állnak,
Minden lovak mellett kotsisok strásálnak.
Tőlők mikor mennek, el tsak akkor válnak.

Meg-indült már a' Nap kerített várából,
Indítja lovait fényes udvarából.
Hajnalt küld előtte feje sugárából.

Ilyen Ariadne leírása, midőn a hajóval megindulnak Crétából (V. rész):

Ariadné vagyon leg-szebb ruhájában,
Fejérség 's pirosság lángol ortzájában,
Hó színű fejérség szeme bugájában,
Mosolygás rósát nyit kláris ajakában.

Szemöldöke szemit fellyül kerítette,
Szemfényit tsillagzó sugárokkal fedte,
Égő szerelmében ha kire vetette,
Szeméből lőtt nyíla azt szívéen sebhette.

Szép haja sarkáig hátát borította,
De frissen fűrtönként fel-fodorította,
Pártáját hajához arany szorította,
Hol fátyola alá bé-takarította.

Gyöngyösi *Kemény János emlékezetében* (II. könyv 6. rész) az *echós vers*, mint a költő verselő művészetének bizonyítéka.

már régóta ismeretes. Itt a tatárabságban sínlődő Kemény János beszéget az Echoval s szavainak utolsó szótagjait ismétlő feleleteivel az Echo megvigasztalja és reményt ébreszt benne kiszabadulására. A *Daedalus templomában* a Theseustól elhagyott Ariadne kesergő szavára az Echo úgy felel, hogy csak bánatát növeli, semmi reményt nem adva sorsának jóra fordultára. Ez egyszerűbb szerkezetű s rövidebb is, mint a később írt *Kemény János*-beli echós vers; nyilván első kísérlete s kétségtelen, hogy Gyöngyösit mindkettőnek írásában Ovidius inspirálta. A *Metamorphosis* III. könyvében ugyanis (359—399.), a hol arról van szó, hogy Narcissus visszautasítja Echo nymphea szerelmét, ez bánatában kösziklává lesz, melyben azontúl csak a *Visszhang* él, Ovidiusnál azonban az Echo csak ismétli Narcissus szavait: *Equis adest? — adest; veni — veni; quid me fugis?* stb., csak utolsó szavainak értelme módosul a rövidítéssel:

Ante — ait — emoriar, quam sit tibi copia nostri.
Rettulit illa nihil nisi: *ait tibi copia nostri.*

Gyöngyösinél az utolsó szónak sokszor csak egy részével felel az Echo s így igenlő vagy tagadó értelművé lesz a felelet, a mire a magyar nyelv alkalmasabb volt a latinnal.

Gyöngyösi verselő művészetét még jobban bizonyítja a *Daedalus templomában* az a kis lyrai betét, midőn a krétai fogságában ülő Theseus szólítja énekes apródját s ilyen szó-játékos módon dűdoltatja keserves nótáját:

Ifjúságom' színet fonnyasztó Fogságom!
Fogság után valljon léssz-e Szabadságom?
Szabadsággal vidúl minden Herculáságom,
Herculáságom után derül vigaságom.

Vigaságomnak valljon ha látom Napjait,
Napjaim' fellegin siralmas óráját?
Óráján folytatom bánatnak Ájait,
Ájával újítom gyakran Sír-halmaít.

Sír-halmon' gyászszával immár el-Herculátam,
Herculát ortzámat addig el-Aztattam,
Azott tagjaimban épen el-Lankadtam
Lankadással halált gyakran óhajtottam.

Igaza volt Kovásznainak, ilyen s a föntebbiekhez hasonló versek csak Gyöngyösi «szép elméjétől» születhettek, nem az másétól».

Még inkább megerősíti Gyöngyösi szerzőségét a hasonló helyzetek rokon rajzolása a *Daedalus templomában* és egyéb költeményeiben. Amott Ariadne írja az első levelet, a *Murányi Vénusban* Wesselényi, de a levél elküldésének körülményeiben és hatásában, sőt a levélvivő Daedalus és Kádas személyének rajzában is sok rokonvonás van. Már Kovásznai is felhívta Ráday figyelmét arra, hogy Ariadne ládájának és keszkenőjének (*Daed. templ. IV. r.*) és Lónyai Anna gyűrűjének és keszkenőjének (*Kem. Ján. I. k. 5. r.*) leírásában mennyi hasonlóság van; «lehetetlen — úgymond — hogy e két leírást egy elmétől és kéztől származottnak lenni meg ne valija» az olvasó.

Ezekhez járul az előadásmódnak, az egyes szófordulatoknak és kifejezéseknek szószerinti egyezése vagy rokonsága Gyöngyösi egyéb munkáival. Íme csak néhány példa mindegyikre. Annak a tételnek bizonyítására, hogy «a szerelem néha — meg-sebhet egy tekintéssel-is»; egész sereg példát hoz fel a költő a híressé vált szerelmesekről: Páris és Heléna, Héró és Leander, Jáson és Médea, Éneas és Dido, Acontius és Cidippea, Argirus és Tündér Ilona, Gismunda és író-deákja, Lucretia és Eurialus mind így jártak. Theseus Ariadne levelére felelve, ép így sorolja fel azok példáit, a kik «hamar hittenek és a' halálos törbe bészenek», s annak bizonyítékait, hogy «a' szerelmet adják fáradsággal». Gyöngyösinek ilyen kitérő s az életigazságokat mythologiai példákkal bizonyító előadásmódja jól ismert előtünk a *Murányi Vénusból* és *Kemény János emlékezetéből* is. Kifejezései közül is az ilyenek: *föltelt ezél, nem kéltem, sebhét, hágtat*, sok jajszó száját *telé*, Szélnek bocsátotta arany-szál *hajait*, Csak *kedven* bal szemét reáhunyorítja, Nem jut soha — kívánt életének *fel-derült napjára*, *Így borítja homály* fénylő napfényeket, *Felleg után napod* legyen fényességben stb. mindhárom munkában többször előfordulnak. Néha egész versszak is csaknem szószerint egyező; Ariadne így kesereg *Daedalus templomában* (V. r.):

Kedves Théseuson! — ismét kiált — hol vagy?

Adott szavaidban kételkedésem nagy;

Térj meg és egyedül e' Ligetben ne hadgy,
Vad oroszánoknak, jaj, prédára ne adgy.

Phyllis pedig (*Kemény János eml. II. k. 6. r.*), szintűgy bolyongva, így kesereg kedvese után:

Mond: Mult az egy holnap, Demophoon, hol vagy?
Adott szavaidban kételkedésem nagy.
Győj meg hited szerint, álnokul el ne hagyj,
Győj meg, szánd éltet, az halálra ne adj.

Ezek az előadásbeli s nyelvi egyezések és rokonságok bizonyára nem véletlenségek s nem is utánzás következményei, s mégsem ezek a legfőbb bizonyítékok, hanem a költői beszédnek, az előadásnak és kifejezésnek egész rendje és módja, s a mi végül teljesen utánozhatatlan, a verselésnek az a bája és pompája, könnyen ömlő természetessége és zenéje, a minnek szépségét, ha talált is néhány gyengébb versszakot, Dugonics is elismerte.

Ezek után alig szenvedhet kétséget, hogy a *Daedalus temploma* nem valami szerencsés követő munkája, mint Dugonics vélte, hanem Gyöngyösié.

A mi már a költemény iratása idejét illeti, elfogadhatjuk Kovásznai és Toldy véleményét: hogy a *Daedalus temploma* a költőnek mindenestre ifjabb munkája. A föntebb közölt egyezések ugyan első tekintetre a *Murányi Vénus* és *Kemény János emlékezte* tájára mutatnak, de azok jórészt hozzátartoznak Gyöngyösi phraseologiajához s írásmódja eredeti bélyegének tekinthetők, vagy — mint az utolsó idézet — classikus reminiscenciák. A *Daedalus temploma* keletkezésének idejére több valószínűséggel mutat a *Rózsakoszorú* első részében közölt visszatekintés a saját ifjúkori munkásságára, a midőn a régi világ meséiben talált gyönyörűséget; itt többek közt így ír:

Azokkal Theseusnak-is,
A'mellet Perseusnak-is
Emlégeti dolgokat:
Ditsireteket neveli,
Majd az Egekig emeli
Verseivel azokat.

Ariadne' tanácsával,
Az Minotaurus-csudával
Ez szemben miként szállott,
És azt Vitézül meg-ölvén,
Kegyetlen Minos kerülvén,
Onnét férre mint állott.

Azok a «játékosabb esztendők», midőn efféléket írt, mint már az első fejezetben kimutattam, a füleki évek előtt voltak, midőn iskoláit a classikusok szeretetével hagyván el, továbbra is abban a gondolkörben élt, s mivel «a' bős Musák mágnesi erősegekkel vonták magokhoz», a mythologiai történetek éneklésével «kévánt nekik tetszeni, tiszteleteket szerezni azt érdemlő kedveknek». A *Murányi Vénus* bevezető versszakai is erre mutatnak, midőn Jáson és Medea, Páris és Heléna, Hercules és Daedalus stb. dolgainak megénekklését másokra hagyván, azért fordul a Músához. («Parnassusból ki régen távoztál»). — hogy «ha még tud valamit, az mit ott tanult», lásson most Wesselényi és Széchy Mária fontosabb dolgának megénekkléséhez. Jó ideje tehát, hogy abban hagyta a *Daedalus*-féle történetek írását (a *Jó Utizék Tükere* azokhoz képest nem ment előtte költészet-számba, hiszen, mint láttuk, csak verses hadi regulák); most már a hazai dolgok kezdik érdekelni, melyek valóságos «történetek». A minthogy a *Csalárd Cupidót* kivéve, ha ugyan ennek némely része is nem régebb a balogi száműzetésnél, ezentúl nem foglalkozik mythologiai történetekkel, legfeljebb középkori eredetű «széphistóriák»-kal, mint az *Igaz barátság tüköre* és az *Új életre hozott Chariclia*. A szorosan vett mythologiai tárgyú történetek írását tehát költői pályája legelejére (1650—54.) kell tennünk, a midőn még ideje is több volt, mint füleki sereg-bírói hivatala mellett. Mindenesetre egyike tehát azoknak, melyek mint ifjúkori vers- és stylus-gyakorlatok Gyöngyösit később még nagyobb, mesteri alkotásokra vezették.

Hátra van még annak a kérdésnek eldöntése: hogy ha a *Daedalus temploma* csakugyan Gyöngyösi munkája, miért nem adta ki? Erre azonban már a *Bájoskoszorú* bevezetése s a *Csalárd Cupido* kiadásának története megfelelnek. Amott — későbbi nagyobb alkotásai mellett — meglehetősen lenézéssel emlékezett vissza ifjúkori kísérleteire s ha a *Csalárd Cupido* átdolgozása után mégis elővette a *Daedalus templomát*: midőn annak kiadása megihusult, — úgy látszik — emennek sikeréhez sem bízott. Lehet, hogy először Andrassy Péternek ajánlotta fel s ez talán akkor fejezte ki azt az óháját, hogy jobb szeretné, ha a *Charicliát* dolgozná át. Kovásznai — Rádayhoz írt levelében — nem mondja, hogy a *Daedalus templomának* kezei közt

levő példánya írott-e vagy nyomtatott; de abból, a mit mond: hogy «le van oda festve a' titulus alá a' Sybilla képe, a' ki egy könyvet tart kezében, mellyben az 1697. esztendő szám van írva, a mikor Gyöngyösi leginkább virágzott»: nyilvánvaló, hogy az eddig ismert legrégebb kiadás, t. i. az 1724-iki volt kezében, mert csakis ennek czimlapján van egy könyvet tartó asszonykép (Sybilla) fametszete, de a könyvön nem 1697., hanem 1594. évszám és G. C. betűk vannak.¹ Az első, a hely megnevezése nélkül nyomtatott kiadás, valamelyik régi² felvidéki (de nem a löcsei) nyomdában készülhetett, mert e tájon, mint Gyöngyösi egyéb munkáinak, a *Daedalus templomának* is bizonyosan többféle másolata forgott közkezen.

Fejtegetéseinket összegezve, Gyöngyösi főntebb ismertetett összes munkáinak sorrendjét — a költő munkásságát élesebben elhatároló korszakok szerint — ekkép állapíthatjuk meg:

I. Gyöngyösi ifjúkora (1650—1657.):

- a) *Ovidius-fordítások*: 1. Páris levele Helenához (első kiad. 1887.), 2. Helena levele Parishoz (kiadatlan), 3. Penelope levele Ulysseshez (első kiad. 1902.).
- b) *Daedalus temploma*. (Első kiadása 1724.)
- c) *Mars és Bacchus viaskodása*. (Eddig kiadatlan.)
- d) *Az jó Utizék Tükere*. (Eddig kiadatlan.)

II. Gyöngyösi virágzó kora (1660—1683.):

- a) *Mársal társalkodó Murányi Vénus*; készült 1660—1664. januárig, első kiadása 1664. Kassán.
- b) *Az igaz barátságnak és szíves szeretetnek tüköre*; készült 1672—74. táján, az I. actus kézírata még kiadatlan,³ teljes első kiadása 1762.

¹ Kovásznai hibás olvasása itt is igazolja, a miről Szombati Jánosnak panaszkodott (l. feljebb 80. l. 1. jegyz.): hogy «szemei meggyengültek».

² Erre az 1594. G. C. nyomdász-jelvény mutat; de erre mutat az is, hogy a verseket nem versszakos formában, hanem mint a XVI. századi kiadók, versszakonként külön kikezdéssel, de egyfolytában szedik.

³ Gyöngyösi összes műveinek kiadásával a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága ez értekezés íróját bízta meg; a *Régi Magyar Költők Tárában* három kötetre tervezett kiadás I. kötetében fognak megjelenni az eddig kiadatlan költemények is.

c) *Kemény János emlékezete*; készült 1672—74. táján első kiadása 1693. Lőcsén.

d) *Nympha—Palinodia*; készült 1681-ben, első kiadása 1693.

e) *Thököly és Zrinyi Ilona házassága*; készült 1683. tavaszán, első teljes kiadása 1884.

III. Gyöngyösi öregkora (1688—1700);

a) *Rózsakoszorú*; készült 1688—89-ben, első kiadása 1690. Lőcsén.

b) *Csalárd Cupido*; készült némely részeiben az I. és II. korszakban — végleges alakjában 1695., első kiadása 1734.

c) *Új életre hozott Chariclia*; készült 1698—99., első kiadása 1700.

Szombatos codexek. 60 f. — III. Szász B.: A reflexív és vallásérkölesi elem a szentben és Longfellow. 60 f. — IV. Kanos és Munkácsi: A belviszonyragok kialakítása a magyarban. 1 K. — V. Vánbéry: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvcsalád. II. 1 K. — VII. Thury J.: A kasztamuni-török nyelvjárás. 1 K. — VIII. Thury J.: Nyelvészeti mozgalmak a mai görögökknél. 40 f. — IX. Kalmány L.: Boldog-
sz. Kanos G.: A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. 80 f. — XII. Ábel J.:
Nogarola. 1 K. (1884—1885.) — XIII. k. I. Heinrich G.: Kudrun, a monda-
eposz. 80 f. — II. Barna F.: A votják nép multja és jelene. 60 f. — III.
Ábel J.: Palaszina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. 80 f. —
Ábel J.: A homeroszi Demeter-hymnusról. 1 K. — V. Barna F.: A votjákok
ny. vallásáról. 40 f. — VI. Szarvas Gabor: A régi magyar nyelv szótára. 20 f. —
Budenz J.: Egy kis viszhang Vánbéry Ármán úr válszára. 40 f. — VIII. Szily
Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. 20 f. — IX. Bogdán M.: Szegedi Lénárt
munkái. 1 K. — X. Joannovics: Szérendi tanulmányok. I. rész. 60 f. —
Pász V.: A kisebb görög tragikusok tropusai. 20 f. — XII. Tölgy: Heraklius.
Kávia Leon hellén drámája. 60 f. (1885—1886.) — XIV. k. I. Ábel J.: Az ó- és
középkori Terentius biographiák. 80 f. — II. Joannovics: Szérendi tanulmányok.
rész. 80 f. — III. Barna F.: A mordva nép házassági szokásai. 60 f. — IV.
Tölgy: Jelentés újhellén munkákról. 60 f. — V. Kalmány L.: Mythologiai nyomok
magyar nép nyelvében és szokásaiban. 20 f. — VI. Putnoky M.: Etymologicum
magnum Romanie. 40 f. — VII. Simonyi: A magyar szótár. 60 f. — VIII.
Simonyi: A nyelvújítás történetéhez. 40 f. — IX. Brassyai: Szérend és accentus.
I. — X. Tölgy: Három francia hellenista és a volapük. 40 f. (1887—1889.) —
V. k. I. Dr. Schreiner M.: Az iszlám vallásos mozgalmak az első négy században.
I. — II. Haraszti: André Chénier költészete. 3 K. — III. Simonyi: Kombináló
alkotás. 80 f. — IV. Hunfalvy P.: Az aranyosasszéki mohácsi nyelvemlékek. 30 f. —
Zichy A.: Psychiatria és politika. 20 f. — VI. Tölgy: Újabb hellén munkák és
hellén nyelvtanítás. 1 K 20 f. — VIII. Asbóth O.: A hangszóló a szláv nyelvekben.
I. 80 f. — X. Tölgy: Kiszácsi Károly «Mohács»-a görögül. 80 f. — XI. Dr. Kégl
Tanulmányok az újabbkori persa irodalom történetéből. 3 K. — XII. Gróf
Károly G.: Újabb adatok a kún Petrarca-Codexhez. 30 f. (1889—1892.) — XVI. k.
Tölgy: A beszerzések szótár. 4 K. — VII. Szamota I.: A Murmelius-féle latin-
magyar szójegyzék 1533-ból. 1 K. — VIII. Hegedűs I.: Gnaeus és Janus Pannonius.
I. 60 f. — IX. Dr. Kanos I.: Kiszácsi török dialektusairól. 90 f. — X. Hegedűs
Dicsének Jacobus Ant. Marcellusra. Irtá Janus Pannonius. (1892—1897.) —
VII. k. I. Dr. Mahler: Egyiptológiai tanulmányok a choronologia köréből. 30 f. —
Kégl S.: A perzsa népdal. 90 f. — IV. Melich J.: Melyik nyelvjárásból valók
magyar nyelv régi német jövevényszavai? 1 K 20 f. — V. Kozma F.: Brassyai
Anna mint aesthetikus és műkritikus. 2 K. — VI. Dézsi L.: Sz. Agoston
falának magyar fordítása Caelius (Bánffy) Gergelytől. 2 K. — VII. Vadnai:
Szent Zsigmond ismeretlen drámái költeménye. 30 f. — VIII. Gyomlay: Szent
Iván vesprémvölgyi donatiójának görög szövegéről. 1 K 20 f. — IX. Mahler:
Alakok az egyiptomi nyelvhez. 60 f. — X. Id. Szinnyei J.: Az első magyar
biographus. 60 f. (1893—1901.) — XVIII. k. I. Gyomlay: Bölcs Leo Taktikája
azt magyar történelmi kútforrás. 1 K 20 f. — II. Katona L.: Temesvári Pelbart
idái. 1 K 20 f. — III. Némethy G.: A római elegia viszonya a göröghez. 48 f. —
Thury J.: A «Behdset-ül-Lugat» csagatáj szótár. 1 K 20 f. — V. Katona L.:
Alexandria sz. Katalin legendája középkori irodalmunkban 1 K 60 f. — VI. Dr. Cserep
Határidőszámítás a rómaiaknál. 40 f. — VII. Thury J.: Török nyelvemlékek a
IV. század végéig. 1 kor. — VIII. Szilasi M.: Adalékok a finn-ugor palatalis
szavakhoz. 1 kor. — IX. Kégl S.: Szenáji. 3 kor. — X. Katona L.:
Teleki-codex. 1 kor. 60 f. — XIX. k. I. Bayer: Egy magyar Eszther-dráma. 60 f. —
Haraszti: A renaissance francia színiköltészete és a színszerűség. 1 kor. 20 f. —
Thury J.: A közép-ázsiai török irodalom. 1 kor. 50 f. — IV. Melich J.: A brassói
magyar szótár-török. 60 f. — V. Pász V.: A classica philologia jövője. 60 f. —
I. Hegedűs I.: Petrarca «Szózatja». 50 f. — VII. Kanos I.: Ada-Kaléi török népdalok,
idálással és jegyzetekkel. 2 kor. — VIII. Cserep J.: O. Julius Caesar commentariussainak
magyar fordításai és Asinius Pollio. 80 f. — IX. Melich J.: Szilkezi Fabricius Balázs latin-
magyar szójegyzéke 1590-ből. 3 K. — X. Kégl Sándor: Deel ed Din Rumi négysoros
magyar. 1 K 50 f. — XX. k. I. Ferenczi Zoltán: Petőfi és a socializmus. 1 K — II.